

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI BELGELERİ İÇİN BİR ÜSTVERİ STANDARDI ÇALIŞMASI:
MEŞİHAT ARŞİVİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan:
Elif YILMAZ ŞENTÜRK**

İstanbul, 2017

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI BELGELERİ İÇİN BİR ÜSTVERİ STANDARDI ÇALIŞMASI:
MEŞİHAT ARŞİVİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan:
Elif YILMAZ ŞENTÜRK**

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. HAMZA KANDUR

İstanbul, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Elif YILMAZ ŞENTÜRK'ün "Osmanlı Belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hamza KANDUR
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Oğuz İCİMSOY
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Bilgin AYDIN
Üniversitesi : İstanbul Medeniyet Üniversitesi

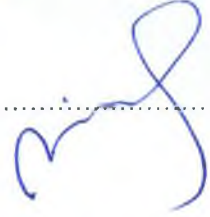
Üye : Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL
Üniversitesi : 29 Mayıs Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Tuba KARATEPE
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 20.06 / 2017 tarih ve 2017/12-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKLER

İÇİNDEKLER	IV
BELGELER	X
ŞEKİLLER.....	X
TABLolar	X
ÖNSÖZ	XIII
ÖZET	XV
ABSTRACT	XVII
KISALTMALAR.....	XVIII
GİRİŞ.....	XX

I. BÖLÜM: Osmanlı İmparatorluğu'nda Evrak Yönetim Süreçleri ve

Koleksiyonunda Osmanlı Belgesi Bulunan Arşivler 1

1.1 Klasik Dönem: Kuruluşundan Tanzimat'ın İlanına kadar Osmanlı

Devleti'nde Divân-ı Hümâyûn Kalemlerinde Evrak Yönetimi 1

1.1.1 Giriş..... 1

1.1.2 Divân-ı Hümâyûn 2

1.1.2.1 Nişancı ve Reîsülküttâb..... 3

1.1.2.1.1 Nişancı 3

1.1.2.1.2 Reîsülküttâb 4

1.1.2.2 Divân-ı Hümâyûn Kalemleri..... 5

1.1.2.2.1 Aslî Kalemler 5

1.1.2.2.1.1 Beylikçi (Divân) Kalemî 5

1.1.2.2.1.2 Tahvil Kalemî..... 6

1.1.2.2.1.3 Ruûs Kalemî 7

1.1.2.2.1.4 Âmedî Kalemî 7

1.1.2.2.2 Bağlı Kalemler 8

1.1.2.2.2.1 Teşrifat Kalemî..... 8

1.1.2.2.2.2 Vak'anüvislik..... 8

1.1.2.2.2.3 Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı..... 9

1.2 Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu Devlet Dairelerinde Evrak Yönetimi..... 9

1.2.1 Bâb-ı Âli ve Evrak Odası Evrakı 9

1.2.2 Bâb-ı Defterî (Defterdar kapısı) Evrakı 11

1.2.3 Bâb-ı Seraskerî Evrakı..... 12

1.2.4 Bâb-ı Meşihat Evrakı..... 12

1.2.5	Defterhâne Evrakı	13
1.3	Hazine-i Evrak'ın kurulması	14
1.4	Türkiye'de Koleksiyonunda Osmanlı belgesi Bulunan Kamu Arşivleri.....	18
1.4.1	Başbakanlık Osmanlı Arşivi	18
1.4.1.1	Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Tasnif Sistemleri.....	19
1.4.1.1.1	Ali Emiri Tasnifi.....	19
1.4.1.1.2	İbnülemin Tasnifi Belgeleri	21
1.4.1.1.3	Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri	22
1.4.1.1.4	Hatt-ı Hümayûn Tasnifi.....	22
1.4.1.1.5	Müzehheb Fermanlar	23
1.4.1.1.6	Muâhedeler Tasnifi	23
1.4.2	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi	26
1.4.3	Tapu Arşivi.....	27
1.4.4	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.....	28
1.4.5	Dolmabahçe Sarayı Arşivi.....	28
1.4.6	Meşihat Arşivi	29
1.4.7	Bâb-ı Seraskerî ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi.....	31
1.4.8	Bahriye ve Deniz Tarihi Arşivi.....	32
1.4.9	Hariciye Nezareti ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi.....	35
1.5	Koleksiyonunda Osmanlı Belgesi Bulunan Avrupa'daki Belli Başlı Arşivler, Belge Yayınları ve Kataloglar.....	36
1.5.1	Bulgaristan'da bulunan Osmanlı belgeleri	38
1.5.1.1	Bulgaristan Cyril ve Methodius Kütüphanesi.....	38
1.5.2	Yunanistan'da bulunan Osmanlı belgeleri	42
1.5.2.1	Yunanistan Devlet Arşivi.....	42
1.5.2.2	Andros Adası Kaireios Kütüphanesi (Kaireios Library of The Island of Andros	43
1.5.2.3	Yayınlanmış basılı kataloglar	44
1.5.3	İtalya'da bulunan Osmanlı belgeleri	45
1.5.3.1	Venedik Arşivi	45
1.5.3.2	Yayınlanmış basılı kataloglar	47
1.5.4	Fransa'da bulunan Osmanlı belgeleri.....	49
1.5.5	İngiltere'de bulunan Osmanlı belgeleri	50
1.5.6	Polonya'da bulunan Osmanlı belgeleri	54
1.5.6.1	Yayınlanmış basılı kataloglar.....	55

II. BÖLÜM: Bâb-ı Meşihat Kurumunun Ortaya Çıkışı, Kurumsal Yapısı ve Meşihat Arşivi Evrakı	56
2.1 Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Makamının ortaya çıkışı ve fonksiyonu.....	56
2.1.1 Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Nezareti'nin Klasik Dönem Teşkilatı (1506-1826).....	58
2.1.1.1 Şeyhülislamlığın Esas Daireleri	59
2.1.1.1.1 Fetva Emaneti (Fetvahane)	59
2.1.1.1.2 Evkaf Nezareti	60
2.1.1.1.3 Ders Vekaleti.....	60
2.1.2 1826 yılından sonra Bâb-ı Meşihat Makamının Örgütlenmesi.....	60
2.1.2.1 Eski Örgülenme İçinde Düzenlemeler	62
2.1.2.1.1 Fetvahane	62
2.1.2.1.1.1 Fetva Odası: Görevi ve Düzenlenmesi	63
2.1.2.1.1.2 İlâmât Odası: Görevi ve Düzenlenmesi.....	63
2.1.2.1.1.3 Pusula Odası: Görevi ve Düzenlenmesi.....	64
2.1.2.2 Yeni Oluşturulan Meclisler	65
2.1.2.2.1 Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer'iyye.....	65
2.1.2.2.2 Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye	65
2.1.2.2.3 Meclis-i Meşayih	66
2.1.2.2.4 Meclis-i Mecelle	67
2.1.2.2.5 Meclis-i İmtihan-ı Kur'a.....	68
2.1.2.2.6 Meclis-i İdareyi Emvâl-i Eytam.....	68
2.1.2.2.7 Meclis-i Talebe-yi Ulûm.....	69
2.1.2.2.8 Muallimhane-i Nüvvab	69
2.1.2.2.9 Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümâyûn	69
2.1.2.2.10 Tedkik-i Müellefât Encümeni.....	70
2.1.2.2.11 Teftiş-i Mesahif-i Şerife Meclisi.....	70
2.1.2.2.12 Sicil-i Ahval Şubesi	70
2.1.2.3 Yeni Oluşturulan Organlar.....	72
2.1.2.3.1 Şura-yı İlmiye.....	72
2.1.2.3.2 Memurîn Müdüriyeti ve Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i İlmiye.....	73
2.1.2.3.3 Encümen-i Islahât-ı İlmiyye	73
2.1.2.3.4 Dârü'l Hikmeti'l-i İslamiyye.....	73
2.1.2.4 Şeyhülislamlığa Bağlanan Birimler	74
2.1.2.4.1 Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri.....	74
2.1.2.4.2 İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Kadılıkları.....	75
2.1.2.5 Şeyhülislamın Hususi Memurları ve Hizmetlileri.....	76
2.1.2.5.1 Şeyhülislamın Hususi Memurları.....	77

2.1.2.5.1.1	Arzuhalci ve Maiyeti.....	77
2.1.2.5.1.2	Mektupçu.....	78
2.1.2.5.1.3	Telhisçi.....	79
2.1.2.5.1.4	Kapıçukadarı.....	79
2.1.2.5.1.5	Diğer hususi memurlar	79
2.1.2.5.2	Şeyhülislamın Hususi Hizmetlileri	80
2.1.2.5.2.1	Kethüda.....	80
2.1.2.5.2.2	Diğer Hususi Hizmetliler	80
2.2	Meşihat Arşivi Evrakı	80
2.2.1	Dosya Usulü Öncesi Evrak.....	80
2.2.2	Bâb-ı Meşihat'ta Evrak Kayıt Sistemi	81
2.2.3	Dosya Usulü Sonrası Evrak.....	82
2.2.4	Meşihat Sicil Dosyaları.....	83
2.2.5	Bâb-ı Meşihat'te Fetvahaneye Evrakı ve Diğer Evrak.....	83
2.3	Meşihat Arşivi'nde Tespit Edilen Belge Türleri.....	84
2.3.1	Padişaha Ait Belgeler.....	84
2.3.1.1	Ferman	84
2.3.1.2	Berat.....	84
2.3.1.3	Hatt-ı Hümayûn	85
2.3.2	İfta ve Kaza Organlarınca Düzenlenen Belgeler.....	85
2.3.2.1	Fetva.....	85
2.3.2.2	Hüccet.....	86
2.3.2.3	Tereke.....	87
2.3.3	Devlet Erkânının Emir ve Arz Mâhiyetindeki Belgeler	87
2.3.3.1	Buyuruldu	87
2.3.3.2	Arz	88
2.3.4	Merkez - Taşra Arası Yazışmalar	88
2.3.4.1	Tahrirat	89
2.3.4.2	Şukka.....	89
2.3.4.3	Telgraf.....	89
	Dilekçe ve Rapor Mahiyetindeki Belgeler	90
2.3.4.4	Arzuhal	90
2.3.4.4.1	Muamele Görmüş Arz ve Arzuhaller.....	90
2.3.4.4.1.1	Padişaha Sunulan Arzuhaller	90
2.3.4.4.2	Âdî Arz ve Arzuhaller	91
2.3.4.5	Arz-ı Mahzar.....	91
2.3.5	Şehiriçi - Daireler Arası Yazışmalar	91
2.3.5.1	Temessük- Tahvil- Sened	91

2.3.5.2	İlmühaber	92
2.3.5.3	Müzekkire	92
2.3.6	Diğer Belgeler	92
2.3.6.1	Sicil Vukuat Pusulası	92
2.3.6.2	Tercüme-i Hal Hülâsası	98
2.3.6.3	Sicil-i Ahval Cüzdanı Suret-i Musaddakası	98
2.3.6.4	Varaka-i Mestûre	98
2.3.6.5	Şehâdetnâme	103

III. BÖLÜM: Meşihat Arşivi Evrakı'nın Tanımlanması..... 104

3.1	Meşihat Arşivi Evrakının Tanımlanmasında Kullanılan Üstveriler Ve Üstverilerin Analizi	104
3.1.1	Tanımlama Düzeyi Alanı	105
3.1.1.1	Fon	105
3.1.1.2	Seri	107
3.1.1.3	Alt-Seri	108
3.1.2	Kimliklendirme Alanı	111
3.1.2.1	Referans Numarası	111
3.1.2.2	Başlık	113
3.1.2.3	Tarih	114
3.1.2.3.1	Hicrî Tarih	115
3.1.2.3.2	Rumî Tarih	116
3.1.2.3.3	Miladî Tarih	117
3.1.2.4	Dil	117
3.1.3	İçerik Alanı	119
3.1.3.1	Özet	119
3.1.3.2	Transkripsiyon	120
3.1.4	Yönetim Alanı	121
3.1.4.1	Provenans	121
3.1.4.2	Muamele Silsilesi	123
3.1.4.3	Sağlama Metodu	124
3.1.4.4	Belge Statüsü	125
3.1.4.5	Muhatap / Alıcı Bilgisi	126
3.1.5	Diplomatik İnceleme Alanı	127
3.1.5.1	Belge Türü	128
3.1.5.1.1	Osmanlı Devleti'nde Üretilen Belge Türleri	131
3.1.5.2	Kağıt Türü	137
3.1.5.3	Yazı Türü	139

3.1.5.4	Özel İşaretler.....	142
3.1.5.4.1	Tuğra	143
3.1.5.4.2	Pençe	144
3.1.5.4.3	Kuyruklu imza	144
3.1.5.4.4	İmza	145
3.1.5.4.5	Mühür.....	146
3.1.5.4.6	Antet.....	147
3.1.5.4.7	Filigran.....	147
3.1.5.4.8	Tezhip	148
3.1.5.5	Mürekkep Özelliği.....	148
3.1.6	Erişim Noktası Alanı	150
3.1.6.1	Konu	151
3.1.6.2	Yer Adları	151
3.1.6.3	Kurum Adları.....	153
3.1.6.4	Şahıs Adları.....	154
3.1.6.5	Meslek / Unvan.....	155
3.1.6.6	Anahtar Kelimeler	156
3.1.7	Belge Eki ve Notlar alanı	156
3.1.7.1	Belge Eki.....	156
3.1.7.1.1	Belge Ekinin Türü	157
3.1.7.1.2	Belge Ekinin Sayısı	157
3.1.7.2	Not.....	157
3.2	Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstverilerin Uluslararası Standartlar ile Eşleştirilmesi.....	159
3.3	Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstverilerin, Türkiye Ve Avrupa'daki Osmanlı belgesi Bulunan Kurumların Kullandığı Üstveriler İle Eşleştirilmesi... SONUÇ ve ÖNERİLER	167
	KAYNAKÇA.....	178
	Arşiv Belgeleri	178
	Üstveri standardının belirlenmesi için tanımlanan belgeler	178
	Yayınlar	182
	Web Siteleri	197

BELGELER

Belge 2-1 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'ye ait sicil vukuat pusulası	95
Belge 2-2 Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin umumi sicil kaydı	97
Belge 2-3 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneği	99
Belge 2-4 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin arkası	100
Belge 2-5 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneği (2)	101
Belge 2-6 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin arkası (2)	101

ŞEKİLLER

Şekil 0.1 Çalışmanın Evreni	XXV
Şekil 3.1 Belge küru kategorileri	129

TABLolar

Tablo 1.1 Ali Emiri Tasnif Kataloğu	20
Tablo 1.2 İbnülemin Tasnifi Kataloğu	21
Tablo 1.3 Muallim Cevdet Tasnifi Kataloğu	22
Tablo 1.4 Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Kataloğu	23
Tablo 1.5 BOA veri tabanında kullanılan üstveriler	25
Tablo 1.6 BOA Özet Fişi	25
Tablo 1.7 Meşihat Arşivi'ndeki seriler ve içerikleri	30
Tablo 1.8 DİAD veritabanında kullanılan üstveriler	36
Tablo 1.9 Cyril ve Methodius Kütüphanesi'nde Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler ve Türkçe karşılıkları	41
Tablo 1.10 Yunanistan Devlet Arşivi serileri	43
Tablo 1.11 Kaireios Kütüphanesi veritabanında kullanılan üstveriler	44
Tablo 1.12 "Miscellenea documenti turchi" tanımlanırken kullanılan üstveriler ve Türkçe tercümeleeri	47
Tablo 1.13 Marsili'ye gönderilen mektupların birinin katalog kaydı	48
Tablo 1.14 Gallica'da Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler	50
Tablo 1.15 Son Dönem Osmanlı Tarihi Hakkında İngiliz Milli Arşivlerindeki Fonlar ve Muhtevaları	52
Tablo 1.16 Discovery'de Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler	53

Tablo 2.1 Ağa Kapısı'na taşınmadan önce Şeyhülislam'a bağlı birimler	59
Tablo 2.2 1826 yılına kadar Şeyhülislam konakları	61
Tablo 2.3 1826 yılında şeyhülislamlığın esas daireleri.....	62
Tablo 2.4 1827 yılında Bâb-ı Fetva (Eski Ağa Kapısı)	62
Tablo 2.5 1873 yılında Fetva Emaneti Dairesi	63
Tablo 2.6 1834 yılında Şeyhülislamlığın esas daireleri	64
Tablo 2.7 1836 yılında Bâb-ı Fetvanın Yeni Düzeni i.....	64
Tablo 2.8 1826'dan (Ağa Kapısı'na taşındıktan) sonra yeni oluşturulan meclisler	71
Tablo 2.9 1871 yılında Şeyhülislam nezaretindeki meclisler	72
Tablo 2.10 1826'dan (Ağa Kapısı'na taşındıktan) sonra yeni oluşturulan organlar.....	73
Tablo 2.11 19. yüzyılda şeyhülislamlığa devredilen birimler.....	76
Tablo 2.12 Şeyhülislamın maiyet memur ve hizmetlileri.....	77
Tablo 2.13 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen sicil vukuat pusulası örneğinin tercümesi.	96
Tablo 2.14 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin tercümesi	100
Tablo 2.15 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin tercümesi (2)	102
Tablo 3.1 Tespit Edilen Üstverileri Değerlendirme Tablosu.....	105
Tablo 3.2 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Fon	106
Tablo 3.3 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Seri	108
Tablo 3.4 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Alt Seri	109
Tablo 3.5 Meşihat Arşivi'nin teşkilat yapısı ve tanımlama düzeyleri.....	110
Tablo 3.6 Meşihat Arşivi'nde belgelere verilen referans numaralarını çözümleme tablosu	112
Tablo 3.7 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Referans Numarası	112
Tablo 3.8 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Başlık	113
Tablo 3.9 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Tarih	115
Tablo 3.10 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Dil.....	118
Tablo 3.11 İçerik alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Özet.....	120
Tablo 3.12 İçerik alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Transkripsyon.....	121
Tablo 3.13 Yönetim Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Provenans	122
Tablo 3.14 Yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Muamele Tarihçesi	124
Tablo 3.15 Yönetim Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Sağlama Metodu.....	125
Tablo 3.16 yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Belge Statüsü.....	126
Tablo 3.17 Yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Muhatap / Alıcı Bilgisi	127

Tablo 3.18 Diplomatik inceleme alanı - Belge Türü	130
Tablo 3.19 Padişaha ait belgeler ve türleri.....	131
Tablo 3.20 Devlet erkanının emir arz ve mahiyetindeki belgeler ve türleri	132
Tablo 3.21 Merkez-Taşra Arası Yazışmalar için kullanılan belgeler ve türleri	132
Tablo 3.22 Şehiriçi/Daireler Arası Yazışmalar için kullanılan belgeler ve türleri	133
Tablo 3.23 Dilekçe rapor mahiyetindeki belgeler ve türleri	136
Tablo 3.24 İfta ve kaza organlarınca düzenlenen belgeler ve türleri	137
Tablo 3.25 Diplomatik inceleme alanı – Kağıt Türü	138
Tablo 3.26 Diplomatik inceleme alanı - Yazı Türü	141
Tablo 3.27 Diplomatik İnceleme Alanı - Belge Üzerindeki Özel İşaretler	143
Tablo 3.28 Diplomatik inceleme alanı - Mürekkep Özelliği	149
Tablo 3.29 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Konu	151
Tablo 3.30 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Yer Adları	153
Tablo 3.31 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Kurum Adları	154
Tablo 3.32 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Şahıs Adları	154
Tablo 3.33 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Meslek / Unvan .	155
Tablo 3.34 Erişim Noktası Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Anahtar Kelimeler.....	156
Tablo 3.35 Belge eki ve notlar alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Belge Eki	157
Tablo 3.36 Belge Eki ve Notlar Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Notlar	158
Tablo 3.37 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (1).....	159
Tablo 3.38 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (2).....	160
Tablo 3.39 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (3).....	161
Tablo 3.40 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (4).....	162
Tablo 3.41 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (5).....	163
Tablo 3.42 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (6).....	164
Tablo 3.43 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (7).....	165
Tablo 3.44 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (8).....	166
Tablo 3.45 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (1).....	167
Tablo 3.46 Avrupa Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (2).....	168
Tablo 3.47 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (3).....	169
Tablo 3.48 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (4).....	170

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı belgelerinin form özellikleri arşivcilik açısından değerlendirilmiş; kaynakların toplanması, belgelerin tercüme edilmesi, yazma safhası derken, tez üç buçuk senede tamamlanabilmiştir. Geçen üç buçuk sene içerisinde, bir kere medeni hal, bir kere tez danışmanı, çok kere de ruh hali değişikliğime tanık olan tezimin, bu önsözü bana yazdıracak aşamaya gelmiş olması, sadece benim değil aşağıda ismini andığım hocalarım ve dostlarım sayesinde.

2012 yılında yüksek lisans mülakatına girdiğim gün “Elif, kurtulamıyor muyuz senden?” diye gözlerinin içi parlayarak soran, daha sonra da eğitim hayatımın hiçbir yılında benden kurtulamayan Tez Hocam Prof. Dr. Hamza Kandur, danışmanlığının gölgesinde hazırladığım bu çalışmaya çok fazla katkıda bulunmuştur. Yoğun mesaisine rağmen tezin müsveddelerini okuma zahmetine katlandı, yol gösterdi. Hocam’a minnettarım.

Prof. Dr. Bilgin Aydın’ın, ne zaman yardıma ihtiyacım olsa kapısına gittim, hiç geri çevrilmedim. Hocam’ın, fikrini, bilgisini, zamanını benimle paylaşmasından başka, tezimde incelediğim tüm belgeleri benimle beraber okuyarak bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok büyük katkısı var. Teşekkür borcumu ifade edecek bir kelime bilmiyorum. Eksik olmasın.

Yemek sohbetlerinde bile kendisine sorduğum sorularla, tabir-i caizse yakasından düşmediğim hem derin bilgilerinden hem kütüphanesinden defaatle yararlandığım saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Oğuz İcimsoy’a tez komitemde bulunma inceliğini gösterdiği için çok teşekkür ederim.

Talip Mert ve Mustafa Oğuz Hocalarım, ben elifi mertek sanırken, onlar bana “bir elif tahsil eden münezzehdir ilimden” diyerek bambaşka bir kapı açtılar. Osmanlıca, kolumda altın bileziğim, dilimde bitmeyen sözüm oldu. Elim ekmek tutabiliyorsa bugün, ilk sizin sayenizdedir. Ellerinizden öperim.

Bölümümüz öğretim üyelerinden, Yard.Doç.Dr. Lale Özdemir’e yabancı kaynak arayışında beni hızlandırdığı ve özellikle İngiltere Arşivi hakkında bıkmak bilmeden sorularımı yanıtladığı için; Doç.Dr. Asiye Kakırman Yıldız’a tavsiyelerini esirgemediği için; Yard.Doç.Dr. Güssün Güneş’e istatistikî hesaplamalarda bana yardımcı oldukları için teşekkür ederim. Lisans yıllarımda sınıf danışmanım Yard.Doç.Dr. Ekrem Tak, doktora yıllarımda da akademik tecrübelerini benimle paylaşma inceliği gösterdi, sağ olsun. Girit Üniversitesi’nden Yard.Doç.Dr. Antonis Anastasopoulos’un, Medeniyet Üniversitesi’nden Yard.Doç.Dr. Güneş Işıksel’in ve Hacettepe Üniversitesi’nden

Araş.Gör.Dr. Özhan Kapıcı'nın, Avrupa'daki koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan arşivlere yönelik araştırmalarına çok büyük katkıları olmuştur. Onların kaynak önerileri ve yol göstermeleri olmasaydı tezimin bu önemli bölümünü tamamlayamazdım.

Doktora tezi ile tezime ilham olan, ardı arkası gelmeyen sorularıma sabırla, espriyle cevap veren, kaynak araşışlarımda devamlı olarak kapısını çaldığım, bulamazsam aradığım, açmazsa mesajla "darladığım" Dr. Bahattin Yalçınkaya'ya sabrı, anlayışı ve yardımseverliği için teşekkür ederim. Tezimi yazdığım süreçte birçok görevimi omuzlarımdan alıp sırtlayan, dostluğunu her zaman hissettiren meslektaşım, takım arkadaşım Araş.Gör. Varol Saydam olmasaydı ben bu çalışmayı bitiremezdim, o kadar net söylüyorum. Sağ olsun, adı gibi varol'sun. Araş.Gör. Emin Gedikli'ye ve bölümümüzden adını zikredemediğim mesai arkadaşlarıma, özellikle tezimin son dönemlerinde, iş yükümü hafiflettikleri ve hiç şikâyet etmeden, güler yüzle bana yardım ettikleri için teşekkür etmek isterim.

YORDAM ailesinin kartalı Ramazan Kayalar ve FileMaker kurdu Abdulkadir Harmancı'ya tezim için veritabanı oluşturma sürecinde bana mesai harcadıkları ve misafirperverlikleri için şükranlarımı sunarım. ISAM Kütüphanesi Müdürü Mustafa Birol Ülker'e ve tüm ISAM çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim. Seyit Ali şentürk ve Tülay Coşkun'a Bulgarca'dan Türkçe'ye yaptıkları tercüme için, Prof. Dr. Fatmagül Demirel'e yoğun çalıştığı dönemde değerli zamanını bana ayırdığı için çok çok teşekkürler...

Arkadaşlarım Araş.Gör. Pınar Büyükakpınar'a, Ceren Çıkın'a, Banu Kutur'a, Sinem A. Gülmez Saydam'a dostlukları, yardımları, sohbetleri, pozitif enerjileri için teşekkür ederim. Her zaman yanımda olduğunuzu bilmek beni hep güçlü kılmıştır.

Eşim Oğuzkan şentürk'e beni her zaman zinde tutan eleştirel bakışı, maddi ve manevi desteği, her konuda yardımı için minnettarım.

Bu tez başarıyla tamamlandığında en çok duygulanacak ve göz yaşı dökecek kişi babam Erol Yılmaz'dır. Yanımda olduğu her an için ona teşekkürü bir borç bilirim.

Gerek mecazen gerekse gerçek anlamda düştüğüm, sendelediğim her anda yanımda olan ve elimden tutup kaldıran iki kadın var ki onlara hayatımın geri kalanında her zaman minnettar kalacağım. Annem Elmas Yılmaz ve Prof.Dr. Tüba Karatepe Hocam, sizler olmasaydınız, olmazdım. Hakkınızı ödeyemem... Bu yüzden tezimi bu iki güzel kadına ithaf ediyorum.

İstanbul, 2017.

ÖZET

Arşivciliğin en temel prensipleri düzenleme ve tanımlamadır. Düzenleme, arşiv belgelerinin ait olduğu kurumun, kurumsal ve fonksiyonel ilişkilerini gösterecek biçimde, provenans yöntemi uyarınca, organize edilmesi işlemi olarak tanımlanır. Bununla beraber, arşiv malzemesi başka fonlara bölünmemeli, orijinal düzeninden ayrılmamalıdır. Bu prensipten hareketle tezimizde, koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunduran arşivlerin belgelerini düzenlerken uyguladığı yöntemler araştırılmış ve özelde de Meşihat Arşivideğerlendirilmiştir. Meşihat Arşivi'nin belgelerinin arşivciliğin temel prensiplerinden orijinal düzen ve provenans prensiplerine göre düzenlenmediği belirlenmiştir.

Osmanlı belgeleri, günümüz belgelerinden hem diplomatik özellikleri hem de içerikleri bakımından ayrılır. Bu sebeple, Osmanlı belgeleri tanımlanırken güncel belgeler için geliştirilen üstveri elemanları ile tanımlanmamalıdır. Bununla beraber Osmanlı belgelerinin tanımlanmasına yönelik geliştirilen ulusal ve uluslararası herhangi bir standarda ve yayına rastlanmamıştır. Bu çalışmada Avrupa ve Türkiye'de koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan arşiv ve kütüphanelerin Osmanlı belgelerini hangi üstveriler vasıtasıyla tanımlandığı araştırılmıştır. Gerek Avrupa gerek Türkiye'deki arşivlerde bulunan Osmanlı belgelerinin tanımlanma usullerinin farklı olduğu ve Osmanlı belgelerinin diplomatik özelliklerini tam anlamıyla yansıtmayacak nitelikte olmadığı tespit edilmiştir.

Literatürdeki eksiklik ve uygulamalardaki farklılıklar, Osmanlı belgelerinin tanımlanması için standart üstveriler geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan üstveri elemanlarının kullanılması, bilgi kaybını en az seviyeye çekecektir. Zira, doğru bilgiye kısa sürede ulaşılması tanımlamada standart ve ortak bir terminolojinin kullanılması ile mümkündür.

“Osmanlı belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği” başlıklı bu çalışmada Meşihat Arşivi belgelerinin provenans prensibinin gereği olarak, Bâb-ı Meşihat'in teşkilat yapısına göre düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Arşivin, provenans prensibine göre düzenlenmesi gerektiği vurgulandıktan sonra; koleksiyonundaki Osmanlı belgelerinin diplomatik özelliklerini ve entelektüel içeriklerini tanımlamak için üstveri elemanları geliştirilmiştir. Meşihat Arşivi'nden seçilen belgeler, geliştirilen üstveri elemanlarıyla bu çalışma için tasarlanmış veritabanında tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düzenleme, Tanımlama, Üstveri, Meşihat Arşivi, Osmanlı belgeleri

ABSTRACT

The basic principles of archival are arrangement and description. Arrangement is defined as the process of organizing according to the provenance method, in such a way that institutional and functional relations of institution which the archival records belong. Nevertheless, the archival material should not be divided into different fonds and should not be separated from the original order. Taking this definition in to account, the archives containing Ottoman records in their collections have been searched by their arrangement methods. It has been determined that the records of Meşihat archivists are not arranged according to the original order and provenance principles that are defined as the basic principles.

Ottoman records differ from today's records by their diplomatic properties and contents. Therefore, Ottoman records should not be defined with metadata elements developed for current documents while being identified. Moreover, there is no national and international standards and publications developed for the identification of Ottoman documents. In this study, archives and libraries in Europe and Turkey which contain Ottoman documents are researched by the way they classify metadatas. It is determined that the methods of defining the Ottoman records in Europe or Turkish archives are different and they do not properly reflect the diplomatic features of the Ottoman records.

The deficiencies in the literature and the differences in practice obligated to develop standard metadata for the identification of Ottoman documents. The use of metadata elements introduced in this study will reduce the loss of information to a minimum level. Thus, fast and accurate information may be achieved by using standard and common terminology.

“Metadata Standard for Ottoman Records: An Example of Meşihat Archives” named this study is emphasized that Meshihat Archive should be arranged according to the organizational structure of Bab-1 Meşihat as the necessity of provenance principle of records. After emphasizing that the archive should be arranged according to the principle of provenance; metadata elements were developed to describe the diplomatic features and intellectual content of Ottoman records in the collection. Documents selected from Meşihat Archive were described with the developed metadata at a database which has been designed for this study.

Keywords: Arrangement, Description, Metadata, Meşihat Archive, Ottoman Records

KISALTMALAR

- a.g.e Adı Geçen Eser
- AGAD Achiwum Glówne Akt Dawnych
- AAN Achiwum Akt Nowych
- APPM Archives, Personal Papers and Manuscripts
- bknz. : Bakınız
- C. Cilt
- CDWA Categories for the Description of Works of Art
- DACS Describing Archives: A Content Standard
- ed. Editör
- Edus e-Devlet Üstveri Standardı
- EO Evrak Odası
- DC Dublin Core
- DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- h. Hicri
- HUK Hukuk
- ISAD(G) General International Standard of Archival Description
- ISDF International Standard for Describing Functions
- ISO International Organization for Standardization
- ISAAR International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families
- İSAM İslam Araştırmaları Merkezi
- ISDIAH International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings
- MARC Archival and Manuscripts Control
- MEC Meclis
- MoReq Model Requirements for The Management of Electronic Records
- NPTA Gelen Türk Arşivi
- OAK Oryantal Arşiv Koleksiyonu
- OTDTS Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü Sözlüğü
- RAD Rules of Archival Description
- s. sayfa

- S. sayı
- SAİD Sicil-i Ahval
- T.C. Türkiye Cumhuriyeti
- TDK Türk Dil Kurumu
- THR Tahrirat
- TS Türk Standartları
- TSE Türk Standartları Enstitüsü
- UNESCO United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization
- YÖK Yükseköğrenim Kurulu

GİRİŞ

Tanımlama, arşivciliğin temel faaliyetlerinden biridir. Aranılan bilgi ve belgeye kolay erişimin sağlanması ile arşiv malzemesinin araştırmaya açılabilmesi ancak malzemenin tanımlanması ile mümkündür. Arşivcilikte, tanımlama ve düzenleme faaliyetleri birbiriyle ilişkilidir; düzenleme faaliyeti için geçerli iki prensip vardır. İlk prensip orijinal düzen; ikinci prensip ise, belgelerin üretildikleri veya bunları üretenlerin, bir araya getiren kişilerin ya da kurumun uyguladığı düzen içinde saklanmaları gerektiğini belirten, Fransızca karşılığıyla “*respect des fonds*” olarak da bilinen, provenans prensibidir. Belgelerin ortamda üretildikleri şekliyle saklanması yani belgenin provenansı; üzerinde otantiklik, bütünlük, güvenilirlik ve kullanılabilirlik gibi belgenin temel özelliklerinin bulunması, belge ile ilgili herhangi bir şüpheye yer bırakılmaması ile mümkündür. Bilgiye erişimin sağlanması yolunda belgelerin sınıflandırma düzeni kadar belgeleri tanımlayan üstveriler de önemlidir.

Üstveri, genel olarak, “veri hakkında veri” olarak tanımlansa da bu tanım üstverinin gücünü ve karmaşıklığını anlatmaya yetmemektedir. ISO 15489-1 2001, Information and Documentation - Records Management - Part 1: General isimli standartta üstveri, “Veri tanımlayıcı bağlam; belgenin içeriği, yapısı ve zaman içinde yönetilmesi” olarak daha bilgilendirici bir şekilde tanımlanmıştır. Bu açıklamadaki unsurlar, üstverinin, belgelerin çeşitli özelliklerini tanımlamak için kullanıldığının altını çizmektedir¹.

Türkiye’de birçok defa Osmanlı belgelerinin tasnif edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. İyi bir tarihçinin iyi de bir arşivci olabilecekları düşünülerek Ali Emiri, İbnü’l Emin, Mahmut Kemal İnal, Muallim Cevdet İnançalp gibi zamanının tanınmış bilim adamları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgeleri tasnif etmeleri için görevlendirilmişlerdir². Bu durum, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin olmazsa olmaz, orijinal düzen ve provenans prensipleri dikkate alınmadan tasnif edilmesine ve genellikle konu bazında ya da kronolojik olarak hazırlanmış belge serilerinin çıkarılmasına yol açmıştır. Ortaya konan söz konusu serilerin arşivcilik prensiplerine uygun olmadığı anlaşılınca da Macaristan’dan Türk tarihçisi ve arşiv uzmanı Dr. Lajos Fekete davet edilmiş; kendisinden arşivi yeniden düzenlemesi istemiştir. Fekete, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nin tasnifi için 1936-1937 yılları arasında Türkiye’de bulunmuş; belgelerin kodlanması üzerine çalışmış ve arşivi provenans prensibine göre tasnif etmiştir. Bu tasnif çalışmasının sonucunda “Fekete Tasnifi” isimli seri ortaya çıkmıştır. Fekete’nin uyguladığı, provenans prensibine göre tasnif şekli bazı kişiler tarafından uygun bulunmayarak eleştirilmiş ve engellenmiştir. Bu durum provenans prensibinin ve Fekete’nin düzenlemelerinin

¹ *Metadata Resources Guide, Information Management Branch Information Management, Access and Privacy Alberta Government Services, 2014 Canada, s. 1.*

² Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete’nin Arşivciliğimizdeki Yeri, Ankara 1994, s. vii.

Osmanlı Arşivi'nde, ancak 1956 yılından sonra uygulanabilmesine neden olmuştur. Arşivde 1980 yılından sonra yapılan çalışmalar sırasında "Fekete Tasnifi" diğer serilerle birleştirilmiştir³. Buna bağlı olarak, belge numaraları (kodları / referans numaraları) da değiştirildiğinden ve yeni kataloglarda Fekete Tasnifi'ne ait kodlar tutulmadığından, önceki yıllara ait çalışmalarda işaret edilen ve referans gösterilen belgelere erişim imkânı ortadan kalkmıştır.

1980'li yıllarda arşiv kavramının tekrar gündeme gelmesiyle tasnif faaliyetlerine yeniden başlanmış olsa da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif ve seri oluşturma şeklinin arşivciliğin prensiplerine çok da uygun olduğu söylenemez. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde olduğu gibi, bu çalışmanın konusunu oluşturan Meşihat Arşivi'nde de tasnif ve sayısalştırma çalışmaları yapılmıştır. Tasnif çalışmaları neticesinde Meşihat Arşivi'nde ortaya çıkarılan serilerin isimleri şöyledir:

- Evrak Odası,
- Hukuk, Meclis,
- Sicil-i Ahval,
- Tahrirat,
- Meşihat Muhasebe,
- Matbu Kitap,
- Yazma Kitap,
- T.C. Belge,
- T.C. Cetvel,
- T.C. Şahıs Dosyaları,
- T.C. Makbuz,
- T.C. İstanbul Müftülüğü Defterleri,
- T.C. Gazete,
- T.C. Matbu,
- Ruznamçe – Nakibü'l eşraf – Arz – İradeler ,
- Şeyhülislamlığa Bağlı Meclislere Ait Defterler,
- Mahkeme Sicil Defterleri,
- Mütferrik Defterler,
- İSAM'dan gelen dijitaler,
- Yazma.

Meşihat Arşivi'ndeki belgelerin sınıflandırılması sonucu ortaya çıkarılan, isimleri yukarıda geçen serilerin, arşivciliğin düzenleme bakımından temel iki ilkesi olan orijinal düzen ve provenans prensiplerine göre ortaya çıkarılmadığı görülmektedir. Orijinal düzen ve provenans prensiplerine göre değil de, belge türüne veya belgenin konusuna göre sınıflandırılmış olması, arşiv bütünlüğünün bozulmasına neden olduğu

³ Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA*, V, s. 124.

gibi kurumun teşkilat yapısını ortaya koymaktan uzaktır.

Çalışma Konusunun Hipotezi, Amacı ve Kapsamı

Arşiv malzemesinin uygun olmayan veya yetersiz düzeyde (level) tanımlanmış olması; Tanımlama yapılırken, koleksiyona, koleksiyonun temsil ettiği döneme uymayan tanımlama unsurları kullanılması; tanımlamanın çok kısa veya çok dolu olması gibi durumlar araştırmacının, belgeye karşı, tanımlamadan kaynaklı önyargılı yaklaşmasına sebep olabilmektedir⁴.

Bu çalışma “Osmanlı belgeleri, onları üreten birimlerin hiyerarşik yapısı göz önünde bulundurularak sınıflandırılır ve dönemi temsil edebilen üstveriler ile tanımlanırsa araştırmacı doğru belge ve bilgiye daha hızlı ve kolay erişir” hipotezine dayanmaktadır.

Provenans prensibi, belirli bir üretime ait belgelerin diğer üretenlere ait belgelerle karıştırılmaması gerektiğini ya da daha basit olarak belgelerin onları üreten kişilere, kurumlara, bürolara ya da idari birimlere bağlı olarak bir arada tutulması gerektiğini kabul etmektedir⁵. Bu çalışmanın amacı, provenans prensibinden hareketle, Bâb-ı Meşihat'in teşkilat yapısını göz önünde bulundurarak Meşihat Arşivi serilerini oluşturmak ve bu arşivdeki belgelerin tanımlanması için bir üstveri modeli önermektir.

Arşivcinin tanımlama yapabilmesi için kurumun hiyerarşik yapısını; hangi belgeleri hangi kurum veya birimin ürettiğini; elindeki belgenin form yani diplomatik özelliklerini bilmesi gerekir. Tarihi belgeler arşivci tarafından konusal olarak bir araya getirilemezler. Buna bağlı olarak bu çalışmada, Meşihat Arşivi belgeleri tanımlanırken, belgeler, onları üreten birimler baz alınarak sınıflandırılmış; sınıflandırılan bu belgelerin türleri ve diplomatik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tez çalışmasına başlanan 2014 tarihinden bugüne kadar Meşihat Arşivi binasında tadilat çalışmaları yapılmakta olduğundan arşiv araştırmaya kapalıdır. Bu nedenle belgelerin aslına ulaşmak mümkün değildir. Sayısallaştırılmış belge ile fiziksel belgenin orijinal görüntüsünün tam olarak uyuşmadığı bilinmektedir. Ancak Meşihat Arşivi'nde sayısallaştırma çalışmaları yapılırken özgün belgeye yakın bir görüntü vermeye çalışılmıştır.

Meşihat Arşivi'ndeki belgelerin boyut gibi fiziksel özellikleri, belgenin aslı arşivin araştırmaya kapalı olması sebebiyle görülemediğinden bu çalışma kapsamında tanımlanamamıştır. Tezdeki bu eksiklik ancak arşivin açılmasında sonra giderilebilir.

⁴ Michael Cook, Margaret Procter, *A Manual of Archival Description* 2nd ed., Gower Publishing Company, Aldershot 1989, s. 32.

⁵ Bruce William Dearstyne, *Arşivsel girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları Ve Yönetim Teknikleri*, çev. Mustafa Akbulut, A. Oğuz İcimsöy, 2001, s. 125

Araştırma Yöntemi

Osmanlı belgeleri, arşivcilik prensiplerine göre tasnif edilmeli; belgelerin özelliklerine göre geliştirilmiş uluslararası standartlara göre tanımlanmalıdır. Meşihat Arşivi'nde bulunan her tür belgenin tespit edilebilmesi ve tespit edilen belgelerin tümünün tanımlanmasında kullanılacak üstverilerin belirlenebilmesi için, bu çalışmada, belgesel analiz ve örnekleme yöntemleri kullanılmış; Meşihat Arşivi evrakı arasından örnekleme yöntemi ile veri toplama tekniği kullanılarak belge taraması yapılmıştır. Örnekleme yöntemi için belgeler kronolojik olarak seçilmişlerdir. Bu taramanın evreni Meşihat Arşivi'nde bulunan Evrak Odası, Hukuk, Meclis, Sicil-i Ahval ve Tahrirat isimli serilerdir. Meşihat Arşivi'nde bu seriler dışında Meşihat Muhasebe, Matbu Kitap, Yazma Kitap, T.C. Belge, T.C. Cetvel, T.C. Şahıs Dosyaları, T.C. Makbuz, T.C. İstanbul Müftülüğü Defterleri, T.C. Gazete, T.C. Matbu, Ruznamçe – Nakibü'l eşraf – Arz – İradeler, Şeyhülislamığa Bağlı Meclislere Ait Defterler, Mahkeme Sicil Defterleri, Müteferrik Defterler, İSAM'dan gelen dijitaler, Yazma isimli seriler de mevcuttur. Muhasebe serisi benzer belge türü içerdiğinden; defterler ve Cumhuriyet sonrası belgeler çalışmanın kapsamı dışında kaldığından teze dahil edilmemiştir.

Meşihat Arşivi evrakının tamamı sayısallaştırılmıştır. Arşivin Eski Şefi Dr. Ayhan Işık'tan, 2012 senesinde, alınan bilgiye göre; bu çalışmada kullanılan, 1662-1920 yılları arasında üretilmiş veya kuruma gelmiş belgelerin oluşturduğu Evrak Odası, Hukuk, Meclis, Sicil-i Ahval ve Tahrirat isimli seriler dahilinde 372.597 gömlek; 914.990 görüntü bulunmaktadır. Çalışma kapsamında seçilen serilerden Evrak Odası isimli seriyi 188.510 adet gömlek oluşturmaktadır. Bu gömlek içerisindeki belgelerin sayısallaştırılması sonucunda 509.804 adet görüntü elde edilmiştir. Meclis isimli seriyi 17.873 adet gömlek oluşturmakta; bu serinin sayısallaştırılması sonucunda elde edilen görüntü sayısı 19.401'dir. Sicil-i Ahval serisini oluşturan 6.553 adet gömlek sayısallaştırılmış, 75.634 görüntü elde edilmiştir. Tahrirat isimli seri dahilinde 144.687 adet gömlek, gömlekler içerisinde 283.067 adet görüntü bulunmaktadır. Hukuk serisi dahilindeki 14.964 adet gömlek içerisindeki görüntü sayısı 14.964'tür.

Evrak Odası serisi dahilindeki 188.510 gömlek içerisinde 301; Meclis serisindeki 17.873 gömlek arasından 113; Sicil-i Ahval serisindeki 6.553 adet gömlekten 100; Tahrirat isimli seri dahilindeki 144.687 adet gömlekten 279; Hukuk serisi dahilindeki 14.964 gömlek arasından ise 156 adet gömlek incelenmiştir. Toplamda incelenen gömlek sayısı 949 adettir. Evreni oluşturan 372.597 gömlekten, istatistikî olarak %10 güven aralığında değerlendirme yapıldığında, incelenmesi gereken gömlek sayısı Tablo 0.2'de de gösterildiği üzere 478'dir. Ancak burada belgelerin diplomatik açıdan ön incelemeye tabi tutulması maksadıyla her bir seriden, belgelerdeki kronolojik değişimi gösterebilmek için; tarih olarak baştan, ortadan ve sondan 949 adet gömlek, arşivcilik açısından ve diplomatik özellikler yönünden,

incelenerek tarihî nitelikte olan bu belgelerin tanımlanması ile ilgili prensipler ve üstveri alanları üzerine çalışmaya başlanmıştır.

Tablo 0.1 Genel Tabakalama

Kod	Seri	Gömlek	İncelenmesine İzin Verilen Gömlek	%10 Güven Aralığında İncelenmesi Gereken Gömlek
EO	Evrak Odası	188.510	301	96
MEC	Meclis	17.873	113	96
SAID	Sicil-i Ahval	6.553	100	95
THR	Tahrirat	144.687	279	96
HUK	Hukuk	14.964	156	95
		372.587	949	478

Meşihat Arşivi'nde tez kapsamına dahil edilen 372.587 gömlek arşiv malzemesi üzerinde tabakalı örnekleme (sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılır) yöntemi kullanılmıştır.⁶ Bu yöntem tüm evreni temsil edebilecek özellikleri içerisinde barındırması açısından önemlidir.

Örneklem seçiminde aşağıdaki formül kullanılmıştır.⁷

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N - 1) + t^2pq}$$

Çalışma kapsamında, Meşihat Arşivi koleksiyonundaki, yukarıda bahsedilen, seriler içerisinde gömlekler, içerdikleri belgelerin diplomatik özelliklerinin farklılığına göre seçilmiştir. Aynı türden olsalar dahi diplomatik ve tarihi itibari ile dönem farklılıkları tespit edilerek belirlenen 949 gömlek içerisinde genel tabakalama yöntemi ile örneklem seçimi yapılmıştır. Bu seçimde ise güven düzeyi %95, güven aralığı 10 olarak belirtilmiş ve diplomatik incelemeye tabi tutulan 949 gömlekten 87 tane seçilmesi matematiksel açıdan yeterli görülmesine rağmen belge türleri arasında farklı

⁶ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Şeşkin Yayınları 2005, s.105.

⁷ Formülleri uygulanır. Formüllerde

N= Evrendeki birey sayısı

n= Örnekleme alınacak birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı)

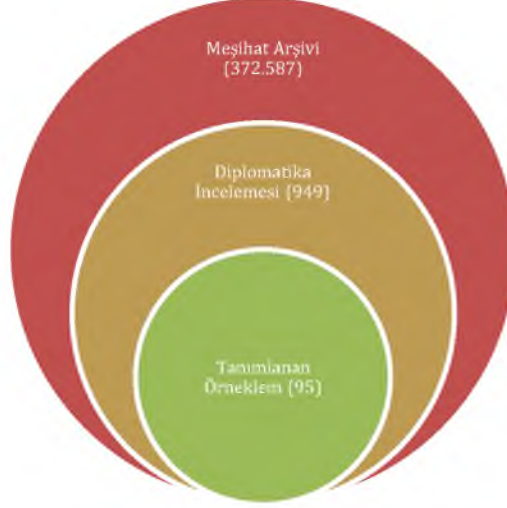
q= İncelenecek olayın görülmeysi sıklığı (1-p)

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer

d= Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir.

tarihlere ait, diplomatik olarak birbirinden farklı 95⁸ adet gömlek üzerinde üstveri tanımı yapılmıştır. Meşihat Arşivi'nden, bu tez kapsamında seçilen belgeler Filemaker veritabanına yüklenmiş ve Osmanlı belgelerinin tanımlanması için belirlenen üstveriler vasıtasıyla tanımlanmıştır.

Şekil 0.1 Çalışmanın Evreni

Literatür Analizi

Literatür taraması yapılırken Türkiye'deki Yüksek Öğrenim Kurulu Başkanlığı'na ait Tez Merkezi veri tabanı incelenmiştir. Söz konusu veri tabanında yapılan araştırmalar sonucunda, 1999-2017 yılları arasında yapılmış, “üstveri”⁹ başlıklı altı doktora, on yedi yüksek lisans tez çalışması tespit edilmiştir. Tespit edilen altı doktora tezinin ikisi Bilgi ve Belge Yönetimi ve Arşivcilik alanlarında iken geri kalan dört tanesi Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri alanındadır. Sisteme kayıtlı, “üstveri” başlıklı on yedi yüksek lisans tezi incelendiğinde, bu tezlerin on iki tanesinin Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri; iki tanesinin Jeodezi ve Fotogrametri; iki tezin ise Belge Yönetimi ve Arşivcilik alanında olduğu görülmektedir. Bir tezin alanı ise hem Bilgisayar Bilimleri hem de Bilgi ve Belge Yönetimi olarak sistemde görünmektedir.

Bilgi ve Belge Yönetimi ile Arşivcilik alanlarında yapılan “üstveri” başlıklı yukarıda bahsedilen doktora tezlerinin ilki, 2008 yılında, Gülten Alır tarafından çalışılan “e-Türkiye Uygulamaları: Elektronik Belge Yönetimi ve Üst Veri”¹⁰ başlıklı tezdur. 2014 yılında ise Bahattin Yalçınkaya tarafından “e-Devlet Üstveri Standardının

⁸ Osmanlı belgelerinin tanımlanmasında kullanılacak standart üstverilerin belirlenmesi için Meşihat Arşivi'nden seçilerek tanımlanan belgelerin referans numaraları “Üstveri standardının belirlenmesi için tanımlanan belgeler” başlığı ile kaynakçada verilmiştir.

⁹ YÖK Tez Merkezi'nden yapılan aramalarda sadece “üstveri” terimi ile sınırlı kalınmayarak: “üst veri”, “meta data”, “metadata”, “metaveri”, “meta veri” kelimeleri de aratılmıştır.

¹⁰ Gülten Alır, e-Türkiye Uygulamaları: Elektronik Belge Yönetimi ve Üst Veri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008

Oluşturulması ve Türkiye İçin Modellenmesi”¹¹ isimli doktora tezi yapılmıştır. “Üstveri” başlıklı iki doktora tezinde de elektronik belgeler incelenmiş, bu tür belgelerin tanımlanması için standart üstveri elemanlarının ortaya konulması amaçlamıştır.

Bilgi ve Belge Yönetimi ile Arşivcilik konularında yapılmış, “üstveri” başlıklı yüksek lisans tezlerinden ilki, 2005 yılında, Fidan Bayraktutan tarafından çalışılmış “İnternet Üzerindeki Enformasyon Arama ve Erişimi Sorunlarının Çözümünde Enformasyon Arama Stratejilerinin ve Metadatanın Önemi ve Kapsamı”¹² isimli tezdır. 2007 yılında Fevziye Adamcıl ise “Türkiye'deki Üniversite Kütüphanelerinde Metadata Kullanımı”¹³ başlıklı tezi çalışmıştır. 2007 yılında “üstveri” başlıklı yapılan diğer bir tez de “Web Tabanlı Dublin Core Metadata Üreticisi Tasarımı”¹⁴ ismi ile Sermet Soykan tarafından çalışılmıştır. Sermet Soykan'ın söz konusu tezi hem Bilgi ve Belge Yönetimi hem de İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri konuludur. Türkiye'de yapılan tezler incelendiğinde, 2017 yılına kadar, Osmanlı belgelerinin hangi üstveriler ile tanımlanması gerektiğine dair bir tez yapılmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin dışında "üstveri" başlıklı tezler için kapsamlı bir tez ve bitirme ödevi koleksiyonuna sahip olan “ProQuest Dissertations and Theses Global” isimli veri tabanında, “library science, information science, information technologies” konularında çalışılmış ve “üstveri” başlıklı elli iki adet tez tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki hem dünyada genelinde yapılan tezlerin hiçbirinde Osmanlı belgelerinin veya tarihi belgelerin hangi üstveriler ile tanımlanması gerektiği üzerinde durulmamıştır. Bu çalışma Osmanlı belgelerinin tanımlanması için standart üstveri elemanları ortaya koyarak literatürdeki bu açığı kapatmayı hedeflemiştir.

Gelişmiş ülkeler, arşivleri için üstveri standartları üretmeye başlamışlardır. Örneğin, Avustralya Milli Arşivi, Yeni Zelanda Arşivleri ile ortak bir çalışmanın ürünü olan “Australian Government Recordkeeping Metadata Standard Version 2.0”ı 2007 yılında yayınlamıştır. 2001 yılında yayımlanan ve 2016 yılında revize edilen ISO (International Standard Organization) ISO/TS 15489 1-2, “Belge Yönetimi Standardı”nın devamı mahiyetinde ISO 23081 1-2, “Records management processes — Metadata for records” ve gelişmiş ülkelerin üstveri sözlüklerinin temelini oluşturan

¹¹ Bahattin Yalçınkaya, *e-Devlet Üstveri Standardının Oluşturulması ve Türkiye İçin Modellenmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

¹² Fidan Bayraktutan, *İnternet Üzerindeki Enformasyon Arama ve Erişimi Sorunlarının Çözümünde Enformasyon Arama Stratejilerinin ve Metadatanın Önemi ve Kapsamı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

¹³ Fevziye Adamcıl, *Türkiye'deki Üniversite Kütüphanelerinde Metadata Kullanımı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

¹⁴ Sermet Soykan, *Web Tabanlı Dublin Core Metadata Üreticisi Tasarımı*, Başkent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ISO/TS 15836 “Dublin Core Metaveri Öge Kümesi” standartları bu çalışmada kullanılan üstveri standartları arasındadır.

Bilhassa, Bâb-ı Meşihat'in kurumsal yapısı ve tarihi ele alınırken Türkçe ve yabancı dilde, ulusal ve uluslararası bibliyografyalar taranmış konuyla doğrudan ve dolaylı olarak alakalı pek çok eser ve makale tespit edilmiştir. Diplomatika çalışmaları sırasında temel kaynak olarak Mübahat Kütükoğlu'na ait "Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)" isimli kitaptan çokça yararlanılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı” (Ankara, 1965) adlı eseri; Esra Yakut'un, "Şeyhülislamlık Yenileşme Dönemi Devlet ve Din" (İstanbul, 2005) adlı kitabı ve İlhami Yurdakul'un “Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)” (İstanbul, 2008) isimli kitabı tezde en çok yararlanılan temel kaynaklardır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti bürokrasisindeki değişimlerin devletteki belge üretim ve yönetim süreçlerini nasıl etkilediği anlatılmış; bünyesinde hem Türkiye’de hem de dünyada Osmanlı belgesi barındıran arşiv kurumları incelenmiştir. Türkiye’de bulunan kamu arşivlerinin devlet düzeni içerisinde bağlı oldukları birimler, muhtevası ve tanımlanma şekilleri hakkında bilgi verilmiştir. Yurtdışındaki arşivler belirlenirken, arşivlerin özellikle Avrupa’da, Osmanlı Devleti ile gerek siyasi gerek ekonomik gerekse sosyal ilişkileri olan devletlere ait olmasına özen gösterilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden sonra dünyada en fazla Osmanlı belgesi barındıran kurum olan Bulgaristan Cyril ve Methodius Kütüphanesi’nin veritabanı incelenerek bu kütüphanede bulunan Osmanlı belgelerinin nasıl düzenlendiği ve hangi üstveri elemanlarıyla tanımlandığı anlatılmıştır. Osmanlı Devleti’nin belgelerini ihtiva eden bir önemli arşiv de Yunanistan Devlet Arşivi’dir. Bu arşiv mübadele sırasında Türkiye’ye getirilemeyen Osmanlı belgelerini ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti belgelerine sahip en önemli arşivlerden biri olan Venedik Arşivi de hem koleksiyonunun muhtevası hem de Osmanlı belgelerini tanımlarken kullandığı üstveriler bakımından incelenen Avrupa arşivlerindedir. Fransız, İngiliz, İsveç, Polonya arşivleri Osmanlı belgesi muhafaza etmeleri bakımından incelenen arşivler arasındadır. Bu bölümde, Osmanlı belgeleri ihtiva eden yurtdışındaki veritabanlarının yanı sıra Osmanlı belgeleri ihtiva eden yayınlanmış basılı kataloglar da yer verilmiştir.

İkinci bölümde bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan Meşihat Arşivi'nin evrakını üreten Şeyhülislamlığın, kurumsallaşma süreci hakkında bilgi verilmiştir. Şeyhülislamlık, kurumsal bir kimlik kazanırken, teşkilat yapısı, “bir kurumun hiyerarşik yapısını bilmeden o kurumun arşivinin sınıflandırılmayacağı” cümlesinden yola çıkarak düzenlenmiş; bu sınıflandırma ile Meşihat Arşivi'nde kullanılması gereken asıl seriler ortaya konmuştur. Meşihat Arşivi’ndeki belgeler incelenmiş, türleri belirlenmiş ve tespit edilen belge türleri hakkında bilgi verilmiştir. Tespit edilen belge türlerinden

mesture varakası, vukuat pusulası gibi belgeler arşivcilik ve diplomatika literatüründe bulunamamaktadır. Bu sebeple bu belgelerin görsellerine de yer verilmiştir.

Meşihat Arşivi'nde bulunan belgelerin diplomatik özelliklerine ve entelektüel içeriklerine göre hangi üstveriler ile tanımlanması gerektiği üçüncü bölümün konusunu oluşturmuştur. Ortaya konulan üstveri elemanları uluslararası standartlarla karşılaştırılmış, dünyada kullanılan standartlar ile Osmanlı belgeleri ihtiva eden kurumların bu çalışmada ortaya konulan üstveri elemanlarını kullanıp kullanmadığı sorusuna cevap aranmıştır.

Türkiye'de Osmanlı belgelerini kurumsal olarak üretmiş ve onları hala arşivlerinde muhafaza eden birçok özel ve kamu kurumu vardır. Özellikle kamuya ait olan arşivlerin tek bir yerden yönetilmiyor olması, bu arşivlerin gerek tasnifinde gerekse tanımlanmasında tek bir bilimsel ve standart yöntemin kullanılmamasına neden olmuştur. Osmanlı teşkilatı içerisinde birbirine bağlı olan birçok kurumun evrakına farklı arşivlerden farklı şekillerde erişiliyor olması, araştırmacıyı zora sokmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari açıdan önemli bir görevi olan kurumlarından Bâb-ı Meşihat seçilerek, aslında devletin tüm kamu kurumlarının evrakına uygulanabilecek bir tanımlama ve sınıflandırma sistemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen ve kullanılan tüm belge türlerini kapsadığını söyleyemeyiz. Ancak, çalışmanın ileride yapılacak, Osmanlı belgelerinin tanımlaması ile ilgili çalışmalara destek olabilecek bir kaynak olabilmesini amaçlamaktayız.

1 BÖLÜM: Osmanlı İmparatorluğu'nda Evrak Yönetim Süreçleri ve Koleksiyonunda Osmanlı Belgesi Bulunan Arşivler

1.1 Klasik Dönem: Kuruluşundan Tanzimat'ın İlanına kadar Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayûn Kalemlerinde Evrak Yönetimi

1.1.1 Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar her döneminde devlet yetkililerinin kendinden önceki devirde üretilen resmi evraka başvurduğu bilinmektedir. Örneğin, Fatih döneminde hazırlanan reaya kanunnamesi daha sonraki padişahların kanunlarının temelini teşkil etmiştir. Bu kanunname, II. Bayezid zamanında 907 (1501) yılında genişletilerek Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmaniyye adıyla yürürlüğe konmuştur. Söz konusu kanunname Hersekzade Ahmed Paşa'nın değişikliklerini de içererek daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'a atfedilen kanunnamenin de temelini oluşturmaktadır¹⁵. Bu durum devletin idaresi ve idamesi için gerekli önemli evrakın saklandığına bir işarettir. Osmanlı Devleti'nde evrak muhafazasına önem verildiğine dair bir diğer örnek de taşra teşkilatı görevlilerine, karar ve işlemlerini defterlere kaydetmeleri ve bu defterleri muhafaza etmelerine dair Kanunî Sultan Süleyman'ın Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderdiği 943 (1536) tarihli fermanıdır. Bu fermanla "... Bu hükm-i şerîfüm sûretini defterde kaydeyleyüp ve kendüsin dahi aynıyle defter sandıklarında hıfzidüp dâimâ mazmûn-ı şerîfi ile amel eylesin..." ifadesiyle defter sandıklarına işaret edilmiştir. Özellikle bürokrasinin her kademesinde, yazışmaların deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ve nizamnamelerden de anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya, bugünkü tabirle arşivciliğe, büyük önem vermiştir¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde, Selçuklular ve diğer Türk-Müslüman devletlerinden gelen, eski bir devlet geleneği olarak, arşiv fikrinin mevcut olduğu bilinmektedir¹⁷. Ancak devletin ilk devirlerine ait arşivlerimizde yok denecek kadar az vesika bulunmaktadır¹⁸. İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin belgeleri Edirne ve Bursa'da muhafaza edilmiştir. Bursa'nın başkent olduğu dönemlere ait resmi belge Timur İstilasası sonucunda

¹⁵ Halil İnalcık, "Kanunname", *DİA*, XXIV, s. 335.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul 2010 s. XXXVII- XXXVIII

¹⁷ Atilla Çetin, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nde Arşiv Çalışmaları", *Vakıflar Dergisi*, 20, s. 39.

¹⁸ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 47.

yok olmuştur. Edirne başşehir iken ise yangınlar, saltanat kavgaları gibi sebepler yüzünden bu döneme ait çok az sayıda belge günümüze kadar gelebilmiştir¹⁹. İstanbul'un fethinden sonra evrak mahzeni olarak Yedikule kullanılmıştır²⁰. Ancak kesif ve düzenli malzemeye ise ancak Kanunî döneminden sonra rastlanmaktadır. Sultan III. Ahmet zamanında, divan ve ordu divanlarına ait defterler Edirne'den Topkapı Sarayı'na taşınmıştır²¹.

Osmanlı Bürokrasisinin 19. yüzyıla kadar pratik bir yapısı vardır. Devlet daireleri, muamelelerini genellikle tek bir belgenin üzerinde yürüterek konuları sonuçlandırırldı. Bu da belgenin içeriğine göre ilgili kalemlerce şerhler ve mütalaalar konularak yapılırdı. Bu sebeple, bu dönemde, belge ekine (lef) çok fazla rastlanmamaktadır²². 1890 yılına kadar²³, Osmanlılarda işi biten ve hükümsüz kalan evrak öncelikle kronolojik olarak yerleştirildikleri keseler içerisinde battal adı verilen torbalarda konur; arşive bu şekilde teslim edilmekteydi²⁴. Bu malzeme devletin ilk dönemlerinde, divan toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nın yakınındaki Hazine-i Amire'de muhafaza edilirdi. Divan toplantılarının önemini yitirmesiyle bir kısım resmi evrak Sultanahmet'teki Sarây-ı Atîk denilen mahzene, bir kısmı Bâb-ı Âli'ye yakın Tomruk Dairesi'ne, bir bölümü de bugün silah müzesi olan dış mahzene taşınmıştır²⁵.

1.1.2 Divân-ı Hümâyûn

İslam dünyasında, Hz. Ömer döneminden beri var olduğu bilinen Divân-ı Hümâyûn, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devrindeki başarısının simgesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde I. Murat zamanında vezir sayısının artması ve kazaskerliğin teşkili ile gelişen Divân-ı Hümâyûn hakkında bilgiye, Fatih Sultan Mehmed zamanında düzenlenen teşkilat ve teşrifat kanunnamesinden ulaşmak mümkündür. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divân-ı Hümâyûn gücünü ve önemini kaybetmeye başlamış, idâre Paşakapısı ve Bâb-ı Âli'ye kaymıştır²⁶.

Yukarıda da söylendiği gibi, Divân-ı Hümâyûn, İslam Ansiklopedisi'ndeki "Başbakanlık Osmanlı Arşivi" maddesinin ve Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in

¹⁹ Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA*, V, s. 122.

²⁰ N. Aktaş & Y. Halaçoğlu, a.g.e, s. 122.

²¹ "Osmanlı Arşivi Tarihçisi", Osmanlı Arşivi Bülteni, İstanbul 1990, I, 9-10

²² Ali Akyıldız, "Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 69.

²³ Oğuz İcimsoy, "Archives of The Ottoman Empire", *Turkish Libraries in Transaction: New Opportunities and Challenges*, İstanbul 2008, s. 76.

²⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Battal Torbası", *DİA*, V, s. 206

²⁵ N. Aktaş, Y. Halaçoğlu, a.g.e, s. 122.

²⁶ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, c.1, İstanbul 1994, s.158-159.

ortaya koydukları Osmanlı Devleti'nde evrak üreten kurumlar sınıflandırmasına dahil edilmemiştir. Ancak, Divân-ı Hümâyûn bir padişah divânıdır; kalemleri ise neredeyse 18. yüzyıla kadar, devlet bürokrasisinin gereği olan belgeleri üretmiş ve saklamışlardır. Örneğin, devletin neredeyse tüm hukukî faaliyetlerle ilgili olarak defter ve evrakının düzenlenmesi Divân-ı Hümâyûn'un yetkisindedir²⁷. Bu nedenle, bu çalışmada, Osmanlı belge bürokrasisinin tam olarak anlaşılması amacıyla, Divân-ı Hümâyûn'a, üyelerine ve kalemlerine yer verilmiştir.

Padişah'ın vekil-i mutlâkı ve Divân-ı Hümâyûn'un da üyesi sadrazamların devlet bürokrasisi içerisinde önemli bir yeri vardı. Bürokrasinin sonucunda ortaya çıkan belgeleri bazen direkt olarak kendisi yazar bazen de belgeyi padişaha sunarak devlet içerisindeki işleyişi sağlarlardı. Örneğin, sadrazamlar, padişaha arzlarını tahrirat veya reisülküttâbın hazırlamış olduğu telhis ile sunarlardı. Padişah, telhisin içeriği hakkında yapılmasını istediği durumu telhisin üzerine hatt-ı hümâyûn yazarak ifade eder; telhisi sadrazama iade ederdi. Sadrazamın diğer devlet ricâline tahriratına ise buyuruldu denir; buyurular ya beyaz üzerine (arzın geldiği kağıdın üzerine değil de yeni bir boş kağıt üzerine) ya da arz üzerine yazılırdı. Sadrazamlar, yabancı devletlerin başkan veya başkanvekillerine ve Eflak-Boğdan voyvodalarına yazdıkları mektubun sağ kenarı başından aşağıya kadar uzanan ve kendi isimlerini ihtiva eden, pençe denilen işaretlerini çekip ortasına da mühürlerini basarlardı²⁸.

1.1.2.1 Nişancı ve Reîsülküttâb

1.1.2.1.1 Nişancı

İsim olarak Farsça nişan kelimesinden türemiş ve “Bir şeyi belli etmek için üzerine alamet koymak” anlamına gelen nişancı, Osmanlı merkez teşkilatında padişahın tuğrasını çeken, Divân-ı Hümâyûn üyesi yüksek rütbeli bir memurdur.²⁹ Osmanlı Devleti'nde Nişancılığın bir kurum olarak ne zaman ortaya çıktığı belli olmamakla birlikte II. Murad zamanında Mahmud Şirvani tarafından Türkçe'ye çevrilen İbn Kesir tarihinin Arapça metnindeki "muvakki" kelimesinin “nişancı” olarak çevrilmiş olması, bu tabirin 15. yüzyılın başlarında Osmanlılar tarafından kullanıldığını gösterir³⁰ Bu bölümde bahsedilecek, Osmanlı Devleti'nde evrak üreten kurumlardan biri olan

²⁷ Mehmet İpşirli, a.g.e., s.162

²⁸ Mehmet İpşirli, a.g.e., s.165

²⁹ Erhan Afyoncu, “Nişancı”, *DİA*, c. XXXIII, s. 156.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 124

Defterhâne devletin klasik döneminde nişancıya bağlıdır³¹. 17. yüzyılda Divân-ı Hümâyûn üyelerinin görev tanımlarının yapıldığı Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesine göre nişancı, tahrir defterlerine yapılacak tashihleri kendisine hitaben yazılan tashih fermanının üzerine “defteri gele” yazıp defterhaneye gönderirdi. Gelen defteri kendi kalemiyle tashih eden nişancı, işi biten bu fermanları da kendi hanesinde muhafaza ederdi³².

Nişancılar, 18. yüzyılın itibaren rütbe olarak başdefterdarla aynı oldular. Bu rütbe ve derecelerini 19. yüzyılın başlarına kadar koruyan nişancılar, daha sonra önemlerini hemen hemen kaybetmişlerdir³³.

1.1.2.1.2 Reîsülküttâb

Reîsülküttâb, 16. yüzyılın başında, beylikçi, ruûs, tahvil kalemlerinin amiri ve muamelâtın sorumlusudur. Osmanlılarda devlete ait en mahrem evrak, nişancıya bağlı olan reîsülküttâbın elinden çıkar. Reîsülküttâb, bütün hârici ve dâhili işlere vâkıftır. Bu durum onu, hem siyasî hem de diplomatik alanda her zaman söz sahibi yapmıştır. Divan kalemlerinin şefî olan reîsülküttâb, bu kalemlerde bakılan, vakıf meseleleri, tımar tevcihleri, büyük ve küçük tayinler, devletlerarası yazışmalar gibi her türlü muamelât ile tüm harici konulara nezaret ederdi.

16. yüzyıl boyunca reîsülküttâbın başlıca görevleri Divân-ı Hümâyûn toplantılarında arzuhalleri sesli olarak okumak, telhis kesesini sadrazamın yanına koymak, divandan çıkan, nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, tımar tahsis belgesi olan tahvil hükmünü hazırlamak, tımar ve zeametlerin beratlarını yazdırmak, merkezden yapılan tayinleri deftere işlemek ve berat için ruûs tezkiresi adı verilen, defterdeki kaydın sûretini vermek olarak sayılabilir.

17. yüzyıldan itibaren daha önceden nişancının görevi olan hüküm müsveddelerinin kaleme alınması ile beratların kontrolü de reîsülküttâbın görevleri arasına girmiştir. 17. yüzyılın ortalarında, reîsülküttâbın Paşakapısı da denilen Bâb-ı Âli'ye taşınmasının sonucu olarak nişancının Divân-ı Hümâyûn bürokrasisi üzerindeki nüfuzu bir dereceye kadar kalktı ve 17. yüzyıl sonlarına doğru reîsülküttâblık kendine bağlı olan birimlerdeki tek yetkili memuriyet haline geldi. Bu durum reîsülküttâblık merkezli bürokrasinin artık “kalem” olarak anılmasına yol açtı. 17. yüzyıl sonlarına

³¹ Mehmet İpşirli, a.g.e., s.175-176

³² Bilgin Aydın, “17-19. yüzyıl tahvil ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail Erünsal'a Armağan*, c.1, Ülke Yayınları, İstanbul, 2014, s. 102

³³ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s. 226.

doğru Osmanlılarda bürokrasi merkezileşmiş, sadrazamın bürokratik işleri yoğunluk kazanmıştır. Bundan dolayı sadrazamların resmen olmasa bile fiilen birçok bürokratik işi reisülküttablara devredilmiştir. Devredilen bu işlerden evrak yönetimi ile ilgili olarak buyruldu yetkisini daha geniş bir şekilde kullanması ve sadrazam adına telhisleri hazırlaması sayılabilir³⁴. Osmanlılarda ne zaman ortaya çıktığı tam olarak söylenemeyen reisülküttâblık makamı 1836 yılında Hariciye Nezareti'ne çevrilmiştir.³⁵

1.1.2.2 Divân-ı Hümâyün Kalemleri

1.1.2.2.1 Aslı Kalemler

Divân-ı Hümâyûn'da, reisülküttâb ile maiyyeti olan beylikçinin nezaretleri altında birkaç tane divan kalemi vardır. Divân-ı Hümâyûn'un aslı kalemleri, Bâb-ı Âli'nin teşekkülünden, yani Bâb-ı Asafî de denilen sadrazam dairesinin bütün devlet işlerini üzerine almasından evvel beylik, tahvil, ruûs ve daha sonra ortaya çıkan âmedî kalemi olmak üzeri dört adettir³⁶. Bugüne kadar âmedî kalemi dışında diğer Divân-ı Hümâyûn kalemlerinin hiçbirinin ortaya çıkış süreçleri açıklanamamış, 16. ve 17. yüzyıllarda bu kalemlerin görevlerini tanımlayan bir nizamnameye de rastlanmamıştır³⁷.

1.1.2.2.1.1 Beylikçi (Divân) Kalemi

Osmanlı bürokrasisinde Divan'ın teşkil edildiği tarihten itibaren var olduğu düşünölen bu kalemin görevleri şu şekildedir:

- Şer'î sahanın dışında kalan divan muamelâtının düzenlemek ve üst makamlara sunmak,
- Divan defterleri tutmak,
- Ahidnâme, ferman, hatt-ı hümâyün, nâme-i hümâyünlerin hazırlamak,
- Divan kararlarını tutmak,
- Divanda müzakere edilen konularla ilgili evrakı gerekli yerlere havale etmek,
- Emir ve hüküm suretlerini yazmak³⁸.

Beylikçi Kalemi'nde çeşitli tarihlerde tutulmaya başlanan defterlerin belli başlı olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Ahkâm defterleri mühimme, atik şikâyet,

³⁴ Recep Ahıskalı, "Reisülküttâb", *DİA*, XXXIV, s.546

³⁵ Mehmet İpşirli, a.g.e., s. 179.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 40

³⁷ Bilgin Aydın, XVI. yüzyıl Divân-ı Hümâyûn Ruûs Defterleri, *Arşiv Emektarlarına Armağın*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 29

³⁸ Mehmet İpşirli, a.g.e., s. 181.

mühimme-i mektûm, Mısır mühimmesi, nâme-i hümâyûn, mukavelenâme, imtiyaz, mukteza, tevcihât-ı mülkiye, kilise şebender, Meclis-i Tanzimat defterleri.

1.1.2.2.1.2 Tahvil Kalemi

Nişan veya Kese Kalemi de denilen Tahvil Kalemi'nde, mevâlî denilen eyalet kadıları ile vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi beratları; zeâmet ve tımar kayıtları tutulurdu.³⁹ Daha geniş bir tabirle, Eyalet kadıları ile vezir, beylerbeyi, sancakbeylerinin beratları; beratla beraber vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerine verilmesi gerekli tevcih fermanı; tahvilât ve tahvil hükümleri de denilen mahalli tımar ve zeametlerin tevcihini mutazammın olan tahvil tezkireleri bu kalemde hazırlanırdı⁴⁰. Tahvil Kalemi'nde bu konuları içine alan yüzlerce tahvil defteri bulunmaktaydı. 16. yüzyılda, Tahvil Kalemi'nin yürüttüğü tayin ve tevcih muameleleri sonucu olarak tahvil ahkam defterleri serisi ortaya çıkmıştır. Tahvil ahkam defterlerinde tımar tevcihlerinin yanı sıra Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Defterî yöneticilerine, eyalet beylerbeyliklerine, sancak beyliklerine, mevleviyet kadılıklarına, muhtelif cemaat ve kabile kethüdalıklarına; Osmanlı kalelerinin dizdarlık, bölükbaşılık, kethüdalık ve hazinedarlıklarına; eyalet yeniçeri ağalığı, çavuşluk, muhasebecilik ve farisler ağalıklarına; sancak alaybeyliklerine, subaşılıklarına, çeribaşılıklarına yapılan tayinler kaydedilmiştir. Saraydaki hizmetliler ve askerî sınıflardan altı bölüm ağalarının tayin hükümleri de bu defterlerde kayıtlıdır. Söz konusu defterler, meşihat, tekkenişlik, zaviyedarlık, simsarlık, liman reisliği, muallimlik, münâdilik, müjdecilik, mezraadarlık, ihtisab ve ihzariye, dellalbaşlık, tavliyet, imamlık, müezzinlik, su nazırlığı, mimarlık, ayazmacılık gibi görevlilerin de tayin kayıtlarını bulundurmaktaydı. Bu defterler, Osmanlı şehirlerinin esnaf teşkilatı ve vakıf müesseselerinin personel yapısının anlaşılabilmesi bakımından önem teşkil etmektedir⁴¹.

Tımar ve zeametler üzerindeki işlemler şu şekildeydi:

- Zeâmet veya tımar Defterhâne'ye gider.
 - Defterhâne'de derkenar olunur, ilgili bilgiler belgelerin üzerine yazılır.
 - Buyruldusu yazılır⁴².
- Tahvil Kalemi'ne gönderilir,
 - Kaleme gelen belgeleri mümeyyiz ile kesedar inceler, tashih eder.
- Belgeler, Beylikçi Kalemi'ne gönderilir,

³⁹ Mehmet İpşirli, a.g.e., s. 182.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 43

⁴¹ Bilgin Aydın, 17-19. yüzyıl tahvil ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı, s. 101

⁴² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 43.

- o Beylikçi belgeyi inceler, "yazıla" kaydı koyar.
- o Fermanları yazılır⁴³.

1.1.2.2.1.3 Ruûs Kalemî

Osmanlı Devleti'nde ülke toprakları içerisindeki bütün görevlerin tayini ya da tasdiki merkez tarafından yapılmaktaydı. Bu görevlendirmelerin tımar sistemini ilgilendirenler dışındaki önemli bir kısmının bürokratik işlemlerinde ruûs temel aşamalardan birini oluşturmaktaydı⁴⁴. Ruûs-u Hümâyûn da denilen Ruûs Kalemî'nin görevi ruûs adı verilen atama beratlarını yazmak ve bu beratlar ile ilgili muameleleri yürütmektir⁴⁵. Vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri dışında, Osmanlı'daki tüm vakıflarda görevlileri ile gümrüklerden verilen görev kayıtları burada tutulmaktadır. Bu sebeple kendisine maaş verilen bu görevlilerin maaş bordrosu ve bununla alakalı berat bu kalemde yazılır, tezkiresinin yazılması için bağlı bulunduğu kaleme gönderilirdi. Bu anlamda tüm dairelerin reis ve mümeyyizleriyle kapıcı başlarına, kale ağalıkları, dizdarlıklar, kethüdalıklar, müderris, vâiz, dervirhân, imam, hatip ve mütevellilere, hazine ve evkaftan maaş işlerine Ruûs Kalemî bakar, bu işlerle ilgili tüm sorumluluk ruûs kaleminde olurdu⁴⁶. Ruûs Kalemî'nde, Şeyhülislâm ile İstanbul ve bilâd-ı selâse kadıları ruûsları, başta Dârüssaâde ağası olmak üzere diğer saray görevlilerinin nezaretinde olan vakıflardaki şahısların ruûsları, kale görevlilerinin ruûsları olmak üzere üç tür ruûs tutulmaktaydı⁴⁷.

Ruûs defterleri beylerbeyliklerin teşkilat yapılarını aydınlatmanın yanı sıra 16. yüzyıl boyunca yeni teşkil olunan beylerbeyliklerin teşekkül safhalarını ve devletin bu husustaki siyasî tavrını gösteren kayıtları da ihtiva etmektedir⁴⁸.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ruûs ve Maliyeden Müdevver defter tasnifleri içerisinde bulunan ve 16-18. yüzyıl eyalet ve sancak tevcih kayıtlarını ihtiva eden bu defterler, araştırmacılar tarafından sancak tevcih defterleri şeklinde isimlendirilmiştir⁴⁹.

1.1.2.2.1.4 Âmedî Kalemî

Âmedci, reisülküttâbın bugünkü anlamda özel kalem müdürüydü. Padişaha sadrazam tarafından yazılacak takrir ve telhis ile yabancı devletlerle ilgili işlere dair

⁴³ Mehmet İpşirli, a.g.e., s. 182.

⁴⁴ Recep Ahıskalı, "Ruûs", *DİA*, XXXV, s. 272.

⁴⁵ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 63.

⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 45.

⁴⁷ İpşirli, 17-19. yüzyıl tahvil ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı, s. 183.

⁴⁸ Bilgin Aydın, Rifat Günalan, "Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 38, s. 37

⁴⁹ Aydın & Günalan, "Ruûs Defterlerine Göre", s. 35

ahidnâme, müsâlehanâme suretleri; yabancı devletlerin başvekillerine sadrazam tarafından gönderilen mektup ve mükâleme mazbatalarıyla protokoller; elçi, konsolos, tercüman ve yabancı tüccarı hakkında gerekli olan tahrirat ve evrak bu kalemde yazılır, bu kalemde muhafaza edilirdi⁵⁰.

Devlet idaresinin Bâb-ı Âli'ye taşınmasından sonra sadrazam birçok yazışmasını bu kalem aracılığıyla yapardı⁵¹. Âmedî Kalemi'nin önemi Tanzimat'tan sonra artmış; Meclis-i Vükela teşkil edildikten sonra bu meclisin zabıt katipliği âmedcilere verilmiştir.

1.1.2.2.2 Bağlı Kalemler

1.1.2.2.2.1 Teşrifat Kalemi

Teşrifatçılık, Kanunî Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan bir müessesedir. Saray seremonilerini ve tüm merasimi bilen teşrifatçı, gerek saray gerekse Paşa kapısında yapılan merasimlerde elindeki defter yardımı ile protokolü tatbik ederdi⁵². Teşrifat Kalemi, teşrifatçının başkanlığında teşrifat kesedarı, teşrifat halifesi, kaftancıbaşı ve kesedar yamağı ve boşalan yamak kadrosuna alınmak üzere birkaç teşrifat şâkirdinden ibarettir. Padişaha gelen hediyelerin kaydını tutmak; saray ve Divân-ı Hümâyûn ile acemilik, âdet-i nev-müslim, âdet-i ıydiyye, inâm, hilat, kılıç gibi adetlerin masrafların uygunluğuna dair tezkireler vermek bu kalemin görevlerindedir⁵³. Teşrifat Kalemi'nde yevmiye, mufassal ve müteferrik olmak üzere üç çeşit defter tutulurdu⁵⁴.

1.1.2.2.2.2 Vak'anüvislik

Osmanlılarda resmî tarih yazıcılığı şehnâmecilik ile başlamış; bu konuda Fatih ve Bayezid devrinde bazı uygulamalar yapılmıştır. Ancak müessesenin gerçek manada ortaya çıkışı Kanunî Sultan Süleyman döneminde olmuştur⁵⁵. Resmî tarihçiliğin, bir devlet görevi olarak kurumlaşması ise 18. yüzyılın başında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı dönemine rastlar. Divân-ı Hümâyûn kalemleri arasında teşekkül eden, daha sonra Bâb-ı Âli'de Sadâret Mektupçuluğu ve Âmedî Kalemleriyle bağlantılı olan bu müessese, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür⁵⁶.

⁵⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 55-56.

⁵¹ İpşirli, a.g.e., s. 183.

⁵² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 58.

⁵³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 36.

⁵⁴ İpşirli, a.g.e., s. 184.

⁵⁵ İpşirli, a.g.e., s.184

⁵⁶ Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA*, XLII, s. 457.

1.1.2.2.3 Divân-ı Hümayûn Tercümanlığı

Osmanlı Devleti'nde, 16. yüzyılın başlarından itibaren tercümanlık vazifesi yapılmaktaydı. Divân-ı Hümayûn'a gelen değişik dillerde mektup, arzuhal, resmî ve gayri resmî yazılar divan kalemlerinde tercüme edilmekteydi⁵⁷.

1.2 Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu Devlet Dairelerinde Evrak Yönetimi

1.2.1 Bâb-ı Âli ve Evrak Odası Evrakı

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde, 18. yüzyılda Bâb-ı Âli'nin kurulması ile bünyesinde evrak biriktiren, Bâb-ı Âli, Bâb-ı Defterî, Bâb-ı Seraskerî ve Bâb-ı Meşihat olmak üzere dört daire ortaya çıktığı belirtilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun evrakı dört ana sınıfa ayrılmıştır. Aynı sınıflandırmaya Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi'nde de rastlamaktayız. Ancak Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey, Nisan 1326 (1910) tarihinde kaleme aldığı ve Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan "Evrâk-ı atîka ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı makalesinde imparatorluğun evrakını Bâb-ı Âli, Bâb-ı Defterî, Defter-i Hakani, Bâb-ı Meşihat ve nezaretlere ait diğer evrak olarak sınıflandırmıştır.

18. yüzyılın sonlarına kadar paşa sarayı, paşa kapısı, Bâb-ı Âsafî, sadrazam kapısı, vezir kapısı denilen ancak I. Abdülhamit döneminden itibaren Bâb-ı Âli adını alan bu kurumu, devlet teşkilatındaki yeri bakımından,⁵⁸ nezaretler öncesi ve sonrası, yani 1830'lardan önceki ve sonraki Bâb-ı Âli, olarak iki ayrı dönemde incelemek gerekmektedir⁵⁹. Nezâretler öncesi dönemde sadrazamın Bâb-ı Âli'deki teşkilatını, harem dairesi, selâmlık dairesi ve kalem dairesi şeklinde başlıca üç kısma ayırmak mümkündür.

Divân-ı Hümayûn toplantılarının, sadrazamın makamının olan Bâb-ı Âli'de yapılmaya başlamasıyla, hademe-i Bâb-ı Âsafî adını alan kethüda, reîsülküttâb, çavuşbaşı, büyük ve küçük tezkireciler, teşrifatçı, kethüda kâtibi, mektûbî gibi doğrudan sadrazamın yardımcısı ve maiyeti durumundaki görevliler buraya taşınmıştır⁶⁰.

Zamanla Bâb-ı Âli'nin bulunduğu Paşakapısı ve Topkapı Sarayı arasındaki mesafenin uzaklığı, her belge ihtiyaç duyulduğunda saraya memur göndermenin

⁵⁷ İpşirli, a.g.e, s.185-186

⁵⁸ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 21

⁵⁹ İpşirli, a.g.e, s.189.

⁶⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.254; İpşirli, a.g.e., s.190.

zorluğu gibi sebeplerle sadrazam bahçesine bir arşiv binası yaptırılmıştır⁶¹. Bâb-ı Âli'ye ve Divân-ı Hümâyun'a ait belgelerin muhteviyâtını muahedât ve mukavelât (anlaşmalar ve mukaveleler); padişah namı ile verilen ferman, berat ve menşûrlar, hutut-u hümâyûn; ordu ve donanma kumandanlarıyla yapılan yazışmalar; ahkâm defterleri (Divân-ı Hümâyun'da çıkan kanun, tüzük hüviyetindeki kararların yazıldığı defter); mevâcib defterleri (yeniçerilerin maaş ve ödeneklerinin yazıldığı defter); vilâyetler ile yapılan yazışmalar, ait oldukları dairelere ve günlük işlemlere dair çeşitli evrak oluşturmaktadır.⁶²

19. yüzyıldan önce Bâb-ı Âli'ye gelen evrakın çok küçük bir kısmının havale edildiği meclis-i valâ ve diğer meclislerde, gelen evrakı kaydetmek, gerekli muameleyi yerine getirmek, iş için gelenlerin sorularını yanıtlamak için bir evrak müdürü vardı. Bâb-ı Âli'de evrak işi için müstakil bir birim mevcut değildi. Bu sebeple 1851 yılında, gelen evrakı kaydetmek, ilgili yerlere ulaştırmak üzere Bâb-ı Âli Evrak Odası kurulmuştur⁶³. 1861 tarihinde Bâb-ı Âli Evrak Odası memurlarının görevleri hakkında bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre oda, yalnızca İstanbul'daki devlet dairelerinin birbiriyle olan yazışmalarının kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir.

Her daire için bir gelen (amed) bir de reft (giden) olmak üzere iki defter tutulması zorunlu kılınmıştır. Gelen evrak için işleyiş şu şekildedir:

- Daireye Evrak gelir.
 - Amed (Gelen) defterine kaydedilir.
 - Evrak odası numarası verilir.
 - Geldiği günün tarihi yazılır.
 - Varsa ek adedi yazılır
 - Özet yazılır.
 - İlgili makama gönderilir.
 - Gönderilmeden önce belge üzerine hususi numarası eklenir.
 - İlgili makam sevk eder⁶⁴.
 - Evrakın sevk edildiği bilgisi amed defterine yazılır.

1. Sadaret'ten Dairelere giden evrak için işleyiş şu şekildedir:

- Evrak gönderilmek üzere hazırlanır.

⁶¹ N. Aktaş, Y. Halaçoğlu, a.g.e, s. 122.

⁶² İsmet Binark. "Arşivlerimizin değeri ve son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in 'Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz'". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 29, S. 1, 1980, s. 24.

⁶³ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 35.

⁶⁴ İlgili makam, evrakı, sevk etmeye gerek gördüğünde evrakın sevk bilgisi kaydedilir.

- Reft (giden) defterine kaydedilir.
 - Deftere Evrakın özeti yazılır.
 - Evrak numarası deftere kaydedilir.
- Evrak Kitabet Odasına gönderilir.
 - İradeleri içeren sadaret tezkireleri için ayrı bir defter tutulur.
 - İradelerin kaydedildiği defterler evrak odası müdüründe durur.
 - Sadaret tezkirelerinin iradesi çıkar.
 - Arz olunacak sadaret tezkireleri (tezâkir-i samiyye) ait olduğu dairenin defterine kaydedilir.
- İcra'ya gönderilir.
 - Sadaret tezkirelerinin iradesi çıktıktan sonra icraya verilir.
- Hazine-i Evrak'a gönderilir.
 - İcraya giden evrak son olarak Hazine-i Evrak'a gönderilir.

Yukarıda anlatılan tüm işlemler defter üzerinde işaret edilmektedir. İstanbul'da bulunan on yedi devlet dairesi gelen ve giden olmak üzere ikişer defter tutacak, bu on yedi dairenin dışında kalan daireler için de müttefik adı altında iki adet defter tutulmaktadır.

1.2.2 Bâb-ı Defterî (Defterdar kapısı) Evrakı

Osmanlılar, İlhanlılar'ın kullandığı tabiri benimseyerek devletin malî işlerinde birinci derece sorumlu olan memura defterdar demişlerdir. Fatih kanunnamesine göre defterdar padişahın malının vekilidir. Defterdar kendi kalemlerinden çıkan evraka kuyruklu imza denilen imzalarını koyarlardı⁶⁵. Divân-ı Hümâyün toplantılarının haftada dört gün olarak devam ettiği zamanlarda, defterdarlığın tüm evrakı Divânihâne'nin yanındaki maliye dairesinde muhafaza edilmektedir. Önceleri Divan kalemleri ile iç içe çalışan Maliye (Bâb-ı Defterî) kalemlerinin Topkapı Sarayı'nda Maliye Defterhânesi olarak bilinen bir arşivi vardı⁶⁶.

Bâb-ı Defterî'nin kurulduğu zaman net olarak bilinmemekle birlikte, dairenin 17. yüzyılda var olduğu; 18 yüzyılda ise Paşakapısı yakınlarında Bıyıklı veya Bozoklu Mustafa Paşa'nın konağında bulunduğunu bilinmektedir⁶⁷. Daha sonraları Topkapı Sarayı'nda saklanan Bâb-ı Defterî kalemlerinin evrakı, 1837'de Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla Sultanahmet'te yaptırılan arşiv binasında muhafaza edilmiştir. 1899'dan

⁶⁵ Mübahat Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, XI, s.94

⁶⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 95.

⁶⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 334.

sonra ise hazine dairesinin altındaki dükkânlar tahliye edilmiş, buraya bir evrak mahzeni inşa edilmiştir. Maliyeye ait bu evrak ise Merterhâne yakınında, Bâb-ı Âli'ye ait bir kısım evrak ise Kubbealtı'nda mahzenlerde muhafaza edilmekteyken 1168 (1755/1756) yılında meydana gelen yangından kurtarılan Bâb-ı Âli evrakı Mehtherhane'deki Maliye evrakı ile birleştirilmiştir⁶⁸.

1.2.3 Bâb-ı Seraskerî Evrakı

Üçüncü daire olan Bâb-ı Seraskerî'de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmadan önce Yeniçeri ve Acemi Ocağı'nın maaş ve künye defterleri muhafaza edilmektedir⁶⁹. Ocağın kaldırılmasından sonra, daire, Saray-ı Atîk'e taşınmış; burada bir evrak mahzeni inşa edilmiş ve defterle yeni kayıtlar burada saklanmaya başlanmıştır. Bâb-ı Seraskerî daha sonra Harbiye Nezareti adı almış olup, bu nezaretten Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne çok az evrakı intikal etmiştir⁷⁰. Bu nezarete ait arşiv malzemesinin önemli bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı arşivlerde muhafaza edilmektedir⁷¹.

Abdurrahman Şeref makalesinde Yeniçerilerin maaş ödemelerinin kayıtlarının tutulduğu mevacic defterlerinin Bâb-ı Âli evrakı içerisinde olduğundan bahsetmiştir⁷². Şeref Bey Osmanlı Devleti evrakı için kendi yaptığı, ilgili yazısında belirttiği, sınıflandırmada nezaretlerin evrakından bahsetmiş; bu nezaretlerin en önemlileri olarak Hariciye ve Harbiye nezaretlerinin evrakını göstermiştir. Bu anlamda, yeniçerilere ait kayıtların Bâb-ı Âli'den Bâb-ı Seraskerî dairesine taşındığı söylenebilir.

1.2.4 Bâb-ı Meşihat Evrakı

Dördüncü daire olan Bâb-ı Meşihat'in evrakı için Abdurrahman Şeref Bey yukarıda adı geçen makalesinde "Kadılar, buldukları kazaların önemli hadiselerini kaydedelerdi. Şer'i Mahkemelerin sicilleri perakende haldedir." diye yazmıştır. Ancak çeşitli semtlerdeki şer'i mahkeme sicilleri toplatılmış⁷³, 1894 yılında, İstanbul'da Süleymaniye'de bulunan İstanbul Müftülüğü'nde toplanmıştır. Bâb-ı Meşihat'e ait arşiv binası 1306 (1888-1889) yılında II. Abdulhamit tarafından şer'i sicillerin toplanması için inşa ettirilmiştir⁷⁴. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Meşihat Arşivi ile ilgili ilerleyen bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

⁶⁸ Binark, a.g.e, s. 31.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, Ankara 1943, s. 605.

⁷⁰ N. Aktaş, Y. Halaçoğlu, a.g.e, s. 122.

⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. XXXIV.

⁷² Binark, a.g.e, s.24.

⁷³ N. Aktaş, Y. Halaçoğlu, a.g.e, s. 122.

⁷⁴ Binark, a.g.e, s.30.

1.2.5 Defterhâne Evrakı

Kaynaklarda, Defterhane-i Âmire, Defter-i Vilâyet, Defter-i Hakani, Defter-i Dergâh-ı Âli adları ile de anılan ve kuruluşu devletin ilk yıllarına dayanan Defterhâne⁷⁵, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Başbakanlık Osmanlı Arşivi" maddesinde yer alan, Osmanlı İmparatorluğu'nda belge üreten kurumlara dair sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde nişancıya bağlı olarak çalışan; arazi tahrirleri, tımar kayıtları, vakıf muamelâtı ile ilgili defterlerin tutulduğu, söz konusu defterlerin üzerinde işlemlerin yapıldığı ve muhafaza edildiği yer olan Defterhâne, daha önce de bahsedildiği üzere Dîvân-ı Hümâyün toplantıları sırasında sadrazam mührüyle açılıp-kapanan temel bir daire ve arşivdir. Defterhâne'de, has, zeamet, tımar, mülk vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterler saklanmıştır⁷⁶. Bu nedenle devletin resmi kayıtlarını içeren bu defterlerin tutulduğu bu dairenin, bünyesinde evrak biriktiren kurumlar listesine dahil edilmesi yerinde olacaktır.

Defterhane'de bulunan defterler, emlak ve arazinin kazasını, karyesini, mahallesini, dört bir yanının sınırlarını, kimin tasarrufunda olduğunu, ferağ ve intikalini gösteren kayıtları içermektedir. Osmanlı tahrir – istatistik – defterleri hem içeriğinin doğruluğu ve kapsamlılığı bakımından hem de defterlerde kullanılan kayıt yöntemi, kısaltma gibi kayıt tutma metotları bakımından 15. yüzyılda, Avrupa'da görülen benzeri örneklerden daha geniş örnekler vermektedir⁷⁷. Bu nedenle bu defterlerin saklandığı Defter-i Hakanî Nezareti'nde iki adet mahzen vardır. Delil özelliği olan esas kayıtlar Kuyud-ı Hakanî mahzeninde; ferâğ ve intikâl muamelelerini içeren evrak ise diğer mahzende saklanmaktadır⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nde tahrir ve tımar sisteminin yaygınlaşmasıyla 15. yüzyılda Defterhane'nin amiri defter emini olmuştur. Defter emini, tahrir defterleri üzerinde yapılacak düzenlemede yetkili değildir, tashihi gereken defteri nişancıya göndermektedir. Defterhâne kayıtlarında yapılacak işlem düzeltme değil, bir beratın iptali ise defter emini bunu ancak veziriazamın yazdığı buyruldu ile yapabilmektedir⁷⁹.

Defterhâne, icmal, mufassal ve ruznamçe olarak anılan üç kalemden oluşmaktadır. İcmal kaleminde, vilayetlerin sınır taksimatı, toprağın mirî, has, zeamet ve tımar olduğunu ve hasılatını gösteren defterler; Mufassal kaleminde, kişilerin

⁷⁵ Erhan Afyoncu, "Defterhâne", *DİA*, IX, s. 100

⁷⁶ Afyoncu, a.g.e., s.100

⁷⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 217.

⁷⁸ Binark, a.g.e., s.31.

⁷⁹ Erhan Afyoncu, "Defter Emini", *DİA*, IX, s.92.

tasarrufunda olan araziye ait hüccet ve vesaiki içeren defterler; Ruznamçe kaleminde ise askeri tımar sahiplerinin ferağ ve intikal işlemlerini içeren defterler tutulmaktadır.⁸⁰ Defterhane, devletin merkez teşkilatı içerisinde en yoğun olan, Divân-ı Hümâyûn'dan veya merkez kalemlerinden intikal eden arz, talep ve şikâyetler dolayısı ile devamlı eski bilgilerin sorulduğu bir daireydi⁸¹. Tahrir ve Defter-i Hakanî sistemi ise belli bir idare sistemi uygulamak için doğru ve kapsamlı verilerle gereksinimi karşılayan özgün bir istatistik sistemiydi⁸².

1.3 Hazine-i Evrak'ın kurulması

Tanzimat'tan sonra bürokrasinin büyümesi ve gelişmesi dolayısı ile kurumlar arasında gelip, giden evrakın çoğaldığı görülmektedir. Hem evrakın çoğalması hem mahzenlerden alınan evrakın işi bittiğinde mahzene gelişi güzel atılıyor olması hem de devletin resmi evrakının bakımsızlıktan çürüme derecesine gelmesi dolayısı ile diğer devletlerde olduğu gibi evrakın toplu ve düzenli bir surette tutulduğu merkezi bir arşivin kurulmasının kaçınılmaz olmuştur⁸³. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, 1845 yılında, imparatorluğun merkez teşkilatına ait Divân-ı Hümâyûn, Bâb-ı Âsafî ve Bâb-ı Defterî kayıt ve vesikalarını bir araya toplatarak Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda bir arşiv kurma çalışmalarını başlatmıştır⁸⁴. Mustafa Reşit Paşa işlemi tamamlanmış evrakın muhafaza edilmesi için bir de bina yaptırılmasını istemiş, bu binanın inşaatı devam ederken mahzenlerde bulunan evrakın da tasnif ve ayıklama işlemine başlanmıştır⁸⁵. Hazine-i Evrak binasının inşaatı 1848 yılında tamamlanmıştır⁸⁶. Bina tamamlanıp, evrakın hazineye konulmasından sonra muamelelerin daha hızlı yürütülmesi için şöyle bir yol izlenmiştir: Evrakın hazırlanan kataloglarının (müzekkire) birer kopyası Divân-ı Hümâyûn kalemi ile âmedî odasında bulundurulacak, bir belgeye başvurmak gerektiğinde, buradaki kayıtlardan tarih ve numarası tespit olunup bir pusulaya kaydedilecek ve ilgili belge buradan istenecekti. Alınan evrak 15 gün içinde geri getirilmek durumundaydı. Belgeye olan ihtiyaç 15 günden daha fazla ise belgenin bulundurulma süresi uzatılabilecekti⁸⁷.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 96.

⁸¹ Mehmet İpşirli, a.g.e., s. 177

⁸² Halil İnalçık, a.g.e, s. 219

⁸³ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 49.

⁸⁴ Binark, a.g.e, s.24.

⁸⁵ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 52.

⁸⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. XXXVI.

⁸⁷ Ali Akyıldız, "Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", s. 75.

Kurulduğunda Hazire-i Evrak Nezareti adı ile ve idari açıdan bağımsız olarak kurulan arşiv, daha sonra Sadâret teşkilatının şubelerinden biri olmuştur⁸⁸.

Hazine-i Evrakın kurulmasından sonra Gurre-i Muharrem 1264 [9 Aralık 1847] itibaren arşive intikal edecek evrak için kalemlerin tabi olduğu kurallar da düzenlendi. Bu yeni düzenlemeye esas olan kaideler şunlardır:

- Umur-ı askeriyye,
- Dahiliyyeye ilişkin mevâdd-ı mühimme,
- Mesâlih-i âdiyye ve
- Mevâdd-ı hâriciyye

Bu nizâmname ile göre kalemlerin muâmelâtı şu şekilde değişmiştir:

- Orduların (beş adet), bunların redif alaylarının, Tophâne-i Âmire ve Tersâne'nin her biri için ayrı olarak birisi askerî tevcihât, diğeri önemli konulara (mevâdd-ı mühimme) dâir olmak üzere ikişer defter tutacaktı.
- Vâlilerin atanması, Anadolu, Rumeli ve adalara (cezîreler) ile ilgili önemli işlerle (umûr-ı mühimme) ilgili gönderilen emirler için de ayrı ayrı dört defter düzenlenecekti.
- Nefy⁸⁹ ve ıtlak⁹⁰ olunacak kişilere kısas husûsunda çıkacak emirler, Hicaz mesâlihi ve kilise ve mektep ve tâmiri için birer defter tutulacak; bu defterlere sıra numaraları verilerek saklanacaklardı.
- Divân-ı hümâyun kaleminden çıkan emirlere yazılı, bir ayın ilk, orta ve son on gününü ifade etmek için kullanılan sırası ile evâil, evâsıt ve evâhir şeklinde yazılan tarihleme usûlünden vazgeçilerek evraklara Hicri tarih ile günü yazılacaktı.
- Biri berat, diğeri ahkâm defteri adıyla her yabancı devlet için tutulan defterler ile günlük sıradan işler için eskiden beri eyalet eyalet yazılmakta olan ahkâm-ı şikâyet defterleri yine aynı usûl ile tutulmaya devam edecekti.
- Bu düzenlemeden önce, muâhedelerin metinleri, anlaşmayı imzalayan devletin berat defteri ile nâme-i hümâyun defterlerine ayrı ayrı yazılırdı. Düzenlemeden sonra, yalnızca muâhedelere mahsûs olmak üzere bir muâhede defteri tutulacak; nâme-i hümâyun defterlerinde de Mekke

⁸⁸ Binark, s.24.

⁸⁹ Nefy, sürgün etmek anlamına gelmektedir. Bknz: *Osmanlıca – Türkçe Ansikloedik Lugat*, s.959.

⁹⁰ İtlak, salıverme, koyuverme anlamına gelmektedir. Bknz: *Osmanlıca – Türkçe Ansikloedik Lugat*, s.459

emirleri, Buhara ve Yemen hâkimlerine gönderilen nâmeler ile vükelâyâ zâtına mahsûs olarak verilen nişanlar için hazırlanan berâtların sûretleri kaydedilecekti.

- Yabancı devletlerin tebasına ve memurlarına Osmanlı Devleti tarafından verilecek nişanların berat suretlerinin yazılması için ayrı bir defter tutulacaktı.
- Eflak, Boğdan, Sırbistan, Sisam gibi yerler ile, Rum, Ermeni, Katolik, Melikiyyet ve Yahudi milletlerinin işleri için yazılan berat ve emirlerin; Hayriyye ve Avrupa tüccarları ile ticaret gemileri kaptanlarına imtiyaz için verilen evâmirin defterleri ayrı ayrı tanzim edilecekti.
- Bütün bu defterlerin hepsinin kataloğu (fihrist defteri) düzenlenecek ve hazırlanan defterlerin numaraları her sene yeniden başlayacaktı. Emri yazılmak üzere beylik odasına gelen evrak, müsveddesi hazırlanıp sahhî çekildikten sonra ilgili kaleme gönderilecekti. Burada ait olduğu deftere sûreti kaydedilip, tarihi ve belgenin içeriğinin özeti fihrist defterine yazılıp birbirini takip eden bir numara verilecekti. Belgenin arandığında kolay bulunabilmesi için fihrist defterindeki numarası, suretlerinin kaydedildiği defterlere de aynen yazılacaktı. Hazine-i Evrak'a gönderilecek olan evrak, her senenin sonunda, fihristleri ile beraber hazîne memurlarına teslim edilecekti⁹¹.

Hazine-i Evrak'ta toplanacak arşiv malzemesi üç kısım olarak edilip tasnifine karar verilmiştir. Buna göre: tasnifte birinci kısım, başlangıçtan h. 1255 (1838) tarihine kadar birikmiş olan belgelerden oluşmaktadır. İkinci kısmı oluşturan belgeler ise Sultan Abdülmecid'in cülûsundan h. 1264 (1848) senesine kadar olan belgelerdir. H. 1265 Muharrem (1848) tarihinden sonra birikecek evrak ise üçüncü kısım olarak addedilmiştir. Birinci ve ikinci kısım addedilen evrak konularına göre sınıflandırılıp tarih sırasına konularak Hazine-i Evrak'a nakledilecektir. Üçüncü kısım evrakın, h. 1264 senesi başından itibaren taşradan ve Bâb-ı Âlî kalemlerine ait evraktan önemli olanlarının belli kalemlerde muhafazası ve nelerin Hazine-i Evrak'a nakledileceği hususları tespit edilmiştir⁹².

Bâb-ı Âlî Kütüphanesi'nde bulunan evrakın tanzim ve tasnifinin yapılması için Aralık 1920 tarihinde Ali Emirî Efendi başkanlığında Vesâik-i Tarîhiyye Tasnif

⁹¹ Ali Akyıldız, "Hazîne-i Evrâk'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", s. 75.

⁹² *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. XXXVIII

Encümeni kurulup yeni bir tasnif faaliyetine başlanmıştır⁹³. Ali Emirî tasnifinde, beylikler döneminden Sultan Abdülmecid zamanına kadar olan süreyi ihtiva eden 180.000 civarında belge padişahların saltanat süreleri esas alınarak tasnif edilmiştir. Bu dönemdeki tasnif sistemi şu şekildedir:

- Evrak padişah dönemlerine ayrılır.
- Ayrılan evrak sandıklara ve raflara konulacak ,
- Evrak aylık olarak tarih sırasına konulacak,
- Konularına göre ayırım yapılacak,
- En son numaralandırılıp mühürlenecek ve dosyalara kaldırılacak,
- Dosyalanan evrakın özeti deftere kaydedilecek⁹⁴.

Ali Emirî'nin istifasından sonra, tasnif için yine kurulan bir heyet kurulmuştur. Tasnif çalışmaları 1924 senesinde Mayıs'ında başmemur unvanıyla İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığında başlamış ve Mayıs 1926'ya kadar devam etmiştir. İbnülemin tasnifinin özelliği, belgelerin konularına göre ayrılmış olmasıdır. Adliye, askeriye, bahriye, dahiliye, darphâne, defter-i atıka, müsted'iyât, muhallefât, muharrerât-ı husûsiye, muafiyet ve imtiyazât, saray mesâlihi, ensab, hariciye, hatt-ı hümâyûn, hil'at, maâdin, maliye, sıhhiye, şükr ü şikâyet, tevcihât, tımar ve zeâmet, vakıf, umûr-ı nâfia konu başlıkları altında, 1425-1873 yılları arasına ait 47.000 adet belgeyi ihtiva eden 29 ciltlik Osmanlıca kataloğu mevcut olup, her konu bölümü kendi içinde kaba bir kronolojik sıra takip etmektedir⁹⁵.

8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet başkanlığında oluşturulan tasnif heyeti Muallim Cevdet'in 1935 yılında istifa etmesine rağmen 1937 yılına kadar tasnife devam etmiştir. "Cevdet Tasnifi" olarak adlandırılan bu çalışmada 218.833 belge tasnif edilmiştir.

Macar arşiv uzmanı ve Osmanlı tarihçisi Dr. Lajos Fekete, Osmanlı Arşivlerin'deki tasnif meselesine çözüm bulmak ve arşivi düzenlemek üzere Türkiye'ye davet edilmiştir. Fekete, 1936-1937 yılları arasında Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde provenans tasnif sistemi yani arşiv malzemelerinin işlem gördükleri tarihlerdeki aslî düzeni içerisinde fonların parçalanmadan korunup tasnif edilmesi prensibine göre örnek bir tasnif gerçekleştirmiştir⁹⁶. 1937 yılından sonra provenans tasnif sistemine göre ciddi manada tasnif çalışmasına 1956 yılından sonra

⁹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. XXXIX

⁹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. XI

⁹⁵ Atilla Çetin, a.g.e., s. 6.

⁹⁶ N. Aktaş & Y. Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", s. 122-126.

başlanmıştır⁹⁷.

Lahos Fekete arşiv fonlarının bölünemeyeceğine dair Ankara Halkevi'nde verdiği konferansta şöyle demiştir. “Gerçi tasnif hususunda ana kaide olmak üzere evrakı husule getiren dairelerin teşkilatının esas ittihaz edilmesi hiç münakaşa kabul edilmez bir noktadır. Nasıl ki hazinelerde faaliyetinde bulunan daireler evrakının arşiv için olgun bir yaşa gelince şimdiki teşkilatları dahilinde ve kendi teşekkül tarzlarıyla aynen arşive devredilmesini tabii görüyorsak, eskiden arşive mal olan avrakın yine aynı usul üzere muhafazası ve tanziminin gayet tabii olacağı aynı surette aşikârdır.”⁹⁸

1.4 Türkiye’de Koleksiyonunda Osmanlı belgesi Bulunan Kamu Arşivleri

1.4.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1 Mart 1923'te TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nin Kalem-i Mahsus Müdüriyeti kadrosunda Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kurulmuştur. Yeni hükümetin, Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği'nin teşkili ve görevleri hakkında 1 Mart 1923 tarihli ilk talimatnâmesinde, mülgâ kalemlerde kalan evrakın Mahzen-i Evrak'a konulması ve halen Hazine-i Evrak'ta mevcut bulunan evrakın tasnif edilip, muhafaza edilmesi emredilmiştir. Sonuç olarak sınırlı sayıda personeli olan Hazine-i Evrak Mümeyyizliği, Cumhuriyet kurumları arasındaki yerini almıştır. Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği 31 Mayıs 1925 tarihinden itibaren, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne dahil edilerek adı Hazine-i Evrak Mümeyyizliği'ne çevrilmiş; 1 Haziran 1927'de de Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği olarak Başvekâlet Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1929'da, Başvekâlet Muamelât Müdürlüğüne bağlanmış ise de, müsteşarlık ile irtibatını korumuştur. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde, 20 Mayıs 1933 tarihinde Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği, Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı altında birleştirilmiş ve Müdür Muâvini İstanbul'da Hazine- i Evrak'ın başında kalmıştır. 19 Nisan 1937'de Başvekâlet Teşkilatı içerisinde müsteşara bağlı, müstakil bir Arşiv Dairesi haline getirilmiştir. 29 Haziran 1943 tarih ve 4443 sayılı kanunla, Başbakanlık Müsteşarlığı'na bağlı Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü statüsüne kavuşturulmuş, daha sonra 9 Mart 1954 tarih ve 6330 sayılı Başvekâlet Teşkilatı Hakkında Kanun içerisinde yer almış, 27 Şubat

⁹⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. XLI.

⁹⁸ Aliye Önay, “Tanzimat Öncesi Merkez Evrakında Belgelerin Bağlı Bulunduğu Dairelerin Teabiti”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 87.

1982 tarih ve 8/4334 karar sayılı “Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı” ile, Başbakanlık Teşkilatı içerisinde Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı adını almıştır. Nihayet, 18 Haziran 1984 tarih ve 203 sayılı "Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnâme" ile "Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü" kurularak; 10 Ekim 1984 tarih ve 3056 sayılı "Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun" ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Merkez Teşkilatı ana hizmet birimlerinden biri haline getirilmiştir⁹⁹.

1.4.1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Tasnif Sistemleri

Hazine-i Evrak’a ait belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne tasnif edilmemiş halde intikal etmiştir. Cumhuriyet öncesi evrak, İrâde Tasnifleri, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifleri, Bâb-ı Âli Evrak Odası’na ait, defter ve evrak dosyaları, Dîvân-ı Hümâyûn Odası defterleri, Şûrâ-yı Devlet evrakı defterleri, Millî Emlâk’tan devralınan evrak başlıklarıyla tasnif edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi’nde (1992) Osmanlı Devleti’nden kendi tasnif usulleriyle devralınan belgeler ya kronolojik olarak ya da konularına göre tasnif edildiği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Ancak Cumhuriyet’in ilanından önce tasnifleri yapılan evrak incelendiğinde belgelerin türlerine, birimlere göre tasnif edildiği görülmektedir.

1.4.1.1.1 Ali Emiri Tasnifi

Tarihçi Ali Emirî’nin başkanlığındaki bir heyet tarafından 1918-1921 yılları arasında, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Sultan Abdülmecid zamanına kadarki evrak padişahlar itibariyle kronolojik olarak ve her padişah değişikçe sıra numarası 1’den başlayarak tasnif edilmiştir. Ancak padişahlar kronolojik olarak sıralanmalarına rağmen, her padişaha ait vesikalar kendi içlerinde tam olarak kronolojik değildir. Vesikalar, Sultan Dördüncü Mehmed döneminden itibaren çoğalmaya başlar. Ali Emirî Tasnifi’nde siyasî ve askerî konulara ait belgeler; timar ve zeâmet tevcihleri; yabancı ülkelere münasebetler; Divan-ı Hümâyûn’a ait meseleler, maarif, inşa ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır. Belgeler analitik envanter sisteme göre tasnif edilmiştir. 54 adet katalog hazırlanarak araştırmaya açılan bu fonun, 54. cildi katalogların indeksidir.

⁹⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. XXXVI- XXXVII

¹⁰⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s.1.

Tablo 1.1 Ali Emirî Tasnif Kataloğu¹⁰¹

Katalog No	Padişah Devri	Tarih		Belge Adedi
		Hicrî	Milâdî	
1	I. Osman'dan Önce	676-681	1278-1282	2
	I. Osman	699	1300	1
	Orhan	739-758	1338-1357	5
	I. Murad	761-788	1360-1386	13
	I. Bayezid	792	1390	1
	Emir Süleyman	811	1409	1
	Musa Çelebi	815	1412	1
	Çelebi Mehmed	811-823	1409-1420	5
	II. Murad	826-853	1423-1449	15
	II. Mehmed	855-885	1541-1480	71
	II. Bayezid	886-920	1481-1514	90
	I. Selim	918- 926	1512-1520	37
2	I. Süleyman	927-976	1521-1569	625
	II. Selim	974-982	1567-1574	71
	III. Murad	982-1003	1574-1595	597
	III. Mehmed	1003-1012	1595-1604	328
	I. Ahmed	1012-1026	1603-1617	886
	I. Mustafa	1031-1032	1621-1623	38
	II. Osman	1027-1031	1617-1622	48
	IV. Murad	1032-1048	1622-1639	941
	Sultan İbrahim	1049-1058	1639-1648	579
3-6	IV. Mehmed	1056-1099	1646-1688	12.522
7	II. Süleyman	1099-1102	1688-1691	12.522
8	II. Ahmed	1102-1107	1691-1695	2.336
9-12	II. Mustafa	1105-1115	1694-1703	15.534
13-18	III. Ahmed	1115-1145	1703-1733	22.090
19-23	I. Mahmud	1143-1168	1730-1755	21.516
24-26	III. Osman	1168-1171	1754-1758	7.381
27-34	III. Mustafa	1171-1187	1757-1774	29.501
35-41	I. Abdülhamid	1187-1203	1773-1789	25.906
42-48	III. Selim	1203-1222	1789-1807	24.741
49	IV. Mustafa	1222-1223	1807-1808	1.932
50-52	II. Mahmud	1224-1255	1809-1839	10.107
53	Sultan Abdulmecid	1255-1277	1839-1860	123
54	İNDEKS	-	-	-

¹⁰¹ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. 418.

1.4.1.1.2 İbnülemin Tasnifi Belgeleri

1921 yılında göreve başlayan İbnülemin Mahmud Kemal'in başkanlığındaki tasnif heyeti, Ali Emirî'nin uyguladığı, kronolojik tasnif sisteminden farklı olarak, belgeleri konularına göre tasnif etmiştir. İbnülemin Tasnifi olarak adlandırılan bu tasnif 23 ana bölüm altında toplanmış, her konu kendi bölümü içinde kaba bir kronolojik sıra takip etmektedir. 30 kataloğu bulunan bu tasnifin, 829-1290/1425-1873 yılları arasındaki muhteli konuları hâvi 47.125 adet belgesi vardır¹⁰². Kataloglar, Aynı seri içindeki veya değişik kaynaklardan gelen belirli türdeki belgelerin, kullanıcılar için temel nitelikteki tüm içerik ve maddi bilgilerinin birer öz halinde verildiği, genellikle kronolojik düzene sahip analitik envanter¹⁰³ sistemine göre hazırlanmıştır.

Tablo 1.2 İbnülemin Tasnifi Kataloğu¹⁰⁴

Katalog No	Katalogun Mahiyeti	Tarih		Belge Adedi	Katalog Tertibi
		Hicrî	Milâdî		
55	Adliye	896-1143	1491-1730	916	Analitik Envanter
56	Askeriye	957-1143	1550-1730	8.245	
57		1100-1143	1689-1730		
58		1093-1143	1682-1730		
59	Bahriye	930-1228	1523-1813	1.690	
60	Dahiliye	933-1287	1527-1870	3.089	
61	Darphane	1003-1255	1594-1839	204	
62	Defter-i Atıka	995-1225	1586-1810	50	
63	Muhallefât	905-1142	1500-1729	110	
64	Muharrerât-ı Umumiye	1009-1140	1601-1728	113	
65	Muâfiyet ve İmtiyazât	947-1141	1540-1728	147	
66	Saray Mesâlihi	902-1119	1496-1707	3.311	
67		1060-1260	1650-1844		
68	Ensab	829-1141	1426-1729	786	
69	Hariciye	906-1290	1500-1873	2010	
70	Hatt-ı Hümâyûn	906-1138	1501-1726	329	
71		1 019-1248	1610-1832		
72	Hil'at	941-1141	1534-1729	569	
73	Maâdin	903-1143	1498-1730	248	
74	Maliye	899-1143	1494-1730	12.250	
75		986-1280	1578-1864	12.250	
76	Sıhhiye	1012-1142	1603-1730	191	
77	Tevcihât	953-1147	1546-1735	2.701	
78		1116-1217	1704-1803		
79	Tımar ve Zeâmet	876-1142	1472-1730	1.217	
80	Vakıf	866-1140	1462-1728	7.903	
81		1106-1261	1695-1845		
82	Umûr-ı Nâfia	931-1255	1525-1839	98	
83	Şükür ü Şikâyet	953-1242	1547-1827	665	
84	Müsted'iyât	993-1135	1584-1723	303	

¹⁰² Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. 419.

¹⁰³ Ataman, "Analitik Envanter", Arşiv Terimleri Sözlüğü, s 4.

¹⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. 419-420

1.4.1.1.3 Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

1931 yılında, Maliye deposundaki bir kısım belgenin Bulgaristan'a satılması üzerine, 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Muallim Cevdet'in 1935'te istifa ederek heyetten ayrılmasına rağmen tasnif çalışmalarına 1937 yılına kadar devam edilmiştir. Cevdet Tasnifi adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş, fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında 960-1322/1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 adet belgeden oluşup 87 adet kataloğu mevcuttur¹⁰⁵.

Tablo 1.3 Muallim Cevdet Tasnifi Kataloğu¹⁰⁶

Katalog No	Katalogun Mahiyeti	Tarih		Belge Adedi	Katalog Tertibi
		Hicrî	Milâdî		
86-93/1-13	Adliye	1123-1293	1711-1876	6.731	Analitik Envanter
86-93/1-13	Askeriye	960-1314	1553-1897	54.984	
94-95/1-3	Bahriye	1015-1302	1606-1887	12.743	
96/1-2	Belediye	1067-1295	1656-1878	7.597	
97-99/1-4	Dahiliye	1012-1298	1603-1881	17.486	
100	Darphane	1075-1282	1664-1866	3.281	
101-104/1-9	Evkaf	1060-1322	1650-1904	33.351	
105	Eyâlet-i Mümtaze	1112-1288	1700-1871	1.032	
106-107/1-2	Hariciye	1025-1313	1616-1896	9.328	
108	İktisat	1063-1293	1653-1876	2.261	
109/1-3	Maârif	989-1304	1581-1887	9.242	
110-113/1-9	Maliye	965-1305	1557-1888	31.937	
114	Mâfia	1106-1320	1597-1903	2.785	
115	Sıhhiye	1070-1306	1659-1889	1.451	
116/1-3	Saray	1002-1310	1593-1893	9.019	
117/1-2	Tımar	981-1299	1573-1882	8.794	
118/118-1	Zaptiye	1012-1299	1603-1882	4.550	

1.4.1.1.4 Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Hatt-ı Hümâyûn isimli tasnif, Âmedî Kalemî'nin evrakı arasından Padişahların, kendi el yazıları ile yazdıkları emirleri olan Hatt-ı Hümâyûnların toplanması sonucu meydana gelmiştir. Bu tasnif, Sultan Birinci Mahmud döneminden başlayarak, Sultan İkinci Mahmud devri sonuna kadar olan 112 senelik dönemi ihtiva etmektedir. Hatt-ı ü

¹⁰⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s.420.

¹⁰⁶ aynı yer

Hümâyûnlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış olup, bu tarihte hazırlanan fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır. Yeni yapılan düzenlemelerle Hatt-ı Hümayunların tamamı bilgisayar ortamında kataloglanmış ve dijital görüntüleri ile araştırmaya açılmıştır¹⁰⁷.

Tablo 1.4 Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Kataloğu¹⁰⁸

Katalog No	Tarih		Hatt-ı Hümayûn Adedi
	Hicri	Miladi	
401-422/1-8	1049-1271	1640-1855	95.134

1.4.1.1.5 Müzehheb Fermanlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhtelif fonların içinden çıkan müzehheb berat ve fermanlar toplanarak müstakil bir seri oluşturulmuştur. 886-1329 [1482-1911] tarihlerini kapsayan fonda 1.319 adet ferman ve berat mevcuttur.¹⁰⁹

1.4.1.1.6 Muâhedeler Tasnifi

Muâhedeler tasnifi, Osmanlı Devleti ile bazı yabancı devletlerin 1783-1921 yılları arasında akdettikleri muâhedelerin orijinal belgelerinden meydana gelmiştir. Bu seri içerisinde 469 adet muâhede, tasdiknâme ve protokol bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, çeşitli tarihlerde, tasnif çalışmaları yürütülmüştür. Farklı heyet ve kişilerce çoğu kere farklı şekillerde yapılan bu çalışmaların sonucu olarak Hatt-ı Hümayûn, İrâde, Ali Emirî, İbnü'l Emin, Muallim Cevdet, Hatt-ı Hümayûn, Müzehheb Fermanlar ve Muâhedeler isimli tasnifler ortaya çıkmıştır¹¹⁰. Tarihçilerin, arşivleri tasnif edebilecekleri düşünülerek Ali Emiri, İbnü'l Emin, Muallim Cevdet İnançalp gibi zamanının tanınmış tarihçi ve dil uzmanları getirilmiştir. Söz konusu kişiler arşivci olmadıkları için, Osmanlı Arşivi tasnif edilirken, arşivciliğin olmazsa olmaz orijinal düzen ve provenans prensipleri dikkate alınamamıştır. Bu tasniflerin arşivcilik prensiplerine ters düştüğü anlaşılınca Macaristan'dan Türk tarihçisi ve arşiv uzmanı Dr. Lajos Fekete tasnifleri düzenlemek maksadıyla, 1936 senesinde, Türkiye'ye davet edilmiştir.

¹⁰⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. 422.

¹⁰⁸ *Aynı yer*

¹⁰⁹ *Aynı yer*

¹¹⁰ *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, Ankara 1994, s. VII.

Fekete, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin tasnifi için 1936-1937 yılları arasında Türkiye'de bulunmuş; belgelerin kodlanması üzerine çalışmış ve arşivi provenans prensibine göre tasnif etmiştir. Bu tasnif çalışmasının sonucunda "Fekete Tasnifi" isimli seri ortaya çıkmıştır. "Fekete Tasnifi"nde belgeler Bâb-ı Asafî, Bâb-ı Defterî ve müteferrik olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. 716-1100 [1316-1689] yıllarını kapsayan "Fekete Tasnifi" 4642 belgeden oluşmaktadır. "Fekete Tasnifi"nin Latin harfleriyle yazılmış, indeksi olmayan bir de kataloğu mevcuttur. Ancak daha sonra bu serideki belgeler diğer tasnif birimlerine (serilere) kaydırılmıştır¹¹¹.

"Fekete Tasnifi"nden sonra Divân-ı Hümâyûn, Bâb-ı Asafî, Bâb-ı Âli Evrak Odası ve Eyalet-i Mümtaze vesikaları ancak 1956 yılından sonra, provenans prensibine göre tasnif edilmeye başlanmış; I. Mahmud'dan II. Mahmud devri sonuna kadar yazılan Hatt-ı Hümâyûnların tasnifi yapılarak "Hatt-ı Hümâyûn" isimli seri ortaya çıkarılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde oluşturulan diğer bir seri de "İrade Tasnifi" isimli seridir. 1255-1309 [1839-1891] tarihleri arasındaki iradeler Dahiliye, Hariciye, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Mahsûs ve Şura-yı Devlet olmak üzere beş bölümde toplanmıştır. Bu seriye ait 161.458 belge bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmaları 1980 yılından sonra tekrar gündeme gelmiştir. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nün 30 Mart 1985 tarihinde düzenlediği "Arşivcilik ve Dokümantasyon Paneli" ile Türk-Arap Kültür İlişkileri Vakfı'nın 17-19 Mayıs 1985 tarihinde düzenlediği "Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu" sayesinde arşiv konusu tekrar önem kazandı. Dönemin başbakanının da desteğiyle bir fon oluşturularak arşivde tasnif çalışmalarına yeniden başlanarak; 1458-1838 arası Tanzimat öncesi merkez defterleri, Maliye Nezareti Defterleri, Rumeli Müfettişliği, Meclis-i Vala, Sıhhiye Nezareti, Darphane Nezareti, Amedi Kalemi, Bab-ı Seraskeri ve Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri de halinde tasnif edilmiş; bunların dışında, Bâb-ı Asafî, Rumeli Müfettişliği, Eyalet-i Mümtaze Kalemi ile Yıldız ve Dahiliye Nezareti'nin İdare-i Umumiyye, siyasi, hukuk kısımlarına ait evraklar halinde araştırmaya sunulmuştur¹¹².

"Başbakanlık Osmanlı Arşivi" veritabanında tespit edilen üstveriler şu şekildedir:

¹¹¹ N. Aktaş & Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 124

¹¹² N. Aktaş & Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 126

Tablo 1.5 BOA veri tabanında kullanılan üstveriler

Üstveri
Fon Adı
Fon Kodu
Dosya No
Gömlek No
Tarih Hicri
Konu
Belgenin Adedi

1992 yılında yayınlanan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Talimnamesi'nde "Arşiv malzemesinin arşive intikalinden araştırmaya hazır hale getirilmesine kadar geçirdiği işlemler" başlığı altında BOA'da uygulanması gereken tasnif usul ve esasları belirtilmiştir¹¹³. Belgelerin özetlenmesi için bir özet fişi hazırlanır. Bu fişlere belgelerin içeriğinde bulunan kim, nerede, neden, nasıl, ne zaman gibi soruların cevapları yazılır.

Tablo 1.6 BOA Özet Fişi¹¹⁴

Kod:	Dosya Nu:
Tarih:	Gömlek Nu:
Adedi:	Mikrofilm Nu:
ÖZET	
KONU BAŞLIĞI:	
İNDEKS	
Şahıs Adı:	
Yer Adı:	
Müessese ve Terminoloji:	

Tasnif Talimatnamesinde bulunan özet fişinde bulunan üstveriler, kurumun kullandığı veri tabanında bulunmamaktadır. Söz konusu özet fişinde bulunan indeks

¹¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi, s.6.

¹¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi, s.9.

alanlarının, hâlihazırda kullanılan veritabanında da kullanılması, bilgiye daha hızlı ve doğru şekilde ulaşılmasını sağlayacaktır.

1.4.2 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Osmanlı Devleti'nin erken dönemi olarak adlandırılabilir 14. ve 15. yüzyıllarına ait belgeleri ihtiva etmektedir. Osmanlı hanedanı, önemli olarak addettikleri belgeleri Hazine-i Hümâyûn adı verilen Osmanlı Saray Arşivi'nde muhafaza etmişlerdir. Günümüzde arşivin bulunduğu yer, Osmanlı döneminde saray mutfağının kiler ve yağhane bölümüdür. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin tasnifine 1933 yılında başlanmıştır¹¹⁵.

Arşivin tasnif çalışmaları için davet edilen Fekete Majos, belgelerin evrak ve defter olarak ayrılması gerektiğine dair rapor vermiş; raporunda konusu aynı belgelerin bir araya getirilmesini istemiştir. Bu çalışmalar sonucunda belgeler orijinal düzeninden tamamen ayrılmıştır¹¹⁶.

Osmanlı bürokrasisinde belgeler kalem sistemine yani birimlerin hiyerarşik düzenine göre veya diplomatik özelliklerine göre sınıflandırılmaktadırlar. Topkapı Sarayı Arşivi'nde ise belgeler diplomatik bir yaklaşımla, fermanlar, hükümler, beratlar, beyaz üzerine hatt-ı hümâyunlar, irâde-i seniyyeler, nutk-ı hümâyunlar, şehzadelerin hüküm ve beratları, mektuplar (nâme-i hümâyûn, fetihnâme, ahidnâme, yabancı hükümdarların mektupları ve diğerleri), arzlar, buyuruldular, telhisler, takrirler, tahriratlar, arızalar, tezkireler, arzuhaller, mahzarlar, mazbatalar, andlaşmalar, muhtıra ve notlar, raporlar, lâyhalar, jurnaller, tamimler, fetvalar, vakfiyeler, hüccet ve ilâmlar, harita, plan ve krokiler, temessükler, senedler, ilmühaberler, ruûslar, rüznâmçeler, tahviller, makbuzlar tarzında bir ayırıma tâbi tutulmuştur¹¹⁷. Sözkonusu arşivde katalog çalışmaları da belge diplomatiğine göre yapılmaktadır¹¹⁸.

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Katalogları iki fasikül halinde basılmıştır. İlk fasikül "Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu: Fermanlar" (1985) ismiyle; ikinci fasikül ise "Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu: Hükümler – Beratlar" (1988) ismiyle yayınlanmıştır. İkinci fasikülde hüküm ve beratların yanısıra, Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi'de bulunan fermanlar, hükümler, beratlar, mektuplar, buyuruldular, telhisler, takrirler, arızalar,

¹¹⁵ Şenay Eren, *MARC AMC ve MAD formatının Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki malzemeye uyarlanabilirliği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 74-75.

¹¹⁶ Ülkü Altındağ, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi", *Sanat 7 Dergisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1982.

¹¹⁷ İpşirli, a.g.e., s. 196-197

¹¹⁸ Şenay Eren, a.g.e., s. 75

mahzarlar, mazbatalar, andlaşmalar, raporlar, jurnaller, layihalar, fetvalar, senedler bulunmaktadır.¹¹⁹

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi arşivciliğin temel prensiplerine göre değil, belge türüne göre tasnif edilmiştir.

1.4.3 Tapu Arşivi

Defter-i Hakanî Eminliği'nden Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'ne kadar çeşitli isimlerle varlığını sürdüren bu kurumda, bürokratik işlemler ile arşivin bir bütün olarak görülmüş, ayrıca bir arşiv birimi teşkil edilmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, 29 Mayıs 1936 tarihli ve 2997 Sayılı “Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Taşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile “Tapu Sicilleri Müdürlüğü” isminde bağımsız bir arşiv birimi kurulmuştur. 29 Aralık 1953 tarihli ve 6204 Sayılı kanunla “Tapu Müdürlüğü” ismini alan birimin ismi 19 Kasım 1971 tarihli ve 7/3434 sayılı kararname ile “Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir.

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, 3045 sayılı “Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun” da da Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı olarak yapılandırılmış, başkanlığın teşkilat içerisindeki yeri belirlenmiştir. Söz konusu kanunda Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı'nın görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Yurtiçi ve yurtdışında tesis edilmiş tapu kayıt ve belgeleri ile ilgili merkezi ve taşra arşivleme hizmetlerini düzenlemek,
- Tarihi değeri olan, eski yazılı tapu kayıt ve belgelerini yurtiçi ve yurtdışından gelen uzmanların çalışmalarına hazırlamak,
- Modern arşivleme usul ve metotları hakkında araştırmalar yaparak tespit edilen yeniliklerin uygulanmasını sağlamak,
- Tapu ve Kadastro birimlerinin, mahkemelerin, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının isteği ile tapu kayıtlarının kopyalarını çıkarmak ve vermek,
- Gerektiğinde, eski yazılı tapu kayıtlarını yeni yazıya çevirmek
- Genel müdürlükçe verilebilecek benzeri görevleri yapmak¹²⁰.

¹¹⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İbrahim Kemal Baybura, Ülkü Altındağ, *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu : Hükmeler–Beratlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

¹²⁰ *Osmanlıdan Günümüze Tapu Arşivi*, T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara 2010, s.20.

1.4.4 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1983 yılında, İstanbul'da Sirkeci Ebusuud Caddesi üzerinde, daha önce Saffetî Musa Paşa Dergâhı olarak kullanılan binada kurulmuştur. Bugün Ankara'da bulunan arşivin sekiz bin defteri ve yüz binin üzerinde de evrakı olduğu tahmin edilmektedir. Vakıflara ait arşiv malzemesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin yanı sıra Meşihat Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Tapu Kadastro Arşivi'nde de mevcuttur¹²¹.

Vakıflar Arşivi'ndeki 8000 adet defterin 3184 adedi Osmanlı Devleti'nden intikal etmiştir. Osmanlı Devleti'nden intikal eden defterlerin neredeyse yarısı Türk-Yunan mübadelesi sonucunda getirilmiştir. Getirilen bu defterler Selanik, Kandiye, Hanya, Midilli, Gümölcine gibi vilâyetlerdeki Müslüman halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan vakıflara aittir. Bu arşivdeki Osmanlı Devleti'ne ait diğer defterler ise Evkaf Nezareti'nin taşra ve merkez teşkilatlarına aittir.

1.4.5 Dolmabahçe Sarayı Arşivi

Milli Saraylar Daire Başkanlığı Dolmabahçe Sarayı'nda, Tanzimat'tan sonra, padişahların şahsi gelir ve giderlerine ait işlerle ilgilenen Hazine-i Hassa'ya ait defter ve belgelerin bulunduğu bir arşiv bulunmakta; bu arşive Hazine-i Hassa Arşivi denmektedir. Hazine-i Hassa Arşivi'nde yapılan düzenleme çalışmalarında defterlerde konularına göre bir tasnif yapılmıştır. Belgeler ise zarflara konularak tasnif edilmişlerdir. Zarfların içerisinde, birbirinden bağımsız konularla karşılaşılabilmektedir. Defterlerde numaralama, kronoloji esas alınarak yapılmadığı için, katalog çalışmasında padişahların saltanat dönemlerine göre değil, nezaretin ilk 20 yılı dikkate alınarak hazırlanmıştır¹²².

Milli Saraylardan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na 1949, 1966-1967 ve 1971 yıllarında evrak gönderilmiş, 1970'li yıllara kadar belgelerin tasnif edilip değerlendirilmesi, araştırmaya açılması yönünde ciddi bir çalışma yapılmamıştır. 1978 yılından itibaren, Osmanlı Arşivi'ne gönderilen evraktan geriye kalan, Saray'ın özellikle ana bina bodrum katında bulunan belgeler, Topkapı Sarayı Eski Eserler Uzmanı Zarif Ongun başkanlığında bir heyet tarafından, defter ve belge olmak üzere kaba bir şekilde ayrılmıştır. Bu çalışma, 1978 yılından 1983-1984 yıllarına kadar devam etmiştir ancak bitirilmemiştir. 1985 yılının başlarında, arşivin tasnif çalışmalarının yürütülmesi için

¹²¹ Müslüm Dobur, İstanbul Vakıflar Arşivi Arap Harfli Defterler Kataloğu, Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 4.

¹²² Gökçe Demiray, *Dolmabahçe Sarayı Arşiv Koleksiyonunda Hazine-i Hassa Defterlerinin Yeri ve Bir Katalog*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. IV.

yeni bir heyet teşekkül etmiştir. Bu heyetin çalışmaları sonucunda tasnif edilen evrakların araştırmaya açılması gündeme gelmiştir. Ancak 1987 yılında, yapılan tasnifin kaba tasnif olduğu söylenerek, belgelerin araştırmaya açılmaya hazır olmadığı, envanterlerinin yapılmadığı, yapılan tasnifin bu hâliyle araştırmaya açılmasının mahzurları olacağı, tasnifinin tamamlandıktan sonra araştırmaya açılmasının uygun olacağı rapor edilmiştir. 26 Mart 1992 tarihinde Dolmabahçe Sarayı yöneticileri tarafından TBMM Başkanlığı'na bir yazı gönderilerek, uzmanlar tarafından konunun incelendiği, her şeyin tamam olduğu, evrakın envanterlerinin çıkartıldığı, araştırmaya açılmasında herhangi bir mahzurun bulunmadığı bildirilerek TBMM Milli Saraylar Hazine-i Hâssa Arşivi adıyla tasnif edilen evrak araştırmaya açılmıştır¹²³.

1.4.6 Meşihat Arşivi

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Ağa Kapısı adı verilen (bugünkü İstanbul Müftülüğü'nün bulunduğu) bina, müştemilâtıyla birlikte resmî daire ve daimî ikametgâh olarak şeyhülislâmlara tahsis edilmiştir. İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış olan şer'î mahkemelerin atfık sicillerinin, arşiv binası tesis edilerek bir araya toplanması hicrî 1312 [1894] tarihinde gerçekleşmiştir. Meşihat Dairesi'nden İstanbul Kadılığı'na yazılan yazıda, Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse mahkemelerinde bulunan sicillerin muhafazasını temin etmek maksadıyla kurulan hususî dairede toplanan defterlerin zayıf ve âdi kâğıtlara değil, alakurna denilen kâğıtlara, nefis mürekkeble yazılması istenmiştir. Bugün İstanbul Müftülüğü'nü çeviren duvardan açılan cümle kapısının sağında bulunan iki katlı kârgir bina, sicillerin muhafazası için depo ve araştırma salonu olarak kullanılmaktadır¹²⁴.

Meşihat Arşivi'nde yaklaşık bir milyon adet belge vardır. Bu belgeler, sayısallaştırılarak; Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanları tarafından tasnif edilmişlerdir. Yapılan tasnif ve sayısallaştırma çalışması sonucunda oluşturulan seriler, serilere verilen kodlar ile gömlek/cilt/risale ve görüntü sayıları aşağıdaki gibidir:

¹²³ <http://sinanculuk.blogspot.com.tr/2012/06/milli-saraylar-hazine-i-hassa-arsivi.html> [4 Ocak 2017 tarihinde erişilmiştir.]

¹²⁴Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, a.g.e., s. XXXIV

Tablo 1.7 Meşihat Arşivi'ndeki seriler ve içerikleri

Kod	Seri Adı	Görüntü	Gömlük/Cilt/Risale
EO	Evrak Odası	509.804	188.510
MEC	Meclis	19.401	17.873
MHB	Meşihat Muhasebe Belge	28.758	5.694
MHC	Meşihat Muhasebe Cetvel	54.314	5.100
MHM	Meşihat Muhasebe Makbuz	13.386	1.523
SAID	Meşihat Sicil-i Ahval	75.634	6.553
THR	Meşihat Tahrirat	283.067	144.687
HUKI	Meşihat Hukuk İlan	792	378
HUKM	Meşihat Hukuk Maruz	4.781	3.575
HUKT	Meşihat Hukuk Tereke	13.760	6.999
HUKZ	Meşihat Hukuk Zabt-ı Dava	3.301	1.717
HUKH	Meşihat Hukuk Hüccet	4.405	
MTB	Matbu Kitap	459.775	2.033
YZM	Yazma Kitap	126.778	702
TCB	T.C. Belge	69.996	24.596
TCC	T.C. Cetvel	12.622	2.131
TCS	T.C. Şahıs Dosyaları	32.658	543
TCM	T.C. Makbuz	7.786	4.140
DFT01	Ruznamçe – Nakübü'l eşrâf, Arz ve İradeler	42.226	598
DFT02	Şeyhülislamığa Bağlı Meclislere Ait Defterler	531.669	3.418
DFT03	Mahkeme Sicil Defterleri	66.096	887
DFT04	T.C. İstanbul Müftülüğü Defterleri	15.387	152
DFT05	Müteferrik Defterler	13.269	166
GZT	T.C. Gazete (Osmanlıca)	824	162
MAT	T.C. Matbu	15.312	2.455
ISAM	İSAM'dan gelen Dijitaller	1.206	15
MUS	Yazma (Müsvedde)	5.914	

Yukarıdaki serilerden de anlaşılacağı üzere, söz konusu tasnif, provenans prensibine dayalı olarak yapılamamıştır. Bu sebeple de kurumun hiyerarşisini yansıtmamaktadır. Bu çalışmanın ileriki bölümlerinde Bâb-ı Meşîât makamının teşkilat

yapısı ortaya konarak, bu serilerin makul olmadığından ve Meşihat Arşivi koleksiyonunun provenans prensibine göre nasıl düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilecektir.

1.4.7 Bâb-ı Seraskerî ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi

ATASE Daire Başkanlığı, 11 Nisan 1916 tarihinde, Tarih-i Harp Şubesi (Harp Tarihi Şubesi) adı ve Enver Paşa'nın emriyle, Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliği'ne bağlı olarak kurulmuştur¹²⁵. Kuruluş amacı, birliklerdeki harp ceridelerini toplayıp Çanakkale Muharebelerinden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nın tarihini yazmak olan şube, daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Osmanlı muharebelerinin tarihlerini yazmayı da görevleri arasına almıştır. Tarih-i Harp Şubesi, birlik ve kurumlardan gelen ceride ve dosyalarla arşivini kurmuş şube arşivinde, kısa sürede, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1875-1877 Osmanlı-Sırp-Karadağ, 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan, 1912-1913 Balkan Savaşlarına ait rapor defterleri, ceride ve belge dosyalarının bir kısmı toplanmıştır. Ayrıca Türk asker ve komutanlarından çalışma sonuçlarının yazılı olduğu hatıra defterlerinin şubeye gönderilmesi için tebligatta bulunulmuştur. Daha sonra çeşitli savaşlarda gösterilen yiğitlik ve kahramanlık menkıbelerinin de Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilmesi istenmiştir.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeniden teşkilatlanan Genelkurmay Başkanlığı içindeki Tarih-i Harp Şubesi, Ankara'da Genelkurmay binasında uygun bir yer olmaması sebebiyle 1923 yılı Mayıs ayı sonlarında Konya'ya taşınmıştır. 1925 yılında Şubenin adı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Tarih-i Harp Dairesi (Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi) olarak değiştirilmiş ve 1926 yılına kadar faaliyetlerini Konya'da sürdürmüştür. 1926 yılı Ağustos ayında Konya'dan Ankara'ya taşınmış ve Hamamönü semtinde kiralık bir binaya yerleşmiştir. Daire, 1928 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) Harp Tarihi Encümeni adını almış ve 1931 yılında bugünkü Genelkurmay ana binasına taşınmıştır. Arşiv belgeleri de Millî Savunma Bakanlığı sineması ve çevresine depo edilmiştir. 1944 yılında Genelkurmay teşkilatında yapılan değişiklik sonucu Coğrafya Encümeni, Harp Tarihi Encümeni emrine verilmiş ve Genelkurmay Harp Tarihi Encümeninin adı; Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni olmuştur. Encümen 1951 yılında, Genelkurmay Başkanlığı Harp

¹²⁵ Alev Keskin, Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Atase Daire Başkanlığı, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 428, Nisan 2016, s.4.

Tarihi Dairesi adını almıştır. 1955 yılına kadar depoda korunup , uygun mekan bulunamaması yüzünden yararlanılamayan belgelerin sınıflandırılması ve dosyalanması için ayrı bir binaya duyulan ihtiyaç dikkate alınmış ve aynı yıl dairenin bugünkü binasının inşasına başlanmıştır. Binanın 1956 yılında tamamlanmasıyla Harp Tarihi Dairesi, Dikmen Caddesi'ndeki bugünkü binasına taşınmıştır. 1959 yılında ise alanında uzman subaylar görevlendirilerek kendi alanlarındaki belgelerin sınıflandırılması işinde görevlendirilmişlerdir.

29 Temmuz 1966 tarihinde Stratejik Enstitü kurulmuş, 17 Kasım 1966 tarihinde Enstitü, “Stratejik Etütler Daire Başkanlığı” olarak adlandırılmıştır. Mart 1967 tarihinde Harp Tarihi Dairesi Genelkurmay Başkanlığı'nın, J-7 Başkanlığı'na dönüştürülmüş ve ismi “Harp Tarihi Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nın 5 Eylül 1973 tarihli emriyle Harp Tarihi Başkanlığı bünyesinde Millî Harp Tarihi Komisyonu kurulmuştur. 1974 yılında Harp Tarihi Başkanlığı'nın bünyesindeki Harp Tarihi Dairesi ile Stratejik Etütler Dairesi birleştirilerek “Harp Tarihi ve Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı” adını almıştır. Harp Tarihi ve Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı'nın adı, 1978 yılında “Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir.¹²⁶.

1.4.8 Bahriye ve Deniz Tarihi Arşivi

Deniz Tarihi Arşivi, Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nezareti'ne ait belgeleri ihtiva etmektedir. 1 Kasım 1922 tarihine kadar Bahriye Nezareti'nin Evrak-ı Umumiye Müdürlüğü'ne bağlı olan Bahriye Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği bu tarihten sonra İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür¹²⁷.

Büyük Kasımpaşa yangını sonrasında sıkça yer değiştirdiği görülen bu arşivin, 1939 yılında, II. Dünya Savaşı başlar düşüncesi ile, tedbir olarak, Anadolu'ya taşınması planlanmıştır. Arşiv belgeleri önce İzmit'in Bahçecik Beldesi'ne, daha sonra da Bilecik'in Bozüyük İlçesi'ne nakledilmiştir. Daha sonra, Deniz Tarihi Arşivi'nin II. Meşrutiyet'e (1908 yılına) kadarki bölümü Bozüyük'ten Dolmabahçe Camii'ndeki Deniz Müzesi'ne getirilmiş; İstanbul-Dolmabahçe'ye getirilmeyen bir kısım şahsi dosyaları içeren belgelerle personel künye defterleri de 1950 Ağustos ayında evvela İzmit'teki Üss-ü Bahri Komutanlığı'na, daha sonra Aralık 1950'de İzmit-Konca'ya

¹²⁶ Alev Keskin, *a.g.e.*, s.7

¹²⁷ Nuray Aydınus, *Tarihi Deniz Arşivi'nde bulunan İngiltere ile İlgili Belgeler Kataloğu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 11.

nakledilmiştir. Ayrıca İtalyan, Balkan, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde deniz cephesini ilgilendiren harekât evrakı ve gemi seyir jurnalleri de Genelkurmay Başkanlığı'nın emirleriyle Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi'ne teslim edilmiştir. 1956 yılında Dolmabahçe'de yol genişletilme faaliyetleri sırasında müzenin garaj ve kayıkhanesi binası istimlak edilmiştir. Bu sebeple arşivin nakline ihtiyaç duyulmuştur. Arşiv malzemesi, Dolmabahçe Sarayı'nın kuzey kısmında bulunan "Arabacılar Dairesi" ile "at faytonlarının" bulunduğu bölüme taşınmıştır. 1970 yılının ortalarına kadar Dolmabahçe Sarayı-Arabacılar Dairesi ve Konca'da bulunan Bahriye Nazırlığı ve Bahriye Vekaleti Arşivi, dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın emriyle, 3 Ağustos 1970'den itibaren Ankara, Lalahan'da Muhabere-Elektronik Tesisler Komutanlığı'nca boşaltılan binalara nakledilmiştir. 1971 yılında arşiv bölümü Deniz Müzesi'nden tamamen ayrılarak Ankara-Lalahan'a nakledilmiş olduğundan, orada "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşiv Müdürlüğü" olarak faaliyete geçirilmiştir. Fakat bir süre sonra bazı gerekçeler nedeniyle, Deniz Tarihi Arşivi'nin Lalahan'dan İstanbul'a nakli tekrar gündeme gelmiştir. Yapılan toplantılar sonucunda arşivin, Osmanlıca bölümünün, İstanbul'a taşınması, Tarihi Deniz Arşivi'nin 11 Eylül 1984'den 6 Kasım 1984'te bitecek şekilde nakil planının hazırlanıp uygulanması emri verilmiştir. O tarihten itibaren Deniz Tarihi Arşivi araştırmacılara Beşiktaş'ta hizmet vermektedir.

Deniz Tarihi Arşivi'nde 18. yüzyıldan başlayarak 1928 yılına kadar geçen süreci kapsayan belgeler bulunmaktadır. Kaba tasnif adı verilen dosya / defterlerin ayırımı sırasında belgeler değişik bölümlerde toplanmıştır. Bugün Deniz Tarihi Arşivi, kataloglama açısından yirmi sekiz bölümden oluşmaktadır. Bunlardan yirmi yedi bölümün oluşturulması sırasında, geçmiş yıllarda arşivde yapılan tasnif çalışmaları esas alınmıştır. Deniz Arşivi'ndeki arşiv malzemesi Bahriye'nin belirli birimleri dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Fakat 1995'ten sonraki dönemde ayrı ayrı birimlerden oluşan bölüm tasnifinden vazgeçilmiş ve onun yerine yirmi sekizinci bölüm olarak belirlenen Mülga Bahriye Nazırlığı dikkate alınmaya başlanmıştır. 1995 yılına kadar yapılan tasnif çalışmalarının provenans prensibi esas alınarak yapıldığı söylenebilir. Provenans prensibi esas alınarak yapılan tasnif işlemi sonucunda çıkan seriler şu şekildedir¹²⁸:

1. Mektubi Bölümü
2. Muhasebe Bölümü
3. Bahriye Tahsilat Komisyonu Bölümü

¹²⁸ <http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/tr/tarihce>. [2 Ocak 2017 tarihinde erişilmiştir.]

4. Şura-yı Bahriye Bölümü
5. Gemiler Bölümü
6. Erkân-ı Harbiye Bölümü
7. Tersaneler Bölümü
8. Limanlar Bölümü
9. Fabrikalar Bölümü
10. Müteferrik Bölüm
11. Sandıklar Bölümü
12. Komodorluklar Bölümü
13. Divan-ı Harp Bölümü
14. Muhakemat Bölümü
15. Hukuk Müşavirliği Bölümü
16. Mektepler Bölümü
17. Küttab Komisyonu Bölümü
18. Evrak Bölümü
19. Umumi Evrak Bölümü
20. Mağaza ve Ambarlar Bölümü
21. Heyet-i Sıhhiye Bölümü
22. Islahat Bölümü
23. Sicil-i Ahval Bölümü
24. Yoklama Defterleri Bölümü
25. Amele Defterleri Bölümü
26. Künye Defterleri Bölümü
27. Daireler Bölümü
28. Mülga Bahriye Nezareti Bölümü

Tasnif ve tanımlama işlemleri sonucunda Deniz Arşivi'ne ait künye katalogları oluşturulmuştur. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan kataloglar şu şekildedir: Yapılan bu çalışmalar sonucunda günümüze kadar 10 ciltlik künye Kataloğu, Mektubi-Şurayı Bahri-Tersane Bölümlerinin Alfabetik Fihristi ve 14 adet katalog hazırlanmıştır. Kataloglar; Mektubi Bölümü Kataloğu, Şurayı Bahri Bölümü Kataloğu, Gemiler, Erkanı Harbiye, Tersaneler, Limanlar, Daireler (I., II., III., IV.) Bölümü Kataloğu, Komodorluk, Fabrikalar, Divanı Harp, Sandıklar ve Müteferrik Bölümler Kataloğu, Islahat, Umumi Evrak, Mektepler, Muhakemat ve Hukuk Müşavirliği Kataloğu, Muhasebe Bölümü Kataloğu, Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu-X-, Tarihi Deniz

Arşivi Belge Kataloğu-XI, Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu-XII, Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu-XIII, Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu-XIV, Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu-XV'ten oluşmaktadır. Halen "Mülga Bahriye Nezareti Bölümü"nin tasnif işlemleri devam etmektedir.

1.4.9 Hariciye Nezareti ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Osmanlı Devleti'nin dışişlerinden sorumlu olan Reisülküttablık kurumu, 1836 yılında yerini ve görevini Hariciye Nezareti'ne bırakmıştır¹²⁹. Reisülküttablık'ın, Hariciye'ye çevrilmesinden sonra kurum teşkilat yapısı ile ilgili ilk nizamname de 1835 yılında yayınlanmıştır. Hariciye Nezareti, TBMM'inin kurulmasını takiben, 1922 yılında lağvedilmiştir¹³⁰.

Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının ardından, "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" yayınlanmış, (3 Sayılı Kanun, 1921) Hariciye Vekaleti de resmen ortaya çıkmıştır. 1924 yılında Hariciye Vekaleti merkez teşkilatı başta Vekil ve altında Müsteşar, Hususi Kalem, Siyasi Müşavir, Umumi Siyasiye Müdürü ve Umumiliği, Teşrifat Müdürü Umumiliği, Matbuat Müdürü Umumiliği ile Şifre Kalemi, Zat İşleri Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Levazım Müdürlüğü şeklinde organize edilmiştir¹³¹.

Dışişleri Bakanlığı teşkilatı zaman içerisinde değişiklikler göstermiştir. Kurumun teşkilat yapısına dair değişimler; belge üretme, kullanma, dosyalama ve arşivleme gibi faaliyetlerini yakından ilgilendirmiştir. Bu anlamda, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı (DIAD) arşiv malzemesi üzerinde yapılan her türlü düzenleme ve tanımlama işlemleri belgelerin üretildikleri dönemdeki provenans ve orijinal düzen koşulları içerisinde yapılmıştır¹³².

¹²⁹ Carter V. Findley, Hariciye Nezareti, *DİA*, XVI, s. 179.

¹³⁰ Kemal Girgin, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Dışişleri ve Protokol), Okumuş Adam Yayıncılık, 2004, s. 74.

¹³¹ Kemal Girgin, a.g.e., 212.

¹³² Hamza Kandur, Bahattin Yalçınkaya, Elif Yılmaz, Arşiv Malzemesinin Tanımlama İlkelerinin Araştırma Hizmetlerine Yansıtılması: Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi (DIAD) Arşiv Sistemi (Yayımlanmamış bildiri), Nisan 2015.

DİAD'ın veri tabanında tanımlanıp, kullanılan üstveri alanları şu şekildedir:

Tablo 1.8 DİAD veritabanında kullanılan üstveriler¹³³

Üstveri Alanı
Belge Türü
Tarihi
Yaklaşık Tarih
Belge Numarası
Belge Dili
Gizlilik Derecesi
Matbu Evrak
El Yazısı
Fon Adı
İlgi Tarihi
İlgi Numarası
Nereden
Nereye
Tag
Açıklama
Restorasyon İhtiyacı Var
Belge Ekine Ulaşılamadı
Tarihi Önemi Olan Belge
Hülasa/Özet/Konu

1.5 Koleksiyonunda Osmanlı Belgesi Bulunan Avrupa'daki Belli Başlı Arşivler, Belge Yayınları ve Kataloglar

Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne ait belgelerin bir kısmı diplomatik yazışmaların sonucu olarak arşivlerde yer alırken, bir kısmı da savaş ganimeti olarak ülkelerin uhdesine geçmiştir¹³⁴. Özellikle, Osmanlı harekâtları sırasında malî, idarî ve askerî işlerin halledilebilmesi için Divân-ı Hümâyûn'un çeşitli kalemleri ordu ile beraber savaşa katılır, lüzumlu defterlerini de beraberlerinde götürürlerdi. 1593 tarihinde, Sinan Paşa tarafından, Belgrad'da bulunan defterler gibi evrakın sefere çıkarılan ülkelerde

¹³³ Kandur, Yalçınkaya, Yılmaz, a.g.e, s. 9-10.

¹³⁴ Yonca Köksal, Mehmet Polatel, "Sunuş: Avrupa Arşivlerinin Osmanlı Çalışmaları için Önemi", *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 6.

kaldığı da olmuştur¹³⁵. Avrupa arşivlerinde bulunan belgelerin büyük bir bölümü Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır¹³⁶. Koleksiyonunda Osmanlıca belge bulunduran yurtdışındaki arşivlerin Avrupa'dan seçilmesinin sebebi, bu arşivlerin hem uluslararası standartlara dayalı çalışmalar yapmaları hem de Avrupa siyasi coğrafyasının bugünkü haline gelmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun söz sahibi olmasıdır. 15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu Avrupa tarihini şekillendirmede çok önemli bir rol oynamıştır¹³⁷. Örneğin Hollanda, bir devlet olarak ortaya çıktığı zaman, ilk diplomatik ilişkilerini Osmanlı ile yapmış; 18. yüzyılda Polonya'yı komşuları parçalamaya başladıkları zaman buna karşı gelen ilk devlet Osmanlı Devleti olmuştur¹³⁸. Kanunî devrinde Osmanlı Devleti, milli devletleri ve protestanlığı, o zaman Avrupa'daki dinî ve siyasî bütünlüğü temsil eden "Respublica Christiana" denilen birliğe karşı desteklemiştir¹³⁹. Avrupa'nın dini ve siyasi coğrafyası ve bugün gördüğümüz devletler sistemi, Osmanlı olmasaydı, muhtemelen başka türlü teşekkül ederdi.

1299-1922 yılları arasında, 623 yıl boyunca varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, özellikle Avrupa'da çok sayıda ülke ve prenslikle siyasi ilişkiler içerisinde olması nedeniyle bu devlet ve prensliklerle yazışmalar yapmaktaydı. Ancak, Avrupa'daki sınırlar ve ülkeler, her zaman bugünkü şekli ve isimleriyle anılmamaktaydı. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bugünkü Almanya sınırlarında onlarca bağımsız prenslik yer alıyordu. Bu prensliklerin sayıları Viyana Kongresi'nden sonra azaltılmış ve bir Germen Konfederasyonu kurulmuştu. Bugün Almanya'nın doğusu ve Polonya toprakları üzerinde kurulu olan Prusya güçlenerek bu prenslikleri birleştirip Almanya Ulusal Birliği'ni oluşturmaya çalışıyordu. Bu sebeple Almanya'da, Osmanlı arşiv belgelerine dayalı araştırmalar için kullanılacak çok sayıda arşiv bulunmaktadır. Özellikle prensliklerin birleşmesiyle bugünkü toprak bütünlüğüne ulaşan Almanya, İtalya gibi Avrupa devletlerinin dış ilişkilerini ilgilendiren belgeler, ülkelerinin içerisinde farklı şehirlerde bulunan, çok sayıda arşivde muhafaza edilmektedir. Bu tez kapsamında Avrupa'daki devletler arasından Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Fransa, İngiltere ve Polonya'nın arşivleri incelenmiştir. Bu çalışma kapsamına alınmayan

¹³⁵ Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri" *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991, s. 241, 246.

¹³⁶ Köksal, Polatel, a.g.e, s. 6.

¹³⁷ Halil İncalcık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki yeri*, Kronik, İstanbul 2017, s. 7.

¹³⁸ Halil İncalcık, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı ve Avrupa*, *Avrupa Arşivleri'nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s.171.

¹³⁹ İncalcık, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı ve Avrupa*, s. 173

ülkelerin arşivlerinde bulunan Osmanlı belgelerinin tasnif ve tanımlanma usullerinin arşivcilik prensipleri ve kriterleri açısından değerlendirilmesi, bilgi ve belge yönetimi alanında yapılacak yeni çalışmalara konu olabilecek nicelik ve niteliktedir.

Bu başlık altında, Osmanlı belgesi ihtiva eden Avrupa arşivlerinin koleksiyonlarında bulunan Osmanlı belgeleri düzenlenirken, provenans prensibi ve orijinal düzen gibi arşivcilik prensiplerini uygulayıp uygulamadıkları üzerinde durulmuştur. Genellikle, internet üzerinde araştırmaya açık olan veritabanları gözden geçirilmiş; Osmanlı belgelerini tanımlarken kullandıkları üstveriler Türkçeye tercüme edilmiştir. Üçüncü bölümün sonunda hem Türkiye'deki arşivlerinin hem de yurtdışındaki arşivlerin veritabanlarında kullandıkları üstveriler, bu çalışmanın sonucu olarak ortaya konulan üstveriler ile eşleştirilip, tablolar halinde sunulacaktır.

Yukarıda bahsedilen veritabanlarında bulunmayan ancak basılı kataloglarda çeşitli dillere tercüme edilerek yayınlanan Osmanlı belgeleri koleksiyonları da bulunmaktadır. Söz konusu basılı yayınlara "Osmanlı – Türk Diplomatası El Kitabı"¹⁴⁰ (1993) isimli eserde ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu sebeple, 1993 yılından sonra yayınlanan kataloglar çalışma kapsamına alınmış ve yayınlanan bu belgelerin hangi üstveri elemanlarıyla tanımlandıklarından bahsedilmiştir.

1.5.1 Bulgaristan'da bulunan Osmanlı belgeleri

1.5.1.1 Bulgaristan Cyril ve Methodius Kütüphanesi

İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi'nde bulunan askerî, malî, ticarî, siyasî, hukukî, edebî, sanayi, denizcilik ve bilim tarihimize ait yaklaşık olarak 30 ile 50 ton olduğu tahmin edilen evrak, 1931 yılında kesekâğıdı yapılmak için ayrılan kâğıtlar ile birlikte Bulgaristan'a satılmıştır. Büyük bir kısmı maliyeye ait olan evrak, özellikle Tanzimat'tan sonra, çeşitli dairelerden gelen vesikaların da burada toplanması ile çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Sultanahmet'te Bizans döneminden kalma bir hapishanede muhafaza edilen evrak, Maliye Bakanlığı'nın emri ile Defterdarlık'ta çalışan iki tapu memurunun incelemeleri sonucunda, Hazine-i Evrak'ın tetkikinden geçmeden, değer taşımadıklarına ve hükümlerinin geçmiş olduğuna karar verilerek; bir kısmının da boş

¹⁴⁰ Jan Reyehman, Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı – Türk Diplomatası El Kitabı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 1993.

kâğıt parçaları olduğu iddia edilerek, Bulgaristan'daki kâğıt fabrikalarında hamur haline getirilmek üzere, Sirkeci'den Bulgaristan'a gönderilmiştir.¹⁴¹

Bulgaristan'a satılan evrak, bugün, aynı zamanda Bulgaristan'ın millî kütüphanesi olan Cyril ve Methodius Kütüphanesi'ndedir¹⁴². Cyril ve Methodius Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı arşiv belgeleri birkaç ana grupta incelenebilir. Bunlar şer'î mahkeme sicilleri, tapu tahrir defterleri ve tımar defterlerinden oluşan defterler ve belgeler grubudur. Sofya'daki Osmanlı arşivi, İstanbul ve Kahire'deki arşivlerden sonra en büyük Osmanlı arşividir¹⁴³.

Bulgaristan'daki Osmanlı evrakı coğrafi bölgeler ve idari merkezler esas alınarak tasnif edilmiştir. Önce idari merkezlere göre ayrılan belgeler, dosya bazında kendi aralarında iktisadî, siyasî, idarî, adlî, askerî, kültür ve eğitim, sağlık ve dinî işler gibi başlık ve altbaşlıklara ayrılmış ve daha sonra her dosya kendi içinde kronolojik sıraya dizilmiştir¹⁴⁴. Cyril ve Methodius Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı dönemine ait belge serileri ve kodlarına Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, "Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı" (1994) isimli yayında ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Cyrl ve Methodius Kütüphanesi'nin web sitesinde Osmanlı belgeleri Doğu Belgeleri/Avrupa, Doğu Belgeleri/Bulgaristan ve Balkanlar ile Doğu Belgeleri/Arap ülkeleri ve İran olarak üç başlıkla tasnif edilmiştir. Doğu Belgeleri/Avrupa isimli serideki Osmanlıca belgelerin önemli bir kısmı, Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasındaki politik ve ekonomik ilişkileri yansıtmaktadır. Bu serideki belgeler Avusturya, Almanya, İtalya, Polonya, Rusya ve diğerleri şeklinde ait oldukları ülkelerin adını taşıyan seriler altında sınıflandırılmıştır.

Doğu Belgeleri/Bulgaristan isimli serideki belgelerden önemli bir kısmı Osmanlı döneminde Bulgar topraklarında ve Balkanlarda yaşanan olaylar hakkındadır. Bu belgeleri içeren seriler Bulgar ve Balkan köylerinin adlarını taşımaktadırlar. Buna örnek olarak fon 3 ve 3A Atina, fon 6 ve 6A Belgrad, fon 112 ve 112A Ruse, fon 146 ve 146A Solun, fon 156 ve 156A Sofya verilebilir. Aynı şekilde fon 212 ve 212A Arnavutluk, fon 213 ve 213A Bulgaristan, fon 214 ve 214A Bulgaristan örneğinde olduğu gibi

¹⁴¹ *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994, s. xiv.; *Bulgaistan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.15.

¹⁴² *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, s. XIX.

¹⁴³ Evgeni Radushev, "Bulgaristan'da Osmanlı Arşivi, Arşivcilik, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Türk-Bulgar İlişkileri", *Avrupa Arşivleri'nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 55.

¹⁴⁴ *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, s. 31.

ülkelerin adları da seri olarak kullanılmıştır. Koleksiyon NPTA¹⁴⁵, da (Gelen Türk Arşivi) Bulgaristan ve Balkanlar'a ait belgeler bulunmaktadır. OAK¹⁴⁶ (Oryantal Arşiv Koleksiyonu) isimli koleksiyonda da aynı bölgeler hakkında belgeler bulunur. Bulgaristan ve Balkanlar için kaynaklar fon 1 ve 1A (İstanbul) da tanımlanmış olabilir.

Doğu belgeleri/ Arap ülkeleri ve İran isimli seri dahilinde Bulgaristan, Balkanlar ve Avrupa ülkelerinin belgeleri ile birlikte fonun "Doğu Koleksiyon" biriminde Osmanlı döneminde Arap ülkeleri tarihi hakkında değerli belgeler arşivlenmektedir. Osmanlı'nın İran ile siyasî, askerî ve ekonomik ilişkilerinin varlığı bu arşivlerdeki belgeler sayesinde öğrenilebilir. Bu seri içerisinde yaklaşık 3000 Arapça, 35 civarında Farsça belge bulunmaktadır. Geri kalan ve bu seri içerisindeki çoğunluğu oluşturan belgeler ise Osmanlıca yazılmıştır. Arap ve İran coğrafyasına ait şehir, bölge ve ülkeler: Şam, Halep, Beyrut, Saida, Hicaz, Kahire, İran, Tebriz, Musul, Bağdat ve diğerleri şeklinde altserilere ayrılmaktadır¹⁴⁷.

Arşivcilikte düzenleme faaliyeti, respect des fonds (kaynağa saygı) olarak da bilinen, belirli bir üretime ait belgelerin diğer üretilenlere ait belgelerle karıştırılmaması gerektiğini ya da daha basit olarak belgelerin onları üreten kişilere, kurumlara, bürolara ya da idari birimlere bağlı olarak bir arada tutulması gerektiğini kabul eden provenans prensibi¹⁴⁸ ile belgelerin üretildikleri veya bunları üretenlerin, bir araya getiren kişilerin ya da kurumun uyguladığı düzen içinde saklanmaları gerektiğini belirtilen orijinal düzen¹⁴⁹ olarak iki farklı prensip ile ele alınmıştır. Bu cümleden hareketle, Bulgaristan Cyril ve Methodius Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı belgelerinin orijinal düzen ve provenans prensiplerine göre sınıflandırılmadığını görülmektedir.

Cyrl ve Methodius Kütüphanesi'ndeki Osmanlı belgeleri tanımlanırken kullanılan üstveriler incelendiğinde, kütüphanenin, Osmanlı belgeleri ihtiva eden diğer kurumlardan daha detaylı tanımlama yaptığı görülmektedir. Örneğin, Başbakanlık

¹⁴⁵ NPTA: 1948-1949 yılları arasında tasnif edilen fonda, 16-19. yüzyıllar arasına ait belge ve defterler bulunmaktadır. Bu fonda 13.000 adet belge mevcuttur. Fon, konu itibariyle ahkâm defterleri, vakıf defter ve belgeleri, tımar defterleri, tersane defterleri ve çeşitli muhasebe defter ve belgelerinden oluşmaktadır. 10 kutuda toplanmış fiş kataloğu Bulgarcadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, s. 25.

¹⁴⁶ OAK: 1946 yılında başlanan tasnif çalışmalarına verilen addır. Bu fonda, çeşitli konulara ait belge ve defterler mevcuttur. 3 ciltten meydana gelen kısa özetlerden oluşan kataloğu Bulgarcadır. 219 dosya ve 7335 gömlekten oluşan bu fonda, 15-19. yüzyıllar arasına ait yaklaşık 22 bin belge bulunmaktadır. Seçme yapılarak mikro-filmi alınan ve arşivimize kazandırılan bu belgeler arasında 27/34 numarada bulunan 1455 yılına ait 25 sayfalık Orhan Gazi Vakıfları defteri de bulunmaktadır. Bu defterin transkripsiyonu ve fotokopisi üçüncü bölümde verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, s. 25.

¹⁴⁷ http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=1337 [erişim tarihi 15 Nisan 2017]

¹⁴⁸ Schellenberg, Theodore R., *Arşiv İdaresi*, çev. Necla İlemin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1993, s. 41.

¹⁴⁹ Bruce William Dearstyn. *Arşivsel girişim: modern arşivcilik ilkeleri, uygulamaları ve yönetim teknikleri*, çev. Mustafa Akbulut, A. Oğuz İcimsöy 2001. s. 125-126.

Osmanlı Arşivi'nin dahî tanımlama yaparken kullanmadığı “belge türü”, “yazı türü”, “mürekkep” gibi belgenin diplomatik özelliklerine dair üstveriler ile “üretim yeri”, “üretici kurum”, “üretici kişi” gibi belgenin üretimindeki yönetsel süreçleri ele alan üstverilerin Cyril ve Methodius Kütüphanesi tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁵⁰.

Tablo 1.9 Cyril ve Methodius Kütüphanesi'nde Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler ve Türkçe karşılıkları

Üstveri	Üstverinin Okunuşu	Tercümesi
Сигнатура	Signatura	Referans Numarası
Език	Ezik	Dil
Дата АН / АД	Data	Tarih (Hicri ve Miladi)
Наименование	Naimenovanie	Belge Türü
Адресант	Adresant	Adresler
Институция / адресант	İnstitutsiya / adresant	Gönderici Kurum
-местоиздаване	Mestoizdavane	Üretim Yeri
Адресат	Adresat	Adresler
Институция / адресат	İnstitutsiya / adresat	Alıcı kurum
-местополучаване	İmestopoluchavane	Alıcı Adresi
Тематика	Tematika	Konu
Анотация	Anotatsiya	Not
Размер	Razmer	Ölçü
Писмо	Pismo	Yazı Türü
Мастило	Mastilo	Mürekkep
Публикации	Publikatsii	Yayınlar
Описал / дата	Opisal / data	Tanımlama Tarihi
Доп. информация	Dop.informatsiya	Ek Bilgi

¹⁵⁰Cyriil ve Methodius Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan Doğu belgeleri/ Arap ülkeleri ve İran isimli serinin veritabanına ve bu veritabanında kullanılan üstveriler için bkz.: <http://digital.nationallibrary.bg/DWebClient/IntegrationSearch.aspx?DWSubSession=7217&v=1796> [erişim tarihi 15 Nisan 2017]

1.5.2 Yunanistan’da bulunan Osmanlı belgeleri

1.5.2.1 Yunanistan Devlet Arşivi

Yunanistan Devlet Arşivi’nde bulunan tarihi belgeler hem Yunan milletinin hem de Yunanistan’ın tarihini paylaşan her milletin toplumsal, ekonomik, bilimsel yönlerini yansıtmaktadır. Yunanistan Devlet Arşivi koleksiyonları belgelere verilecek muhtemel fizikî zararın önlenmesi ve her vatandaşın hakkı olan bilgiye erişimin mümkün kılınması amaçlanarak, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (<http://www.europa.eu.int>) ve diğer ulusal fonlar tarafından finanse edilen bir proje kapsamında sayısallaştırılmış; belgeler online erişimin mümkün kılındığı bir veritabanına yüklenmiştir.

@ρχειομνήμων (Arheiomnimon) isimli veritabanı, Yunanistan Devlet Arşivi’ne bağlı 37 farklı bölgenin arşivinin koleksiyonlarına çevrimiçi olarak erişim mümkün kılmaktadır. Bu arşiv veritabanına, düzenli olarak, yeni düzenlenmiş veya sayısallaştırılmış koleksiyonlar eklenmektedir¹⁵¹. “Genel Devlet Arşivlerinin Kültür Koleksiyonlarının Sayısallaştırılması” ismiyle anılan bu proje sayesinde, Devlet Arşivleri’nin merkez ve yerel birimlerinin, kamuya açık hale getirilmiş dijital arşiv belgelerine, orijinal belgeler korunarak, internetten erişmek mümkündür.

Arşiv koleksiyonlarına, uluslararası erişimi mümkün kılmak amacıyla belgeler İngilizceye tercüme edilmiş; tanımlama yapılırken uluslararası bir standart olan International Standard of Archival Description (General) (ISAD(G)) kullanılmıştır. Düzenleme ise bölgesel olarak yapılmıştır. Devlet Arşivi’ndeki Yunanistan’daki bölgelerin ismi ile oluşturulmuş serilerin isimleri şu şekildedir:

¹⁵¹ <http://arxiomnimon.gak.gr/index.html> [erişim tarihi 25 Nisan 2017]

Tablo 1.10 Yunanistan Devlet Arşivi serileri

Archives of Aitolokarnania	Archives of Corfu	Archives of Florina
Archives of Argolis	Archives of Kefalonia	Archives of Chios
Archives of Arta	Archives of Kozani	Historical Archives of Epirus
Archives of Archaia	Archives of Cyclades	Historical Archives of Crete
Archives of Greneva	Archives of Laconia	Historical Archives of Macedonia
Archives of Drama	Archives of Larisa	Local Archives of Aghia
Archives of Dodecanese	Archives of Lesbos	Local Archives of Aigina
Archives of Euboea	Archives of Lefkada	Local Archives of Aigio
Archives of Evrytania	Archives of Magnesia	Local Archives of Kythera
Archives of Elis	Archives of Messinia	Local Archives of Leros
Archives of Imathia	Archives of Pella	Local Archives of Leonidio
Archives of Heraklion	Archives of Rethimno	Local Archives of Paxoi
Archives of Kavala	Archives of Rodopi	Local Archives of Paramythia
Archives of Karditsa	Archives of Samos	Local Archives of Hydra
Archives of Kastoria	Archives of Serres	

Yukarıdaki seriler içerisinde Osmanlı belgesi bulunan seriler Archives of Imathia, Archives of Kozani ve Historical Archives isimli serilerdir. Archives of Imathia isimli seri dahilinde Veria (Karaferye) isimli bölgede Hicri 1101-1308 [1602-1882] yılları arasında yaşayan Müslüman ve Hıristiyan Halkın kayıtlarını içeren 129 adet kadı sicili; Archives of Kozani isimli seride Kozani (Kozana) isimli bölgede Hicri 1053-1330 [1643-1912] yıllarında yaşayan halka ait 40 adet kadı sicili; Historical Archives of Macedonia isimli seride Selanik’e ait Hicri 1287-1326 [1871-1908] yıllarını kapsayan 120 adet tapu defteri bulunmaktadır.

Yunanistan Devlet Arşivi’ndeki belgeler ISAD (G) ile tanımlandığından ve ISAD (G) üstveri elemanları üçüncü bölümün sonundaki “Standartlar için Eşleştirilme Tablosu”nda bulunduğundan burada tablo ile gösterilmemiştir.

1.5.2.2 Andros Adası Kaireios Kütüphanesi (Kaireios Library of The Island of Andros)

Andros Adası Kaireios Kütüphanesi Veritabanı: Kısa özetler, transliterasyonlar, suretler isimli veritabanında Kaireios Kütüphanesi, Hagia Manastırı ve Hagios Nikolaos’ta bulunan ve 1579-1821 yıllarını kapsayan Osmanlı belgeleri transkribe edilip internet üzerinden araştırmaya açılmıştır. Veritabanına yüklenen arz, arz-ı hal, mahzar, mektub, buyuruldı, tezkere, temessük, tereke defteri, fetva, ferman ve

hüccetlerin transliterasyon işlemi Girit Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. Elias Kolovos tarafından yapılmış, veritabanı Yorgos Vidras ve Aris Kydonakis tarafından geliştirilmiştir¹⁵².

Araştırmacıların Osmanlı belgelerine direkt ulaşım sağlayabildiği veritabanında, belgenin numarası, türü, tarihi tanımlanmıştır. Veritabanı tam metin arama yapmaya elverişli olduğundan metnin içerisinde geçen herhangi bir Türkçe kelime ile arama yapmak mümkündür.

Tablo 1.11 Kaireios Kütüphanesi veritabanında kullanılan üstveriler

Kullanılan Üstveri	Tercümesi
Document Type	Belge Türü
Date (Islamic Calendar)	Hicri Tarih
Date (OS)	Miladi Tarih
Summary	Özet
Source	Kaynak
Any word or phrase	Kelime Arama Alanı
No. (id#)	Kod

1.5.2.3 Yayınlanmış basılı kataloglar

Yunanistan’da Osmanlı belgesi ihtiva eden online veritabanlarından başka, Osmanlı belgelerine dair basılı kataloglar da yayınlanmıştır. “Osmanlı – Türk Diplomatikas El Kitabı” (1993) isimli eserde bunlardan birkaçına yer verilmiştir¹⁵³. Son zamanlarda yayınlandığı tespit edilen kataloglar şu şekildedir:

- Atina Akademisi – Orta ve Yeni Çağ Yunan Milleti Araştırma Merkezi tarafından 2011 yılında yayınlanan Meteora’daki Varlaam Manastırı’ndaki Osmanlı belgelerinin kataloğu¹⁵⁴.
- Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, Elizabeth Zachariadou, Catalogue du fonds ottoman des archives du monastère de Saint-Jean à Patmos. Les vingt-deux

¹⁵²<http://androsdocs.ims.forth.gr/> [Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

¹⁵³ Jan Reychman, Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı – Türk Diplomatikas El Kitabı*, s. 38.

¹⁵⁴ Sophia N. Laiou, *Τα οθωμανικά έγγραφα της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων, 16ος-19ος αι.* [Ta othomanika eggrapha tis Monis Varlaam Meteoron, 16os-19os ai.], Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών 2011.

premiers dossiers, Atina: Fondation nationale de la recherche scientifique - Institut de recherches byzantines, 2011¹⁵⁵

- Kıbrıs Kykkos Manastırı Araştırma Merkezi'nin Kıbrıs Kykkos Manastırı'ndaki 1572-1839 yıllarını kapsayan Osmanlı belgeleri hakkında 1993 yılında yayınladığı dört cilt katalog¹⁵⁶
- Kıbrıs Kykkos Manastırı Araştırma Merkezi'nin Kıbrıs Kykkos Manastırı'ndaki 1840-1912 yıllarını kapsayan Osmanlı belgeleri hakkında 1999 yılında yayınladığı iki cilt katalog¹⁵⁷.

1.5.3 İtalya'da bulunan Osmanlı belgeleri

1.5.3.1 Venedik Arşivi

Venedik Arşivi, Venedik ve Bizans İstanbul'u arasındaki ticari, politik ve kültürel bağlantının önemli kanıtları ortaya koymanın yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda dair tahmin edilemeyecek ölçüde fazla belge ihtiva etmektedir. Koleksiyonda Osmanlı mahkemelerine dair özel şahıslara ait birkaç Osmanlı belgesi de bulunmaktadır. Eskiden Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bölgelerdeki arşivler hariç olarak Venedik Arşivlerinin en fazla Osmanlı belgesi barındıran kurum olduğu söylenmektedir. Söz konusu arşivdeki Osmanlı belgeleri üç seri altında toplanmıştır. Bunlar “Documenti turchi”, “Leterre e scrittura turchesche” ve “Balio in Cosnstantinopoli” isimli serilerdir¹⁵⁸. Venedik'teki devlet arşivleri, Osmanlı Sultanlarının 300'ü 15. yüzyılın ikinci yarısına ait 4000 belgesini ihtiva etmektedir.¹⁵⁹

Venedik Arşivleri (Archivio di Stato di Venezia), en önemli Osmanlı belge koleksiyonlarından birini online ulaştırılabilir bir hale getirmiştir. Venedik Arşivleri, Osmanlı tarihi ile ilgili arşiv malzemelerini ihtiva eden Avrupa'daki en önemli arşivlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili arşiv malzemesinin büyük bölümüne Progetto Divenire'nin himayesindeki Venedik'teki siteden erişilmektedir. Osmanlı belgelerinin bulunduğu Miscellanea documenti turchi isimli koleksiyon sayısallaştırılmış ve online olarak araştırmaya açılmıştır.

¹⁵⁵ Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, Elizabeth Zachariadou, *Catalogue du fonds ottoman des archives du monastère de Saint-Jean à Patmos. Les vingt-deux premiers dossiers*, Fondation nationale de la recherche scientifique - Institut de recherches byzantines, Atina 2011.

¹⁵⁶ Ioannis P. Theocharides, *Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου [Kentro Meleton Ieras Monis Kykkou], Lefkoşa 1993.

¹⁵⁷ Ioannis P. Theocharides, *Οθωμανικά έγγραφα 1840-1912*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου [Kentro Meleton Ieras Monis Kykkou], Lefkoşa 1999

¹⁵⁸ Maria Pia Pedani, *Inventory of the Lettere e Scrittura Turchesche in the Venetian State Archives*, Brill, Boston 2010, s. IX.

¹⁵⁹ Reychman, Zajackowski, a.g.e., s. 40.

Miscellanea documenti turchi serisi, Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki politik ve diplomatik ilişkilerle ilgili en önemli belgeleri ihtiva etmektedir. Venedik Arşivlerinde, bu iki devlet arasındaki ilişkilere dair önemli materyalleri muhafaza eden name-i hümâyûn ve ahitnamelerden oluşan başka koleksiyonlar da bulunmaktadır. Bu belgelerin birçoğu, Luigi Bonelli, Lajos Fekete, Alessio Bombaci, M. Tayyip Gökbilgin, Maria Francesca Tiepolo ve Şerafettin Turan gibi yirminci yüzyılın önemli oryantalistleri ve Osmanlıcılar tarafından incelenmiş ve yayınlanmıştır. Alessio Bombaci ise 1940'lı yıllardan başlayarak koleksiyonu organize etmek ve kataloglamakla görevlendirilmiştir. Bombaci, koleksiyonun 15. ve 16. yüzyıla ait envanterini çıkarmış olmasına rağmen, çalışmaların büyüklüğü ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortasına denk gelmesi sebepleriyle resmi bir katalog üretememiştir. 1980'lerde Maria Pia Pedani, koleksiyonun tanımlanma ve katalog oluşturulması çalışmalarını sürdürmüştür; bu çalışmanın sonucunda 1994 yılında "Documenti turchi dell'Archivio di Stato di Venezia¹⁶⁰" başlıklı bir katalog yayınlamıştır. 2006 yılında Floransa'daki Ulusal Araştırma Konseyi (Consiglio nazionale delle ricerche di Firenze) ile birlikte Venedik Arşivleri, bu koleksiyonu Progetto Divenire aracılığıyla sayısallaştırmaya başlamıştır¹⁶¹.

Kronolojik olarak düzenlenmiş Osmanlı belgeleri koleksiyonunda, Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri, 15. ve 19. yüzyıllar arasında tarihlendirilen 2,022 adet belge bulunmaktadır. N.1-1997 nolu evraklar kronolojik olarak sıralanmıştır ve 859/1454 ile 1252/1837 arasında üretilen malzemeleri içerir. Koleksiyondaki belgelerin büyük çoğunluğu (n.73-1117) 16. yüzyıla ait olmasına karşılık, 17. yüzyıla ait de çok sayıda (n.1118-1609) belge bulunmaktadır. Belge türleri, name-i hümâyûn, ahitnameler gibi özenle üretilen resmî belgelerden, Balkanlar'daki taşralı Osmanlı yetkililerinin yazdığı kısa mektuplara ve raporlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Koleksiyondaki belgelerin büyük bölümü Osmanlıca olmakla birlikte Yunanca, İtalyanca ve Arapça belgelere de rastlanmaktadır. Çok sayıda belgenin İtalyanca özeti çıkarılmış ve bir kısım belge de İtalyancaya tercüme edilmiştir. Bu koleksiyondaki Padişahın turasını taşıyan Yunanca yazılmış belgeler dikkate şâyândır

162

¹⁶⁰ Maria Pia Pedani, *I Documenti Turchi dell'Archivio di Stato di Venezia*, Ministero Per I Beni Culturali E Ambientali, Roma 1994.

¹⁶¹ <http://hazine.info/venetian-state-archives-online-miscellanea-documenti-turchi/> [Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

¹⁶² <http://www.archiviodistatovenetia.it/divenire/collezione.htm?idColl=24121> [Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

Miscellenea documenti turchi isimli seri sayısallaştırılıp veri tabanına aktarılırken kullanılan üstveriler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Üstveriler ve ihtiva ettiği bilgiler İtalyanca olarak yazılmıştır. Bu üstveri elemanlarından bu tanımlama en dikkat çekici olanı “DA.” olarak yazılan Kaynak anlamına gelen üstveridir. Burada Maria Pia Pedani tarafından 1994 yılında yayınlanan Venedik’teki Osmanlı belgeleri Kataloğuna referans verilmektedir¹⁶³.

Tablo 1.12 “Miscellenea documenti turchi” tanımlanırken kullanılan üstveriler¹⁶⁴ ve Türkçe tercümelere

Üstveri		Tercümesi	
Identificazione	Numero documento	Referans Numarası	Doküman Numarası
Datazione	Data iniziale	Tarihleme	İlk tarih
	Data topica		Konusal Tarih
Mittente		Gönderen	
Destinatario	Destinatario	Alıcı	Alıcı
	Qualifica		Nitelikler
Descrizione		Açıklama	
Dimensioni	Base mm	Ölçü	Uzunluk mm
	Altezza mm		Yükseklik mm
Lingua		Dil	
Tradizione		Statü	
Da.		Kaynak	

1.5.3.2 Yayınlanmış basılı kataloglar

İtalya’da, Venedik Arşivi’nin online olarak sunduğu Osmanlı belgesi koleksiyonu dışında, Venedik Arşivi’nde bulunan bazı Osmanlı belgelerine dair basılı kataloglar yayınlanmıştır. Bu kataloglardan tespit edilenler aşağıda verilmiştir:

- Maria Pia Pedani, *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, Brill, Boston 2010.
- Maria Pia Pedani, *I Documenti Turchi dell’Archivio di Stato di Venezia*, Ministero Per I Beni Culturali E Ambientali, Roma 1994.

Yukarıda adı geçen yayınların dışında, Osmanlı Devleti’nden Luigi Ferdinando Marsili’ye gönderilen mektupların kataloğu da İtalya’da bulunan Osmanlı belgelerine örnek verilebilir.¹⁶⁵ Habsburg İmparatorluğu adına çalışan aslen İtalyan olan Marsili’ye

¹⁶³ Maria Pia Pedani, *I Documenti Turchi dell’Archivio di Stato di Venezia*.

¹⁶⁴ <http://www.archiviodistatovenetia.it/divenire/document.htm?idUa=39572&idDoc=39575&first=0&last=1>

¹⁶⁵ Mehmet Demiyürek, Güner Doğan, *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699 – 1701)*, Birleşik Yayınları, Ankara 2015.

gönderilen mektuplar bugün Bologna Üniversitesi Kütüphanesi'nde BUB.Ms.65File¹⁶⁶ isimli seri altında bulunmaktadır. Mektupların çoğunluğu Osmanlı Türkçesi ile yazılmış; bunların bir bölümü İtalyancaya, bazıları da Latinceye tercüme edilmiştir. Daha sonra belgelerin günümüz Türkçesine tercümesi yapılarak, Türkçe ve İngilizce olarak özetlenmiştir.

Marsili'ye gönderilen ve Bologna Üniversitesi Kütüphanesi'nde tarafından tercüme edilip tanımlanan mektuplardan birinin katalog kaydı, aşağıya, örnek olması açısından eklenmiştir.

Tablo 1.13 Marsili'ye gönderilen mektupların birinin katalog kaydı

<p>BUB. Ms. 65/2</p> <p>Özet: Kont Marsili'ye Travnik'te bulunan Bosna muhafızı Halil Paşa tarafından yazılan ve Marsili'nin Neps Lastimer adlı kaptan ile gönderdiği mektubun ve hediyeinin alındığını ve dostluğun devamının temenni edildiğini bildiren mektup.</p> <p>Abstract: Letter written to Marsili by Bosnian guard, Halil Pasha, informing that the letter sent via a captain named Neps Lastimer that and the presents were received and the continuity of amicability is desired.</p> <p>Inf. dell' Arch. Lettera del Pascia della Bosnia giunta li 5 Giugno a' Novi</p> <p>Tarih/Date: 3 Zilhicce 1110 (3 Mayıs 1699)</p>
<p>Saâdetlü mehâbetlü ve hakikatlü dostum Kont Marsili hutimet avâkıb-ı bi'l-hayr kıbelime muhibb-âne ve muhlis-âne olunan budur ki</p> <p>Neps Lastimer Kapudan le irsâl eyledüğünüz muhabbet-nâme ve hediyeiniz taraf-ı muhlislerine usûl bulub sadık-âne gâşiyâne sudûr iden muhabbet ve meveddetlerinden ziyâde memnun-ül-hatır olmuşuzdur. Hemîşe sıdk-ı muhabbet ve dâd-ı birle muhlis-âne celb-i kulûb-ı ahbâbdan hâlî olmayalar. Ve alel-umûm mâbeynde vâki olan dostluk ve muhabbetten başka sıdk hulûsunuz müreccib olduğundan memur olduğunuz hidmet-i mevkûr sebebiyle dahi tezayüdü'l-izze ve teveccüh-i sıdk-ı derûn ile izdiyâd-ı muhabbet kesb olunmuştur. Bundan böyle taraf-ı muhlislerin hatırdan ihrâc itmeyüb sâdırîn-i vâridîn vukû'unda muhabbet-nâmelerinden eksik eylemeyeler. Fevka'l-âde memnûn olunuz. Bâkî ve's-selâm âlâ meni't-tebe'a'l-hüdâ. Fi'l yevmi's-salıs min-Zilhicce-i şerife sene aşer ve mie ve elf.</p> <p>Be-makam-ı Travnik</p> <p>Muhâfız-ı Bosna Halil</p>

¹⁶⁶ BUB.: Bologna University Library, Ms.: Manuscript, 65: File Number

1.5.4 Fransa’da bulunan Osmanlı belgeleri

Fransa, arşiv hizmetlerinin faydasını kavrayıp, arşiv çalışmalarına hususi önem veren ve bu konuda en erken davranan ülkelerden biridir. 1789 Fransız ihtilali, modern anlamda arşivciliğin başlangıcı sayılmaktadır.¹⁶⁷ Fransa’da, başta Fransız Milli Arşivi (Les Archives Nationales) ve Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Archives du Ministère des Affaires Étrangères) olmak üzere, Savunma Bakanlığı ve Jandarma’nın belgelerine de sahip olan Fransız Silahlı Kuvvetleri’nin (Les Archives du Château de Vincennes) arşivi, Osmanlı zamanında Fransa’ya göç edenlerin giriş yeri olması bakımından koleksiyonunda önemli belgeler bulunan Marsilya’daki Les Archives de la Chambre du Commerce et d’Industrie de Marseille-Provence gibi Osmanlı belgeleri ihtiva eden çok sayıda özel ve kamu arşivi bulunmaktadır.

Sultanlardan, Bâb-ı Âli’den ve Osmanlı Devlet ricalinden gelen çok sayıda ahitnâme, ferman ve nameler Fransız Milli Arşivi’nde muhafaza edilmektedir.¹⁶⁸ Bu belgeler “muhtelif diziler” ismiyle tasnif edilmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye’ye dair belgelerin önemli olanları 350 defteri havi “Corespondance consulaire, affaires étrangère BI” ile İstanbul, İzmir ve İzmit ile ilgili 103 defteri havi “Consulats, Mémoires et Documents, affaires étrangère BIII” isimli seriler altındadır.¹⁶⁹ Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Paris’te bulunan Milli Arşiv’den sonra en önemli arşivdir. Bu arşivde bulunan Türkçe belgelerden ziyade, Fransız elçi ve seyyahların Türkiye’ye dair yazdıkları belgeler oldukça öneme sahiptir.¹⁷⁰ Bu arşivin malzemesi ISAD (G)’ye göre tanımlanmıştır. Araştırmacılar koleksiyonların listelerine ve belgelere çevrimiçi bulunan ayrıntılı envanterlere PDF formatında erişebilmektedirler¹⁷¹. Türk tarihini alakadar eden seriler için Teyfur Erdoğan’ın ilgili makalesine bakılabilir.

Fransız Milli Kütüphanesi’nin (Bibliothèque Nationale de France) ve paydaşlarının dijital kütüphanesi olan Gallica, 1997 yılından beri her hafta düzenli olarak güncellenen koleksiyonlarıyla araştırmacılarına internet üzerinden ücretsiz olarak hizmet vermektedir. Gallica, 3 milyondan fazla belge, kitap, resim, harita, ses kayıtları ve el yazmaları ihtiva etmekle beraber koleksiyonunda Osmanlı belgeleri de mevcuttur.

¹⁶⁷ A. Teyfur Erdoğan, “Fransız Arşivlerinin Türkiye Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 67.

¹⁶⁸ Reychman, Zajaczkowski, *Osmanlı – Türk Diplomatası El Kitabı*, s. 33.

¹⁶⁹ A. Teyfur Erdoğan, “Fransız Arşivlerinin Türkiye Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 73.

¹⁷⁰ Akdes Nimet Kurat, “Avrupa Arşivleri ve Kütüphanelerinde Tarihimizi İlgilendiren Bazı Vesikalar ve Kaynaklar”, *III. Türk Tarih Kongresi, 5.Gün Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 670.

¹⁷¹ www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-of-foreign-affairs/archives-and-heritage/colonne-droite/conducting-research/article/access-to-collections [Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2017]

Bu koleksiyondaki Osmanlı belgelerinden en önemlilerinden biri olarak, Sultan I. Mahmud tuğralı, 1161 yılında İstanbul'dan gönderilen 25 adet ferman örnek gösterilebilir¹⁷². Söz konusu fermanlar, Osmanlı Türkçesi yazılmış olmalarına rağmen, Arapça olarak tanımlanmışlardır.

Gallica'da Osmanlı belgeleri tanımlanırken kullanılan üstveriler tespit edilerek tabloya eklenmiştir.

Tablo 1.14 Gallica'da Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler

Üstveri	Tercümesi
Titre	Başlık
Date d'édition	Tarih
Type	Belge Türü
Langue	Dil
Format	Yazı Türü, Boyut bilgisi
Description	Açıklama
Description II	Sayfa ve belge sayısı,
Droits	Haklar
Identifiant	Referans Numarası
Source	Kaynak
Provenance	Belgenin bulunduğu kurum
Date de mise en ligne	Araştırmaya Açılma Tarihi

1.5.5 İngiltere'de bulunan Osmanlı belgeleri

İngiliz Milli Arşivi'nin (The National Archives) esas malzemesini İngiltere tarihine ait belgeler oluşturur. Diğer ülkeleri ilgilendiren malzeme ise, bu ülkelerin İngiltere ile olan ilişkileri derecesine göre değişir. İngiltere'nin Türkiye ile olan ilişkileri 1580 yıllarında başladığından, Türkiye'yi ilgilendiren belgeler ancak bu tarihten itibaren mevcuttur¹⁷³.

Osmanlı ve Türkiye tarihi çalışmaları için İngiliz Milli Arşivi'nde bulunan en geniş fonlardan biri Dışeri Bakanlığı (Foreign Office) evrakıdır. "FO" kısaltmasıyla kataloglanan bu fon, Türkiye'de bulunan İngiliz diplomatları tarafından sunulan rapor

¹⁷² <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503515x.r=biblioth%C3%A8ques%20de%20Constantinople?rk=214593:2>
[Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2017]

¹⁷³ Akdes Nimet Kurat, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S.1, Ankara 1949, s. 2.

ve yazışmaları ihtiva eder. FO78, 1780-1905 yılları arasında yazılmış belgelerin oluşturduğu 5491 ciltten meydana gelmektedir. FO 78'deki yazışmaların devamı FO 371 kodlu seri içerisinde (1906-1966). Daha önceki yıllara ait yani Levant Company dönemindeki Osmanlı-İngiliz ilişkilerine dair belgeler "State Papers" (SP) fonu altındadır. Foreign Office dışında, War Office (WO) ve Admiralty (ADM) isimli tasnifler altında, 19. yüzyıl Türkiye tarihi çalışanlarını açısından önemli belgeler bulunmaktadır¹⁷⁴. Tablo 1.15'te adı geçem son dönem Osmanlı tarihi hakkında İngiliz Milli Arşivlerindeki fonlar incelendiğinde, Milli Arşiv'deki Osmanlı Dönemi'ne ait belgelerin, provenans ve orijinal düzen prensiplerine göre tasnif edilmediği görülmektedir.

¹⁷⁴ Metin Ünver, "Son Dönem Osmanlı Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi", *Avrupa Arşivleri'nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 114, 115.

Tablo 1.15 Son Dönem Osmanlı Tarihi Hakkında İngiliz Milli Arşivlerindeki Fonlar ve Muhtevaları¹⁷⁵

Fon	No	Tarih Aralığı	İçerik	Cilt
SP		1580-1820		
FO	78	1780-1905	Osmanlı İmparatorluğu – Genel Yazışmalar	5491
FO	368	1906-1920	Ticaret ve Sıhhiye Hakkında Genel Yazışmalar	2269
FO	369	1906-1966	Genel Yazışmalar	5961
FO	371	1906-1966	Genel Yazışmalar	190967
FO	383/88-102	1915-1919	Türk ve İngiliz Savaş Esirleri	383/88-102
FO	195	1808-1962	Osmanlı İmparatorluğu – Genel Yazışmalar	2723
FO	196	1810-1860	Osmanlı İmparatorluğu – Mektup Suretleri	61
FO	197	1823-1921	Osmanlı İmparatorluğu –Yazışma Kayıtları	74
FO	198	1775-1941	Osmanlı Devleti’nde bulunan İngiliz Elçiliği ve Konsoloslukların Genel Yazışmaları	107
FO	406	1812-1946	Arabistan, Irak, Suriye ve Levant	84
FO	421	1812-1847	Yunanistan, Girit, Sırbistan (1880 öncesi)	
FO	424	1841-1957	Türkiye ile ilgili gizli belgeler	297
FO	24	1785-1818	Mısır	
FO	32	1827-1905	Yunanistan – Genel Yazışmalar	770 Cilt
FO	352	1778-1873	Canning Papers	66 Dosya
FO	354	1857-1891	Sir Whilliam White Papers	11
FO	362	1870-1874	Earl Granville Papers (1880-1885 için FO 97/621)	5 Cilt
FO	881	1927-1914	Gizli belgeler – Matbu-	
ADM	116/1152-1155	1911-1912	Trablusgarp (Türk-İtalyan) Savaşı	4 Cilt
WO	106/43, 746, 1551	1911-1912	Trablusgarp (Türk-İtalyan) Savaşı	3 Cilt
ADM	116/1189-1197	1912-1913	Balkan Savaşları	9 Cilt
FO	608	1918-1920	1920 Paris Konferansı Hazırlığı	312 Cilt
FO	286	1813-1977	Yunanistan – Genel Yazışmalar	

¹⁷⁵ Metin Ünver, “Son Dönem Osmanlı Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi”, s. 119.

İngiliz Milli Arşivi'nin arama motoru olan Discovery¹⁷⁶, de "Ottoman" kelimesi aratıldığında sonuç olarak 17,659 adet kayıt elde edilmektedir. Bu kayıtlardan 2000 tanesi dil açısından incelenmiş; 445 adedinin İngilizce, 15 adedinin Fransızca, 1 adedinin İtalyanca, 1 adedinin Rusça, 1 adedinin Almanca, 9 adedinin İngilizce-Fransızca, 1 adedinin İngilizce-Almanca, adedinin İngilizce-Rusça, 1 adedinin İngilizce-Rusça-Fransızca ve 1 adedinin İngilizce-Almanca-Fransızca, 1 adedinin Arapça-İngilizce olduğu geri kalan 1574 tanesinin dil tanımı yapılmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1.15'te adı geçen FO 78 numaralı fon içerisindeki 5491 alt fonun 800 tanesi de incelenmiş; bu 800 alt fon içinden sadece 3 tanesinde dil tanımı yapıldığı görülmüştür. Dil tanımı yapılan 3 kaydın da İngilizce olduğu tespit edilmiştir. İncelenen fonlardan büyük bölümü henüz sayısallaştırılmadığından, belgelerin İngiliz Milli Arşivi'ne gitmeden ve belgeleri fiziksel olarak incelenmeden Osmanlı Türkçesi ile yazılıp yazılmadığını tespit etmek mümkün olamamaktadır. Buna rağmen, İngiliz Milli Arşivi'nde, belge tanımlaması yapılırken kullanılan üstveriler hakkında fikir vermesi açısından, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren fonlar tanımlanırken kullanılan üstveriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.16 Discovery'de Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılan üstveriler¹⁷⁷

Üstveri	Tercümesi
Reference	Referans Numarası
Title	Başlık
Description	Açıklama
Date	Tarih
Related Material	İlişkili malzeme
Held by	Bulunduğu arşiv
Legal Status	Yasal durum
Language	Dil
Physical Description	Fiziksel açıklama
Access conditions	Erişim şartı

¹⁷⁶ <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/> [3 Mayıs 2017]

¹⁷⁷ Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) fonun içerisinde yer alan FO 78 numaralı alt fon, Türkiye ile belgeleri ihtiva etmektedir. Üstveriler tespit edilirken bu alt fon içerisinde yer alan kayıtlar incelenmiştir. Bknz: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/results/r?q=FO%2078&hb=tna> [3 Mayıs 2017]

1.5.6 Polonya’da bulunan Osmanlı belgeleri

1950’li yıllara kadar Türkçe’de Lehistan olarak anılan Polonya ile Osmanlı Devleti’nin ilişkisi 1414 yılında başlamıştır. Polonya, Osmanlı Devleti’ne en fazla elçi gönderen ülkelerden biridir. 18. yüzyılda, toprakları Prusya, Rusya ve Avusturya tarafından üç kere paylaşılan Polonya’nın bağımsızlık kazanma hareketlerine Bâb-ı Âli de destek vermiştir¹⁷⁸.

Polonya’nın geçirdiği tarihi süreç ve yapısal değişiklikler, bu ülkede birden fazla arşivin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu arşivlerden en önemlisi Kırım Hanlığı tarihi için çok sayıda belgeyi muhafaza eden ve Leh Baş Arşivi olan Achiwum Glówne Akt Dawnych (AGAD)’dır¹⁷⁹. Arşivdeki Türkiye Bölümü’nde (Dzial Turecki) Osmanlı dönemi Türk tarihine dair birçok malzeme vardır. Burada bulunan Osmanlıca evraklar 2013 yılında UNESCO’nun dünya listesi programı kapsamında “Dünya Hafızası” olarak koruma listesine alınmıştır. Bu evraklar 1950’ler ünlü Türkolog Zygmunt Abrahamowicz tarafından kataloglanmıştır. Bu arşivdeki en eski evrak Fatih Sultan Mehmed’in 1455 tarihli mektubudur¹⁸⁰. Bu arşivin muhafaza ettiği diğer Osmanlıca belgelerin muhteviyatına ilişkin Akdes Nimet Kurat’ın makalesinden yararlanılabilir¹⁸¹.

AGAD’dan başka, Varşova’da bulunan Achiwum Akt Nowych (AAN – Varşova Yeni Vesikalar Arşivi) 20. yüzyıl Türk-Leh ilişkileri ile ilgili belgeleri barındırmaktadır. Varşova’da bulunan Biblioteka Naradowa’da (Milli Kütüphane) da Türk tarihi ile ilgili arşiv materyalleri bulunmaktadır. Osmanlıca belge havi bir başka kurum da Krakov’daki Biblioteka Czartoryskich’dir. Buradaki arşivde padişahnameler, sadrazamların Kırım hanlarına yazdıkları mektuplar ve elçilerin evraklarına dair birçok belge bulunmasına rağmen derli toplu bir katalog hazırlanmamış olması dolayısıyla malzemenin niceliği ve konusuna dair bilgi edinilememektedir. 18. yüzyıl Türk-Leh ilişkileri ile ilgili Osmanlıca arşiv malzemesinin birçoğu Biblioteka Czartoryskich’tedir¹⁸².

¹⁷⁸ Hacer Topaktaş, “Polonya’da Osmanlı Tarihini Aramak: Arşivler, Kütüphaneler, Müzeler”, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 155.

¹⁷⁹ Akdes Nimet Kurat, “Polonya Merkez Arşivi’nde Türkiye Tarihine Dair Bazı Vesikalar, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. IX, S. 52, Haziran 1937, s. 299.

¹⁸⁰ Hacer Topaktaş, H. Ahmet Arslantürk, *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2014, s.25-27; Akdes Nimer Kurat, “Avrupa Arşivleri ve Kütüphanelerinde Tarihimizi İlgilendiren Bazı Vesikalar ve Kaynaklar, *III. Türk Tarih Kongresi 5. Gün Tebliğleri, Türk Tarih Kurumu*, 1948, s. 663.

¹⁸¹ Kurat, “Polonya Merkez Arşivi’nde Türkiye Tarihine Dair Bazı Vesikalar, s. 300-301

¹⁸² Hacer Topaktaş, H. Ahmet Arslantürk, *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*, s. 28.

1.5.6.1 Yayınlanmış basılı kataloglar

Polonya'daki Osmanlı belgelerini son dönemde neşreden en önemli çalışmalardan biri Hacer Topaktaş ile H. Ahmet Arslantürk'ün çalışması olan "Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)" isimli yayındır. Bu yayın dahilinde, AGAD'daki koleksiyondan Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait belgeler birkaç eksikle de olsa temin edilerek kataloglanmıştır. Bu eserde, Kanun-i Sultan Süleyman'ın, Sadrazam İbrahim Paşa'nın, Haseki Hürrem Sultan'ın ve Kanun-i Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Kral I. Zygmun't'a yazdığı nameler yayınlanmıştır. Belgelerin tamamı transkripte edilmiş, hicri ve miladi tarihleri, kimden kime yazıldığı, arşivdeki yer numaraları ve Abrahamowich'in kataloğundaki referans yeri yazılarak kataloglanmıştır. Belgeler kataloglanırken, üzerlerindeki özel işaretlerden yalnızca tuğralar belirtilmiştir. Temdid ve irsâl rükünleri, pençe ve mühürlerle belgelerin arka yüzlerinde bulunan ibareler atlanarak tanımlama yapılmıştır¹⁸³.

¹⁸³ Güneş Işıksel, Tenkidli Olmalayan Yeni Bir Neşrin Tenkidi, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 46, İstanbul 2015, s. 306.

2 BÖLÜM: Bâb-ı Meşihat Kurumunun Ortaya Çıkışı, Kurumsal Yapısı ve Meşihat Arşivi Evrakı

2.1 Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Makamının ortaya çıkışı ve fonksiyonu

“Yaşlı kimse, reis, bilge” anlamlarındaki şeyh ile İslam kelimelerinden oluşan şeyhülislam tabiri İslam dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen bir şeref unvanı olarak 10. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu tabir daha sonra "alimlerin en kıdemlisi, reisi" anlamını kazanarak bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁸⁴. Meşihat, şeyh kelimesinin çoğulu olup şeyhler anlamına gelmekle beraber mürşitlik anlamında da kullanılan bir tabirdir. İlmiye mensuplarının en büyüğü olan Şeyhülislam yerine de kullanılan Meşihat terimi, Makam-ı Meşihat (Meşihat Dairesi) olarak da kullanılmıştır¹⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nden önce de Müslüman toplumlarda “Şeyhülislam” tabirine rastlanmaktadır. İlmî yönleri ile öne çıkan kimselere şeyhülislam denildiği gibi, bu kimseler, fahrü'l İslam, burhanü'l islam, şemsü'l eimme, imamü'l ümme, hüccetü'l islam, allame gibi lakaplarla da anılmışlardır¹⁸⁶.

Peygamberliği sırasında topluma siyasi önder olan hakimlik ve müftülük görevini yürüten Hz. Muhammed, sahabesinin sorduklarına ilmi cevaplar vererek onun fetva verecek dereceye ulaşmasını sağlamış, yedi sahabesine fetva verme yetkisi tanımıştı¹⁸⁷. Hz. Muhammed'in vefatıyla doğan siyasi önderlik sorunları halife seçimiyle çözümlenmek istenmişti. Halife, İslam devletinin başkanı olarak hakimiyet sınırlarını genişletmekle de yükümlüydü. Emeviler döneminde kadılar, çelişkili konular karşısında hangi bir durumun, dînen uygun sayılabileceğini göstererek bir nevi müftülük görevi yapıyorlardı. Abbasilerin merkezîyetçi eğilimiyle başkentte "kadı'l-kudat" denen makam ortaya çıkmıştı. Abbasiler döneminde İspanya'da Endülüs Emevileri ve Mısır'da Fatımiler olmak üzere iki rakip İslam devleti daha kurulmuştu. Endülüs Emevilerinde ilk dönemde “kadı'l cünd”, sonraki dönemde de “kadı'l cemâa” adı altında Abbasilerdeki kadı'l-kudatlığa benzeyen bir teşkilat vardı. Fatımi Devleti'nde de kadı'l-kudatlık makamına gelen kişi, vezirlik görevini de üstlenmişti. Eyyübi Devleti'nde, adliye teşkilatının başında, sultan tarafından atanan bir kadı'l-kudat vardı. Kadı'l-kudat makamı, döneminin, din hizmetleri bakımından en yüksek ve önemli makamıydı. Bu

¹⁸⁴ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *DİA*, c. XXIX, s.91

¹⁸⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s.491.

¹⁸⁶ Talip Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014, s.13.

¹⁸⁷ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.21

dönemde çeşitli nedenlerle şöhret kazanan ulemadan kişiler “şeyhülislam” lakabını aldı. Eyyübiler'den sonra Ortadoğu'da kurulan Memlûk Devleti'nde ise dört mezhep için de kadı'l-kudat atanırdı. Kadı'l-kudat en yüksek dini makamdı. “Şeyhülislam” unvanı, fetvaları ile şöhret kazanmış fakihlerce bir şeref unvanı olarak kullanılmıştı ancak resmi değildi.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla İslam dünyasında Türk hakimiyeti başladı. Büyük Selçuklu Devleti'nde yargı örfi ve şer'i olarak ikiye ayrılmıştı. Şer'i davalara kadılar bakmakta, kadıların başında da merkezde kadı'l-kudat bulunmaktaydı. Örfi mahkemelerin başında ise emir-i dâd unvanlı bir görevli vardı. Kirman Selçukluları'nın bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki devlet yapılanmalarında şeyhülislam unvanlı bir kişi bulunuyordu. Anadolu Selçukluları'nda ise ilmiye sınıfının başında kadı'l-kudat lakabı ile Konya kadısı bulunuyordu. Şehirlerde müderrislerin ilimce en üst seviyede bulunanına şeyhülislam adı verilmişti. Şeyhülislamın fetva verme yetkisi bulunuyordu.

İran'da, Safevi Devleti'nde de şehir müftülerine şeyhülislam denmekteydi. Bunun yanı sıra Safeviler'de dini makamların en büyüğü sadr unvanıydı. Bu makama sahip olan kişiler, şeyhülislam atama yetkisine sahiptiler.

Görüldüğü üzere, fetva hizmeti İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren vardır. Ancak bu hizmet Osmanlılarla birlikte resmîyet kazanmıştır¹⁸⁸. Osmanlı Devleti'nde, merkez teşkilatı içerisinde yer alan, fetva vermekle görevli en yüksek makam olan şeyhülisamlık 16. yüzyıldan itibaren ilmiye sınıfının liderlik görevini üstlenmiştir. Şeyhülislam şer'i mahkemeler, medreselerdeki eğitim ve medrese öğrencileriyle ilgili işlere nezaret edip padişaha bu alanlarda vekâlet etmiştir¹⁸⁹.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla, şeyhülisamlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından önce Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne dönüştürülmüştür. 1924'te hilâfetin kaldırılmasıyla birlikte bu vekâlet de kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Ayar, *a.g.e.*, s.13.

¹⁸⁹ Yakut, *a.g.e.*, s.14.

¹⁹⁰ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, s.96.

2.1.1 Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Nezareti'nin Klasik Dönem Teşkilatı (1506-1826)

Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı içerisinde yer alan, fetva vermek ile görevli en üst düzeydeki makamdır. Şeyhülislam, 16. yüzyıldan sonra ilmiye sınıfının liderlik görevini üstlenmiş, şer'i mahkemeler, medrese eğitimi ve öğrencileri konularında padişaha nezaret etmiştir.

Aşıkpaşazade, Taşköprülüzade, Ali Emiri ve d'Ohsson, fetva makamının Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olduğunu söyler. Buna rağmen bu makamın ne zaman var ortaya çıktığına ilişkin farklı görüşler vardır. Şeyhülislam unvanı ilk defa resmi bir belgede, Fatih Sultan Mehmed'in hazırlattığı "Kanunname-i Al-i Osman"da şu şekilde kullanılmıştır: "*Ve şeyhülislam ulemanın reisidir. Vezir-i azam onları riayeten üstüne almak lazım ve münasibdir. Amma müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdadır ve tasaddur ederler*"¹⁹¹. Şeyhülislamlık makamının hangi padişah zamanında resmi bir devlet organı haline gelmiş olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı kaynaklar bu dönemi II. Murat saltanatı ile tarihlendirse de Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim dönemlerini de meşihatın resmi bir makam olarak kabul edildiği dönem olarak kabul eden kaynaklar mevcuttur¹⁹².

Fatih döneminden sonra merkezi teşkilat içerisinde ortaya çıkan şeyhülislamlar, 1516 yılından itibaren halife sıfatını almışlardır. Bu makamın bir devlet dairesine dönüştürülmesi II. Mahmut ile başlar. II. Meşrutiyet Dönemi ise Şeyhülislam siyasallaşması aşamasında gelinen en son noktadır.

Kanunî Döneminde Zenbilli Ali Efendi'nin rahatsızlığı nedeniyle yerine bir naib atanmış, bu görevlendirme şeyhülislâmlık içerisinde bir fetvahanenin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Daha sonraki tarihlerde fetva katibinin ve fetva emininin varlığı Şeyhülislam makamına bağlı fetva vermekle görevli bir teşkilatın olduğunun kanıtıdır.

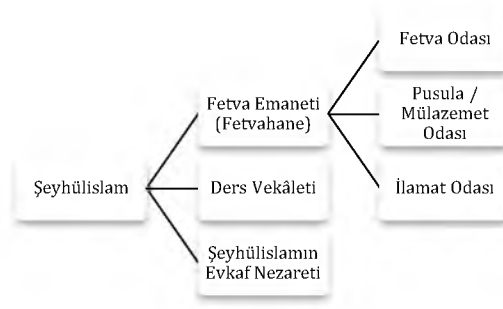
Şeyhülislamın vekalet, nezaret ve emanet olarak icra ettiği işler zamanla Ders Vekaleti, Şeyhülislamın Evkaf Nezareti ve Fetva Emaneti (fetvahane) isimleriyle ayrı ayrı birimler şeklinde kurumlaştı. Bu durum şeyhülislamlığın nüfuzunun artmasına neden oldu. 19. yüzyılda ise çeşitli düzenlemeler yapılarak bu birimler yenilendiler¹⁹³.

¹⁹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.318

¹⁹² Esra Yakut, *a.g.e.*, s.26-28.

¹⁹³ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 39.

Tablo 2.1 Ağa Kapısı'na taşınmadan önce Şeyhülislam'a bağlı birimler

2.1.1.1 Şeyhülislamlığın Esas Daireleri

2.1.1.1.1 Fetva Emaneti (Fetvahane)

Fetvahane'nin Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülislamlığının son dönemlerinde fetva işlemlerini takip etmek için fetva emini başkanlığında kurulduğu belirtilmekteyse de Bâb-ı Fetva da denen Şeyhülislamlık içerisinde doğrudan fetvahane adı altında bir resmi dairenin teşkil edildiğine dair devrin kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur¹⁹⁴. Fetvahane kavramı bazen şeyhülislamlık bazen de şeyhülislamlık kurumuna bağlı bir birim olan Fetva Emaneti anlamında kullanılmaktadır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra Ağa Kapısı, şeyhülislamlığı nitelemen üzere Fetvahane olarak isimlendirilmiştir¹⁹⁵.

Asıl vazifesi fetva vermek olan Şeyhülislam hem siyasi meselelerde hem de tüm toplumu ve şahısları ilgilendiren meseleler hakkında fetva verirdi¹⁹⁶. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, Şeyhülislamlık yenileşme sürecine girmeden önce, fetva emini, müsevvid, mübeyyiz, şeyhülislam ve müvezzi Fetvahane'de görev yapan başlıca memurlardır. Fetva emini, fetvahanenin başında bulunan, şer'i sorulara fetva veren kişidir. Fetvahaneye bir konu ile ilgili danışıldığında süreç şu şekilde işlerdi:

1. Müsevvid iş sahibinin meramını kaydeder, sorulan sorular ile ilgili fetvaları kitaplardan bulup kaleme alır.
2. Müsevvidin bulup kaleme aldığı cevaplara mesele denir; meseleler fetva emininin kontrolünden geçer.
3. Mesele, temize çekilmesi için mübeyyize verilir.
4. Mübeyyiz kendisine getirilen fetvaları temize çeker ve incelemesi için Şeyhülislam'a teslim ederdi.

¹⁹⁴ Ferhat Koca, "Fetvahâne", *DİA*, c. XXII, s. 496.

¹⁹⁵ Yurdakul, a.g.e., s. 58

¹⁹⁶ Yurdakul, a.g.e., s. 54.

5. Şeyhülislam inceleyip, onay verdiği bu fetvaların cevap kısmını imzalar; fetvayı isteyen kişilere ulaştırmakla görevli olan müvezziye verirdi¹⁹⁷.

2.1.1.1.2 Evkaf Nezareti

II. Beyazıt döneminde, 1506'da, hükümdar vakıflarının idarelerinin ve denetiminin Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'ye verilmesiyle "Şeyhülislam Evkaf Nezareti" adıyla yeni bir birim ortaya çıkmıştı¹⁹⁸. Zamanla ulema üyelerinin vakıflarının denetimi de şeyhülislama verilmişti. Şeyhülislamın vakıf denetimi görevini tezkireci sürdürürdü. Vakıf şartlarına göre haftada bir gün ders vermekle görevli olan şeyhülislamlar, işlerinin yoğunluğundan dolayı kendilerine ders vekili atarlardı. Şeyhülislamlar kadı ve müderrislerin atamalarını yapar, müderrislerin terfi işlerine de bakarlardı.

2.1.1.1.3 Ders Vekaleti

Osmanlı Devleti'nde tedris işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi adına zamanla üst düzey bir görevliye ihtiyaç duyulmaktaydı. Şeyhülislamların da işlerinin giderek yoğunlaşması nedeniyle yeni bir yapılanmaya gidildi. Bunun üzerine bir müderrisin, "ders vekili" unvanıyla, şeyhülislam adına vermesi uygun görüldü. Böylelikle ders vekaleti ortaya çıkmış oldu¹⁹⁹.

Ders vekillerinin tek görevi şeyhülislamın Bayezîd Medresesi'ndeki müderrislik vazifesiydi. Ancak ders vekilinin ve ders vekaleti müessesinin görev sorumlulukları zaman içerisinde çoğaldı²⁰⁰.

2.1.2 1826 yılından sonra Bâb-ı Meşihat Makamının Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti'nde her yetkilinin kendi oturduğu konağın bir kısmını, genellikle selamlığını, resmi dairesi olarak kullanması bir gelenektir²⁰¹. Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden itibaren şeyhülislamlar da kendi oturdukları konakların selamlık kısmını resmî daire olarak kullanırlardı. Bu durum her şeyhülislam değiştiğinde Meşihat makamının değişmesine neden olurdu. 1826 yılında, II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı ismi

¹⁹⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s. 196-197.; Fetvahanedeki, fetva prosedürü, Yurdakul tarafından şu şekilde anlatılmıştır: "*Fetva talebiyle şeyhülislamlağa gelen iş sahibinin meramı müsevvidler tarafından kaydedilir; daha sonra bu müsveddeler mübeyyizler tarafından temize çekilerek fetva eminine varılır; eminin tetkikinden ve şeyhülislamın onayından sonra mukabeleci son kontrolü yapılan fetvalar haftada iki defa müvezzi tarafından iş sahibine dağıtılırdı*" Karşılaştırmak için bkz. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, s. 55-56.

¹⁹⁸ Yurdakul, a.g.e., s. 47.

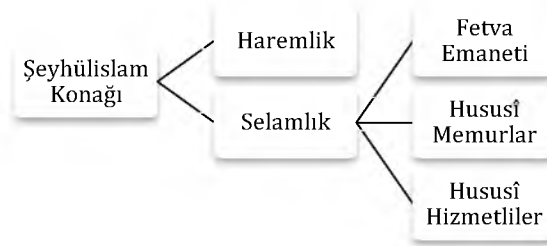
¹⁹⁹ Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 205; Mehmet İpşirli, "Ders Vekaleti", *DİA*, c. IX, s. 183.

²⁰⁰ Yurdakul, a.g.e., s. 42.

²⁰¹ Mehmet İpşirli, "Bab-ı Meşihat", *DİA*, İstanbul 1991, c.4, s.362

kaldırdı ve ocağa Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını verdi. Padişah, Ağa Kapısı unvanının da unutturulması için buranın Fetvahane olarak adlandırılmasını ve şeyhülislamın resmi dairesi olmasını istedi²⁰². Şeyhülislam, Ağa Kapısı'na henüz taşınmadan Bâb-ı Âli'nin de zarar gördüğü Hocapaşa yangını meydana geldi. Bunun üzerine Fetvahane bir müddet Bâb-ı Âli olarak kullanıldı. Binası tamamlanan Bâb-ı Âli, Yenikapı'ya taşındıktan sonra şeyhülislam ve maiyeti Fetvahane'ye taşınabildi.

Tablo 2.2 1826 yılına kadar Şeyhülislam konakları²⁰³

Osmanlı yenileşme tarihinde ortaya çıkan gelişme ve değişmelere rağmen muhafazakâr yapısını devam ettiren ulema sınıfının "din bilimiyle uğraşan kişiler" kimliğine yeniden oturtulabilmesi için ıslahat döneminde şeyhülislamlık makamında yeni düzenlemeler yapılmaya çalışıldı. Bu amaçla da Meşihat Makamı'na bağlı yeni daireler açıldı.

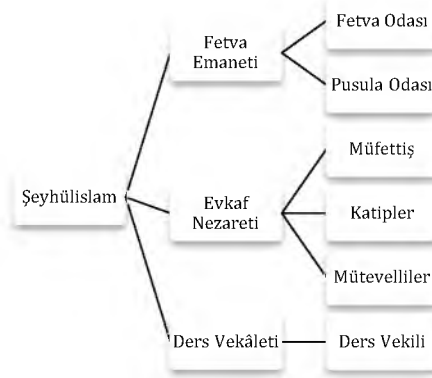
Şeyhülislamlığın klasik dönemdeki örgütlenme biçimi, farklılaşan devlet yapılanması içerisinde eksiklikler çıkmasına sebep olmuştur. Meşihat memurlarının sorumluluklarının değişmesi, hiyerarşik düzenin tam olarak sağlanamamış olması, Meşihat Makamı'nın yargı ve eğitim alanlarında yeni sorumluluklar yüklenmiş olması, yeni dairelerin açılmasına olan ihtiyaç yeni bir yapılanmaya zemin hazırladı. II. Mahmut döneminde öncelikli olarak şeyhülislamın çalışma ortamı yenilendi. Şeyhülislam, II. Mahmut dönemine kadar faaliyetlerini ve çalışmalarını ya kendi konaklarında ya da kiraladıkları konaklarda sürdürüyorlardı. Bu durum çeşitli zorluklara neden oluyordu. Örneğin her Şeyhülislam değiştiğinde konak da değiştiğinden fetva almak isteyenler nereye gideceklerini bilemiyorlardı. 1827 yılında Ağa Kapısı'na taşınan Meşihat Dairesi 9 yıl boyunca sadece fetvahane olarak işlev gördü. 1836 yılında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile İstanbul Kadılıkları buraya taşındı. Böylelikle Osmanlı tarihinde ilk defa Şeyhülislamlık Dairesi oluşturuldu²⁰⁴.

²⁰² Yurdakul, *a.g.e.*, s. 29.

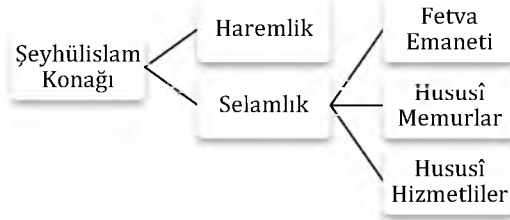
²⁰³ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 89.

²⁰⁴ Yakut, *a.g.e.*, s.56

Tablo 2.3 1826 yılında şeyhülislamlığın esas daireleri

Tablo 2.4 1827 yılında Bâb-ı Fetva (Eski Ağa Kapısı)²⁰⁵

2.1.2.1 Eski Örgülenme İçinde Düzenlemeler

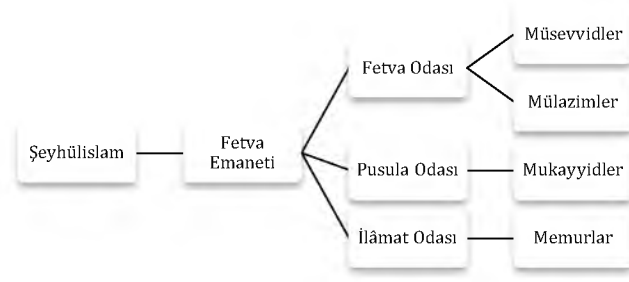
2.1.2.1.1 Fetvahane

Klasik Dönemde Fetvahane; Pusula Odası, Fetva Odası ve İlâmât Odası olarak üç ayrı birimden oluşuyordu²⁰⁶. Tanzimat Döneminde fetvahane içerisindeki gerek atamaları gerekse hiyerarşik yapıyı düzenlemek ve çalışma esaslarını belirlemek için 1875 yılında "Fetvahane Nizamnamesi" çıkarıldı. Fetvahane de çalışan memurlar için düzenlemeler yapıldı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde, 1910 yılında, fetvahaneye memur olarak atanacak kişilerin tespitine dair bir talimatname yayınlandı. Fetvahane teşkilatı 1910 ve 1920 yıllarında çıkarılan talimatnameler ile düzenlendi.

²⁰⁵ Yurdakul, *a.g.e.*, s.89

²⁰⁶ Ayar, *a.g.e.*, s.79.

Tablo 2.5 1873 yılında Fetva Emaneti Dairesi

2.1.2.1.1 Fetva Odası: Görevi ve Düzenlenmesi

Yazılı fetva istendiğinde ilk olarak müstediyyat memurları fetva taleplerini okuyup incelerler, düşüncelerini şer'i nakilleri ile beraber pusulaya yazar, imzalarlardı. Vilayetlerden gelen istiftalar için zabt-ı dava memurları zabıtlar araştırır oraya uygun şer'i nakiller bulunurlardı. İstihzar ve tahrir-i fetva memurları tarafından fetva suretleri yazılırdı. Yazılan bu suretler reisül müsevvidine ya da muavinine sunulurdu. Fetva kaynaklarının fetva isteyen kişinin evrakıyla karşılaştıran reisül müsevvidin uygun olanlarına "muvafıktır yazıla" işareti koyup imzalar; uygun olmayanlarını ise incelemek üzere geri verirdi.

1914 tarihinde Fetva Odası, "Fetva Odasına Aid Nizamname" ile "Telif ve Taharrir-i Mesail" adlarını taşıyan iki ayrı şubeye ayrıldı. Telif-i Mesail, çözülemeyen sorunları fıkıh kitaplarına bakarak çözüme kavuşturmak, etraflıca bilgi edinip toplu eserler meydana getirmek adına kurulmuştu. Taharrir-i mesail Şubesi ise fetva başvurularındaki olaya uygun fetvayı araştırmak ve sorulara cevaplar hazırlamak ile görevliydi. Hazırlanan fetvaların evcibe defterlerine kaydedilmesi bu şubenin işi idi.

2.1.2.1.2 İlâmât Odası: Görevi ve Düzenlenmesi

İlâmât Odası'nın başında ilâmât-ı şer'iyeye müdürü bulunurdu. Şer'iyeye mahkemelerinden doğrudan ya da temyiz yoluyla gelen ilam ve hüccetlerin incelendiği odadır²⁰⁷. İlam ve hüccetler burada incelendikten sonra verilen derkenar suretiyle yazılır fetva emini ile ilâmât müdürünün mühürleri ve ile mühürlenerek sahiplerine verilirdi. Bu odada çalışanlar sadece odaya gönderilen ilamları tetkik etmez mahkemelerden gelen davaların tetkiki ile taşradan ve yabancı devletlerden sorulan fetvaların araştırılması gibi görevleri de yerine getirirlerdi. 1910 yılında yayınlanan talimatname ile bu odada da memurların sayısı ve görevleri bağlamında düzenlemeler yapılmıştır.

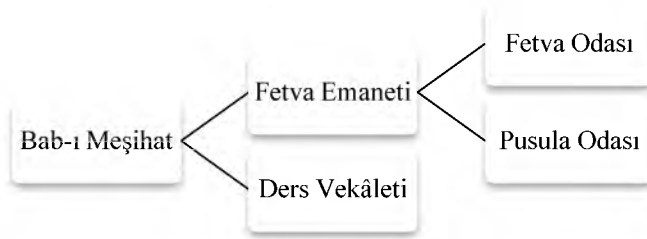
²⁰⁷ Ayar, a.g.e., s.84.

2.1.2.1.1.3 Pusula Odası: Görevi ve Düzenlenmesi

Baş mülazım ve ilâmât pusulası hazırlayan memurlardan oluşan bu odada, fetva talebi ile fetvahaneye gelenler pusula yazdırırlardı. Bu oda, fetva sorularının düzgün bir şekilde getirilerek yazılmasını sağlardı.

1910 yılından itibaren Pusula Odası, Mülazım Odası olarak yeniden adlandırıldı²⁰⁸. Mülazım Odası, fetvahaneye kayıtlarının tutulduğu yer olduğundan Heyet-i Temyiziye tarafından işlemi tamamlanan ilâmâtı denetlerdi. Bu odada bulunan hülâsa ilâmât memurları tarafından özetlenerek defterlere kaydedilirdi.

Tablo 2.6 1834 yılında Şeyhülislamlığın esas daireleri²⁰⁹

Tablo 2.7 1836 yılında Bâb-ı Fetvanın Yeni Düzeni²¹⁰

²⁰⁸ Yakut, *a.g.e.*, s.59.

²⁰⁹ Yurdakul, *a.g.e.*, s.90

²¹⁰ Yurdakul, *a.g.e.*, s.89

2.1.2.2 Yeni Oluşturulan Meclisler

2.1.2.2.1 Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer'iyye

16. yüzyıldan sonra kadıların terfi ve tayin sistemlerinde karışıklık ve haksızlıklar yaşanmaya başlandı. Bunun üzerine kadılık mesleğine giriş esasları yeniden belirlendi. Bu düzenlemeye göre adaylar, hangi kazaskerlikte görev yapmak istiyorlarsa görev talep defteri olan "matlab"a adlarını yazdırarak beklemeye başladılar. Bu sistem 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü.

1838 yılında "Tarik-i İlimiyeye Dair Ceza Kanunnamesi" ile kadı olacıklara sınav yapılması gereği hükme bağlandı. Ancak bu düzenlemeler istenilen sonuca ulaşamadı.

1856 yılında, Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer'iyye adı ile şer'iyye mahkemelerinin hakimlerinin seçimini yapmak üzere kurulan bir meclis kuruldu. Bu meclis adeta şer'i mahkemelerde görev almak isteyenlerin mesleki anlamda yeterliliklerinin ölçüldüğü, liyakat denetiminin yapıldığı mesleki anlamda bir organ mesabesiydi²¹¹.

İstanbul'da bulunan naiplerden rütbe sahibi olanlar ve ehliyeti bilinenler dışındakiler, şeyhülislamlık de kurulan bu meclis tarafından imtihan edilecek ve taşrada bulunanlar da görev süreleri sonunda İstanbul'a geldikçe yoklamaları yapılarak hangi sınıfa uygun iseler tezkirelerine not düşünecekti. Kazaskerliklerden bağımsız olarak şeyhülislâmlıkta kurulması kararlaştırılan Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer'iyye, niyabet talebinde bulunanların taleplerini inceleyerek atama vazifeleri yürütecekti²¹².

Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer'iyye'ye müstakil bir başkan atanmadı, bu görev Meclis-i Maarif başkanı tarafından idare edildi. Meclis üyelerinin de reisleri gibi üzerlerinde ikinci bir görev vardı. Sadreyn müsteşarı, İlâmat Odası müdürü ve Muallimhane-i Nüvvab müdürü Meclis'in üyesi idiler. Anadolu Kazaskeri vekayi kâtibi de Meclis'in yazışmalarını yürütüyordu. Arzuhalci Meclis-i İntihâb-ı Hükkam'ın tabii üyesiydi. Arzuhalci, Meclis tarafından alınan kararları şeyhülislama takdim etmekte tek yetkili memur idi; bu sebepten dolayı kadılıklara ait tüm evrak arzuhalci odasına havale edilirdi.²¹³

2.1.2.2.2 Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye

Osmanlı Devleti'nde mahkeme kadıların kararlarına istinafen veya bu kararların temyizen görüldüğü üst mahkemeler mevcut olmadığı için bu kararlara yapılan itirazlar

²¹¹ Yakut, *a.g.e.*, s.61.

²¹² Yurdakul, *a.g.e.*, s. 192-193.

²¹³ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 64, 197.

huzur murafaası adı verilen bir oturumda görüşülürdü.²¹⁴ Davalıların kadının verdiği hükme kanaat etmedikleri, hükmün uygulanmadığı ya da kadının vereceği hükmü sıhhatine etkileyecek durumlarda yargılamanın adil olması için merkezde görülmesi gereken pek çoğu dava huzur murafaasının konusunu oluştururdu. Bu davalar İkinci Divanı'nda, Cuma Divanı'nda ya da Çarşamba Divanı'nda görülürdü.

1838 yılında huzur murafaasına konu olan bu davalar şeyhülislamığa aktarılarak Şeyhülislam huzurunda yapılmaya başlandı. II. Mahmut döneminde şeyhülislamın başkanlığında toplamaya başlayan huzur murafaaları, şeyhülislamın işlerinin yoğunluğu yüzünden uzun süre sonuçlanamıyordu. Bu durum davalarını takip etmekte güçlük çeken halk arasında bezginlik doğuruyordu²¹⁵. Bu karışıklığı çözüme kavuşturmak ve Şeyhülislamığa havale olunan davaların çokluğu yüzünden, 1861 tarihinde, Rumeli kazaskerinin başkanlığında, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye adıyla maaşsız, geçici bir meclis kuruldu²¹⁶.

Meclis'te müzakere edilen konuları ile ilgili işlemler şu şekilde idi:

- Meclis kâtibi kaydederek reis ve üyelere imzalatır,
- Ertesi meclis gününe kadar da alınan karar, Meclis'in hususî defterine kaydolunur,
- Reis ve üyeler tekrar imzalar attığı karar metni, yazılacak mazbata ve tezkirelere esas kabul edilirdi.
- Mazbata yazıldıktan sonra, Meclis Reisi gerekli tashihleri yaparak Meclis Kâtibi'ne iade eder ve müsveddeler de heyet tarafından imzalanırdı.
- Müsveddeler temizle çekilip, ciltlenir ve meclisin karar sicilleri olarak saklanırdı.
- Her ayın sonunda Meclis kâtibi müzakere edilmiş ve edilmemiş konuların bir defterini yapıp Meclis reisine verirdi²¹⁷.

2.1.2.2.3 Meclis-i Meşayih

Osmanlı Devleti'nde görev alan üst düzey ulema ile tarikatlar arasında devletin kuruluşundan itibaren çeşitli ilişkilerin varlığı bilinmektedir. Bu dönemde devletle ilmiye sınıfı halkla mesai arasında iç içe girmiş ilişkiler mevcuttur.

Meclis-i Meşâyih'in kurulmasından sonraki en önemli faaliyetlerinden birisi,

²¹⁴ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu, İsam Yayınları, İstanbul 2006., sf. 224-225.

²¹⁵ Yakut, a.g.e., s. 61.

²¹⁶ Yurdakul, a.g.e., s. 197

²¹⁷ Yurdakul, a.g.e., s.200

tekkelerin hiyerarşik olarak değerlendirilmesini sağlayacak merkezi bir sistemin tesisi olmuştu²¹⁸.

Tarikat idarelerinin merkezi yönetim içerisinde müesseseseleşmesine yönelik önemli adımlardan biri İkinci Mahmut döneminde atıldı. 1812 yılında çıkarılan bir fermanla tekkeler idari olarak şeyhülislamlık makamına, mali olarak Evkaf-ı Hümâyün'a bağlandı²¹⁹.

1826 yılı tüm gibi tarikatlar için de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine ocağın resmi tarikatı olan Bektaşiliğin bütün Osmanlı vilayetlerindeki faaliyetleri durduruldu. Tekkelerin büyük kısmı yıktırıldı ve vakıf mallarına el konulup mensupları yargılandı.

1837 yılında tarikatların şeyh atama usulleri, ayinleri, kıyafetleri soruşturma ve cezalandırılmalarına dair nizamları yenilendi.

1864 yılında İstanbul ve Bilâd-ı Selase'de bulunan tekke ve zaviyelerden birine yapılacak tayin konusunda dervişler arasında itilaf çıkması üzerine, konunun incelenmesi için şeyhülislamlık bünyesinde Meclisi-i Meşayih adında bir meclis kuruldu. Ancak bu meclis Evkaf Hümâyûn Nezareti'nin dikkate almaması nedeniyle faaliyete geçemedi. Şeyhülislamlığın hazırladığı Meclis-i Meşayih Nizamnamesi 15 Kasım 1866 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu tarihten sonra tüm tekkelere şeyh tayininde Evkaf Nezareti'nden atama için gerekli kayıtlar incelemek üzere Meclis-i Meşayih'e havale olunacaktı.²²⁰

2.1.2.2.4 Meclis-i Mecelle

19. yüzyılda yabancıların davalarının gittikçe artması, bu davaların adil ve sağlıklı bir şekilde görülmesi mümkün olmayacak boyuta ulaşmasına sebep olmuştu. Yeni kurulan mahkemelerde tatbik edilecek kanunların Avrupa'dan alınması veya İslam fihhının, zamanın ihtiyaçlarına göre, yeniden yorumlanması şeklinde özetlenebilecek iki görüş etrafında müzakereler uzun süre devam etti.

1868 yılında, Cevdet Paşa'nın başkanlığında, İslam dünyasındaki ilk Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin hazırlanması için, Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de bir "Mecelle Cemiyeti" oluşturuldu. Bu cemiyet, ulemanın yoğun isteği üzerine, 1871 yılından itibaren, çalışmalarını Meşihat Dairesi içinde sürdürdü²²¹.

²¹⁸ Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlık'a bağlı olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi" İstanbul Araştırmaları, S.7, 1998, s.4

²¹⁹ Yakut, a.g.e., s. 62

²²⁰ Yurdakul, a.g.e., s.212

²²¹ Yakut, a.g.e., s. 65; Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", XXVIII, s.232-235

Mecelle Cemiyeti, 1876 yılında, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin on altıncı kitabının tamamlanmasından sonra kitap hazırlıklarına son verdi ancak çalışmalarını sürdürdü. Mecelle Cemiyeti'nin Meşihat'a bağlı olarak çalışmaya başlaması ulema tarafından olumlu bir girişim olarak değerlendirildi. Bütün gayretlere rağmen Meşihat'ta toplanması kararlaştırılan Mecelle Cemiyeti'nden yapıcı çalışmalar elde edilemedi. Bu sebepten dolayı bir süre sonra da Adliye Nezareti ne bağlı Kanun-ı Medeni Komisyonu adıyla yeni bir komisyon oluşturuldu.

2.1.2.2.5 Meclis-i İmtihan-ı Kur'a

133 Muharrem 1262 [11 Ocak 1846] tarihinde alınacak askerilerin kur'a-yı şer'iyeye usulü alınmasına karar verilmiş; vilâyet merkezlerinde kur'a daireleri kurulmuştur. Bu sebeple, İstanbul'da, şeyhülislam nezaretinde başkanlığına da ders vekili getirilerek Meclis-i İmtihan-ı Kur'a teşkil edildi. Meclis-i İmtihan-ı Kur'a Osmanlı askerî sisteminde yapılan reformlara bağlı olarak kurulmuş bir meclis idi.²²²

Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra, Osmanlı Devleti'nde orduların asker ihtiyaçlarının karşılanmasına dair önemli değişiklikler yapıldı. Yapılan düzenlemeler çerçevesinde, askerliğini yapanlar terhis edilecek, terhis olanların yerine kura çekilerek yeni askerler alınacaktı. Medrese talebeleri askerlikten muaftı. Bu durum, medrese talebesi olmayanların talebe oldukları iddiasında bulunmalarına neden olabiliyordu. Bu iddiada bulunanların, gerçekten tahsile kabiliyeti olup olmadığına, kur'a dairelerinde çalışan mümeyyizler, yaptıkları imtihanlar sonucunda karar veriyorlardı.

İstanbul, Mekke ve Medine gibi şehirlerde yaşayanlar askerlikten muaf olduklarından buralarda bir kura meclisi kurulmasına gerek görülüyordu. Ancak, İstanbul'lu olmayıp İstanbul ve Bilâd-ı Selase medreselerinde bulunan talebelerin taşradaki askerlik işlerini yürütmek adına, şeyhülislamlık bünyesinde, Meclis-i İmtihan-ı Ku'ra adıyla bir meclis kuruldu. Kur'a işlemleri için her dairede bir kur'a memuru, katip, mümeyyiz ve tabip hizmet veriyordu²²³.

2.1.2.2.6 Meclis-i İdareyi Emvâl-i Eytam

Kazasker ile kadıların görevi sadece tereke dökümü ve taksimi değildi; yetim mallarının denetimine ve muhasebesinin teftişine de nezaret ederlerdi. Rumeli Kazaskerliği, Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi ile diğer mahkemelerin yetim malları üzerindeki denetimleri ve bu paraların işletilmesi sırasında usulsüzlükler olabiliyordu.

²²² Yurdakul, a.g.e., s.215, 43.

²²³ Yurdakul ,a.g.e., 217

Bu yolsuzlukların önlenmesi için 19 Temmuz 1851 (19 Ramazan 1267) tarihinde askeri sınıfa ait olan yetim mal ve paralarının yazımı ve taksimi Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği'ne; bu paraların işletilmesi ise Emval-i Eytam Nezareti'ne verilerek iki iş birbirinden ayrıldı²²⁴.

1851 yılında Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşu ile başlayan ve taşrada eytam müdürlüklerinin tesisi ile devam eden süreç sonunda, şeyhülislam nezaretinde, 1874 yılında, yetim malları ile ilgilenecek olan bir meclis kuruldu. Adı, Meclis-i İdare-yi Emvâl-i Eytam olan bu meclis; bir reis, bir müdür, kâtip ve askeri memurlar ile iki nizami azadan oluşturulmuştu.²²⁵ Taşrada bulunan yetim mallarının hesaplarını incelemek ve Bilâd-ı Selase ile İstanbul Mahkemeleri'nin karşı çıktığı konuların doğruluğunu incelemek bu meclisin başlıca görevlerindendi²²⁶.

1915 yılında, Emvâl-i Eytam İdaresi'ne ait daha önce çıkartılan nizamname değiştirilerek, Meşihat Dairesi'ne bağlı Dersaadet Emval-i Eytam ve Beytü'l-mâl Müdüriyeti isimli bir daire kuruldu.

2.1.2.2.7 Meclis-i Talebe-yi Ulûm

Medrese öğrencileriyle ilgili işleri yürüten bu meclis, 1878 yılında, medreselerin ıslahı, öğrencilerin yoksulluktan korunması, itibar kaybetmelerin engellenmesi, müderrislerin geçim şartlarının düzeltilmesi, ilmiye tahsilatının suistimallerden korunması, öğretilen bilgilerin kolaylaştırılıp geliştirilmesi, vakıf mallarının düzenlenmesi ve öğrencilerin ahlaklı olmalarının sağlanması gibi konularda çalışma yapmak amacı ile kurulmuştu.

Bu meclis 1914 yılında Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe ismini aldı. Meclisin görevleri²²⁷ arasına derslerle ilgili düzenlemeler de eklendi.

2.1.2.2.8 Muallimhane-i Nüvvab

Kadı okulu anlamına gelen Muallimhane-i Nüvvab 1854 yılında kurulup, 1878 yılında Meşihat'ın bünyesine dahil oldu. Kadı yetiştirmek için medrese ve mekteplerden ayrı olarak tesis edilen bu okul, 1909 yılında, Mekteb-i Kuzat ismini aldı²²⁸.

2.1.2.2.9 Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümâyûn

1878 yılında, Meşihat Dairesi içerisinde ilmiye personeline bağlı ait vakıflar ile

²²⁴ *Düstur*, Birinci Tertip I, C. III, s.89

²²⁵ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, a.g.e., s. 224-225.

²²⁶ Yakut, a.g.e., s. 65;

²²⁷ Yurdakul, a.g.e., s.202.

²²⁸ Yakut, a.g.e., s. 67

bu vakıflara ait çeşitli işlerle ilgilenmek üzere Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği kuruldu. Bu daire 1895 yılında Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümâyûn ismini aldı ancak 1897 yılında tekrar eski ismiyle anılmaya başlandı.

2.1.2.2.10 Tedkik-i Müellefât Encümeni

II. Abdulhamid döneminde dini kitapların içeriklerinin kontrol edilmesi, bu işlerin yapılacağı bir encümenin kurulmasına neden olmuştu.

2.1.2.2.11 Teftiş-i Mesahif-i Şerife Meclisi

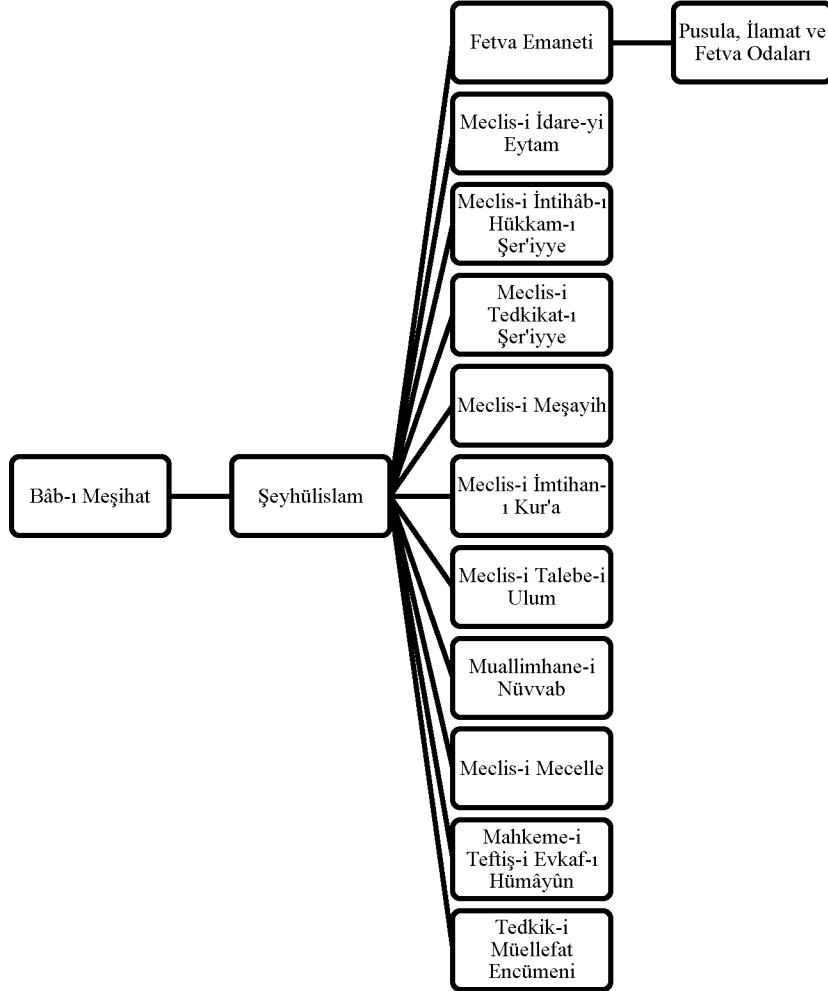
II. Abdulhamid döneminde, İngiltere, özellikle Hindistan'da halifenin Kuran-ı Kerim'i yanlış bastırıldığını söylentilerini yayarak, Müslüman devletler üzerindeki halife nüfuzunu sona erdirmeye çalışıyordu. II. Abdulhamid, söylentilerin önüne geçmek amacıyla, basılan veya elle yazılan Kuran-ı Kerim'leri imla bakımından gözden geçirmekle görevli Teftiş-i Mesahif-i Şerife adı ile bir meclis kurdu. Kuran-ı Kerim basma işi de Matbaa-i Osmanîye verildi.

2.1.2.2.12 Sicil-i Ahval Şubesi

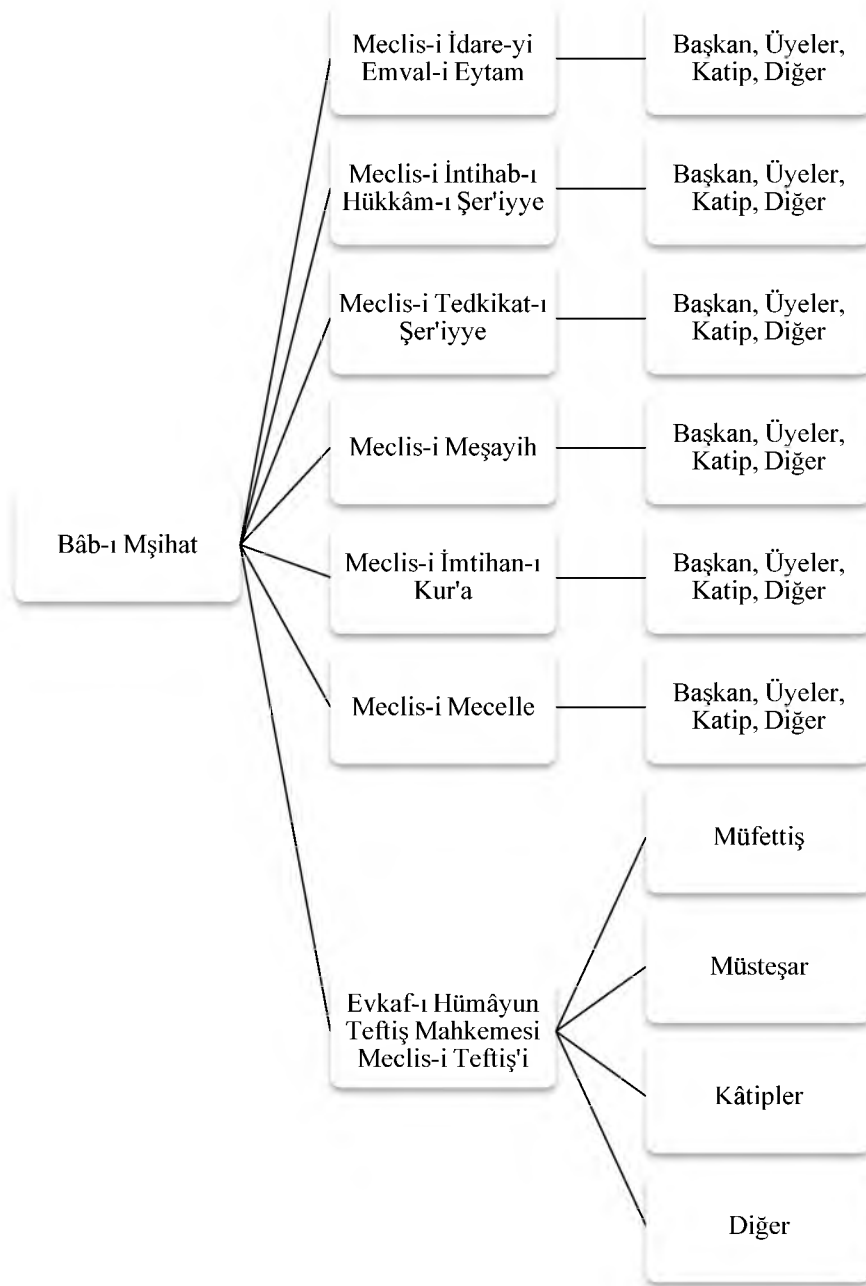
Başlangıçta Dahiliye Nezareti bünyesindeki Sicil-i Ahvâl Memurîn Komisyon-ı Umumiyesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Sicil-i Ahval Şubesi, 1892 yılında kurulmuştu. Bu şube, 1909 yılında çıkartılan bir padişah iradesi ile, Meşihat Dairesi'nde Sicil-i Ahval-i Memurîn Kalemi adıyla müstakil bir daire şeklinde örgütlendi²²⁹

²²⁹ Yakut, a.g.e., s. 70

Tablo 2.8 1826'dan (Ağa Kapısı'na taşındıktan) sonra yeni oluşturulan meclisler

Tablo 2.9 1871 yılında Şeyhülislam nezaretindeki meclisler

2.1.2.3 Yeni Oluşturulan Organlar

2.1.2.3.1 Şura-yı İlmiye

Şura-yı İlmiye'nin görevlerinin başında şer'i mahkeme, meclis ve ilmiye şubelerine ait gerekli kanun, nizamname ve talimatname layihaları düzenleyip, bunlar mevcut ise gerekli değişiklikleri yapmak geliyordu. Bâb-ı Fetva'ya bağlı bütün şer'i mahkemeler, ilmiye meclisleri ve dairelerden Meşihat Makamı'na yapılan başvurular üzerine, sorunları incelemek ve gereğini yazı ile bildirmek bu dairenin görevi idi.

2.1.2.3.2 Memurîn Müdüriyeti ve Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i İlmiye

Memurin Müdüriyeti'nin görevi, ilmiye personelinin seçilmesi, atanması, ihtiyaçlarının karşılanması, maaşlarının yatırılması gibi işlerle meşgul olmaktadır. Bâb-ı Fetva'nın neredeyse tüm imli ve şer'i memurlarının görevlendirmeleri, terfileri, görev değişiklikleri azilleri bu kalem tarafından idare edilmekteydi.

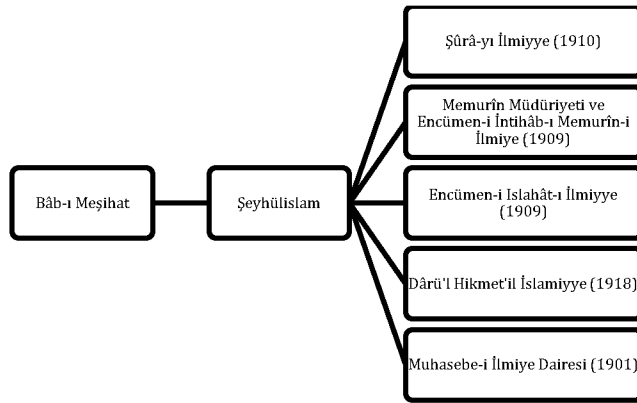
2.1.2.3.3 Encümen-i Islahât-ı İlmiye

1909 senesinde, Islahat layihaları hazırlamak amacıyla oluşturulmuş bir encümandır. Mahkeme-i Şer'iyye Harç Nizamnamesi'nin hazırlanması, Medaris-i İlmiye Nizamnamesi hükümlerinin düzenlenmesi bu encümenin işlerinden bazılarıdır²³⁰.

2.1.2.3.4 Dârü'l Hikmeti'l-i İslamiyye

Görevi dini gerçekler ile İslami kavramları yayımlamak ve bildirmek olan bu daire, 1918 yılında çıkartılan bir kanunla, Meşihat içerisinde yüksek danışma kurulu olarak kurulmuştu. Dârü'l Hikmet'il İslamiyye, akaid, fıkıh ve ahlak encümenlerinden oluşmaktaydı. Dârü'l Hikmet'il İslamiyye merkez teşkilatının temelini oluşmasından sonra halkı İslami konularda ayınlamak amacıyla taşrada da teşkilatlanma başladı. Merkez ve taşra teşkilatıyla geniş bir çalışma ağı oluşturan bu dairenin çalışmalarına 18 Kasım 1922'de son verildi.

Tablo 2.10 1826'dan (Ağa Kapısı'na taşındıktan) sonra yeni oluşturulan organlar

²³⁰ Yakut, a.g.e., s. 79.

2.1.2.4 Şeyhülislamlığa Bağlanan Birimler

2.1.2.4.1 Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri

Osmanlı Devleti'nde esas olan askerî sınıfa ait dava, miras gibi işlemler kazasker tarafından görülürdü²³¹. Askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı anlamına gelen kazaskerlik makamı, Osmanlılara, Anadolu Selçukluları'ndan geçmiştir. Kazasker, Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümâyûn'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusudur²³². Osmanlıların ilk zamanlarında şehir kadılıklarının en yükseği Bursa Kadısı olup, kazaskerlik makamı mevcut değildi²³³. Askerler arasında çıkan anlaşmazlıklar, terekelerin taksimi, kaza ve tedris için kadı ve müderris tayin işlerini Bursa kadısı yaparken, devletin genişlemesi yüzünden bazı görevlerin aksaması nedeniyle II. Murad tarafından kazaskerlik müessesesi kurulmuştur²³⁴. Kazaskerlerin görevi sadece askerî davalara bakmak değildi. Kazaskerler, 17. yüzyılın başına kadar, kendi mıntıklarındaki bazı kadı ve müderrislerin tayin işlerine de bakarlardı.

Fatih Sultan Mehmet zamanında Anadolu ve Rumeli'de birçok yerin fethedilmesi ile pek çok yeni kazanın kurulmasına neden olmuş, böylece kazaskerlik Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlıktan ayrı ve bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri, 19. yüzyılın başında şeyhülislamlığa nakledilmiş ve ilmiye merkez teşkilatı içerisinde yerini almıştır²³⁵.

Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin yargı, miras ve kadı tevcihi gibi görevlerinde kendilerine yardımcı olan memur ve hizmetlileri vardı. Ahkam ve berat katipleri, kassam-ı askerî ve katipleri, tahtabaşılar, muhızlılar, vekayi katipleri ve Rumeli kazaskeri şer'iyatçısı Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki memur ve hizmetlileriydi. 19. yılda ise söz konusu memur ve hizmetlilere müsteşar ve müşavir eklendi²³⁶.

Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin üç temel görevi vardır. Bu görevlerden birincisi yargı, ikincisi miras taksimi, üçüncüsü ise kadı tayin işlemleridir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin görev ve yetkilerinin bir kısmı, şeyhülislamlık bünyesinde, yenileşme süreci dahilinde kurulan

²³¹ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilat*, s. 228.

²³² Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, c. XXV, s. 140-141.

²³³ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilat*, s. 228.

²³⁴ Yurdakul, a.g.e, s. 93

²³⁵ Yurdakul, a.g.e, s. 95

²³⁶ Yurdakul, a.g.e, s. 105

meclislere bırakılmıştır²³⁷. Örneğin mirasla ilgili muameleler kazaskerliklerde kalmış, ancak yetim paralarının muhafazası Emval-i Eytam Nezareti'ne; kaza kadılarının tayin işleri Meclis-i İntihab-ı Şer'iyeye; huzur murafaalarındaki yetkilerinde de davanın ilk tetkiklerinin yapılması Meclis-i Tetkiât-ı Şer'iyeye'ye devredilmiştir.²³⁸

2.1.2.4.2 İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Kadılıkları

Kadı kelimesi Arapça'da kaza (kada) kökünden türemiştir; fıkıh terimi olarak ise davaları şer'i hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder²³⁹. Osmanlı Devleti kurulunca Osman Gazi ilk iş olarak tebaası arasında adalet icra etmek için kadılar tayin etmiştir²⁴⁰. Osmanlı Devleti'nde kadıların asıl görevi kendi yargı bölgelerindeki davalara bakıp şer'i ve örfi kanunlara göre hüküm vermek olsa da kadının idari görevleri de bulunmaktaydı. Alışverişler, narh usulü, ülke dışına çıkacak eşya, savaş gereksinimlerinin tedarik edilmesi, sokakların temizliği gibi görevleri de üstlenir, bu işlerde zabıtayla beraber görev yapardı²⁴¹. Yani Osmanlı Devleti'nde kadı hem dava yargıcı hem noter, hem şehirdeki vakıfların müfettişi hem de belediye reisidir. Şehrin asayişinden sorumlu zabıta, subaşı, asesbaşı gibi görevlileri denetlemek de kadının görevleri arasındadır.²⁴²

İstanbul'da bir Osmanlı mahkemesi ilk defa İstanbul'un fethinden önce kurulmuştur. Yıldırım Bayezit'in İstanbul'u kuşatması neticesinde, Bizans İmparatorluğu ile bir anlaşma yapılmış; yapılan anlaşma sonucunda İstanbul'da bir türk mahallesi kurulması ve Sirkeci'de kadısını Osmanlı Devleti'nin tayin edeceği bir mahkeme kurulması kararlaştırılmıştı²⁴³. İstanbul'un fethinden sonra ise İstanbul'da sur içine İstanbul Kadısı, Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar bölgelerine de ayrı ayrı kadılar tayin edildi. Bunların arasından İstanbul Kadısı en kıdemlisiydi²⁴⁴.

19. yüzyılda Osmanlı merkez bürokrasinde nezaretlerin kurulması Bâb-ı Âli'nin yapısının da değişmesinde neden oldu. Bu değişime bağlı olarak vakıfların işleri Evkaf Nezareti'ne, şer'i işler şeyhülislamlığa, diğer işler ise ilgili nezaretlere bağlandı²⁴⁵. İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Kadılıklarının idari bazı görevleri yeni kurulan müesseselere

²³⁷ Yurdakul, a.g.e, s. 94, 117

²³⁸ Yurdakul, a.g.e, s. 177

²³⁹ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, s. 66.

²⁴⁰ Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 53

²⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 1996, s. 27.

²⁴² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016, s. 9.

²⁴³ Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tedkikler", *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, C. VI, 1998, s. 71.

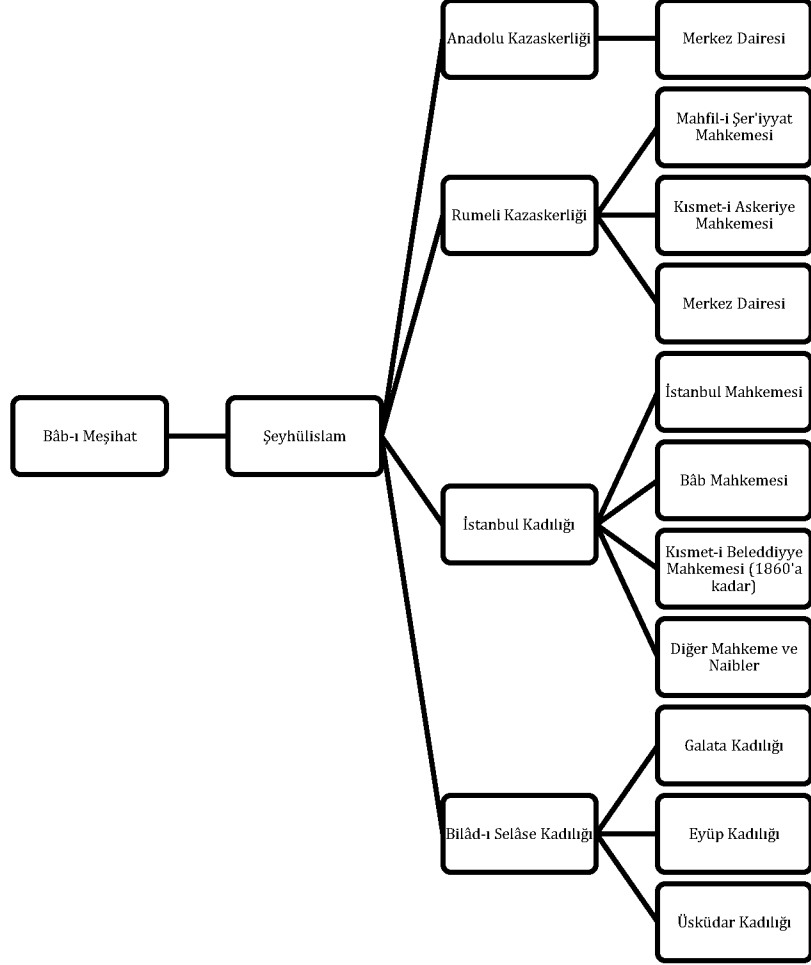
²⁴⁴ Yurdakul, a.g.e, s. 155

²⁴⁵ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, s. 26

devredilerek; bu dört büyük kadılığın asıl görevleri olan yargıda ihtisaslaşması için çalışıldı.

19. yüzyılda şeyhülislamlığa devredilen Kadılık ve kazaskerlikler ile bu birimlere bağlı mahkemeler şu şekildedir:

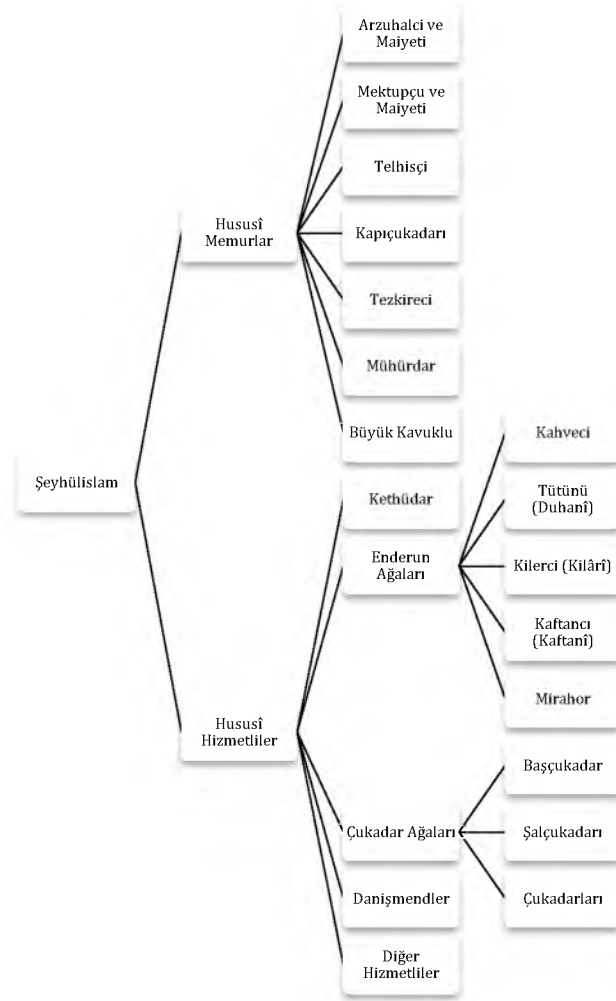
Tablo 2.11 19. yüzyılda şeyhülislamlığa devredilen birimler

2.1.2.5 Şeyhülislamın Hususi Memurları ve Hizmetlileri

Öteden beri şeyhülislamın hizmetinde bulunan hususi memurları ve hizmetlileri de vardı. Bu görevliler sırasıyla arzuhalci, mektupçu, telhisçi, kapıçukadarı tezkireci, büyükkavuklu ve mühürdardı. Şeyhülislamın hususi hizmetlileri ise kethüda, enderun ağaları ile çukadarağaları ve danışmendlerdi.

Tablo 2.12 Şeyhülislamın maiyet memur ve hizmetlileri

2.1.2.5.1 Şeyhülislamın Hususi Memurları

2.1.2.5.1.1 Arzuhalci ve Maiyeti

Tanzimat'a kadar daireler arasındaki yazışmalar, dairelere verilen arzuhaller ve taşradan gelen evrak hem Divân-ı Hümâyûn'da hem de diğer dairelerde doğrudan muamele konulurdu. Muamele işlemi genellikle ya gelen evrak ya da telhis evrakı üzerine yapılır; muamelesi yapılan evrakın cevabı da ilgili dairenin katipleri tarafından deftere kaydedilirdi²⁴⁶.

İlmiye mesleğinde paye ve mensıb için, birincisi saraya veya Bâbîâli'ye, ikincisi şeyhülislamlığa olmak üzere iki yere arzuhal sunulabilirdi. Bunlardan ilki, padişah veya sadrazam tarafından şeyhülislamlığa havale edilir, tezkire veya arz yazılması istenirdi. Şeyhülislamlığa havale edilen arzuhaller ise gerekli arz tezkireleri yazılarak yine

²⁴⁶ Bilgin Aydın, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Bâb-ı Meşihat'ın Bürokratik yapısı ve Evrak İdaresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.8.

sadarete ya da mabeyne takdim edilirdi²⁴⁷.

Tanzimat'a kadar Şeyhülislamlığa sunulan arzuhaller ile ilgili prosedür şu şekilde idi:

1. Şeyhülislamlığa sunulan arzuhaller üzerinde ilk muameleyi arzuhalci yapar, mektupçuya havale ederdi.
2. Mektupçu arz tezkiresini hazırlar, şeyhüslama gönderirdi.
3. Şeyhülislam tezkireyi ve arz tezkiresini inceler, onay verirse telhisçi aracılığıyla mabeyne ya da sadarete gönderirdi.

Kaza kadılarının tayin ve tevcih işlerine bakan Meclis-i İntihab-ı Hükkam kurulduktan sonra, arzuhalci bu meclisin tabî üyesiydi. Arzuhalci, meclisin aldığı kararları şeyhüslama takdim ederdi. Bu nedenle kadılıklara ait tüm evrak arzuhalci odasına havale edilirdi. Evrak arzuhalci tarafından temize çekilir, mühürlenir, deftere aynen ve numarası ile kaydedilir ve şeyhüslama takdim olunmak üzere mektupçuya gönderilirdi. Özetlenen ve deftere kaydedilen arzuhaller özetleriyle birlikte şeyhüslama arz edilirdi. Çıkan karar özel bir deftere yazılırdı²⁴⁸.

2.1.2.5.1.2 Mektupçu

Bugünkü ismiyle yazı işleri müdürü olan mektupçu²⁴⁹; şeyhülislamın divan efendisi, hususi kâtibî ve kalem müdürü olarak görev yapardı. Mektupçu, şeyhülislam dairesinde tayin ve emirlerin yazıldığı odanın amiri idi. Şeyhülislamın verdiği emir ve ruûs yazılarını mektupçu yazardı²⁵⁰. Şeyhülislam mektupçusunun görevi rütbelilerin, arpalıkların, mevleviyetlerin, müderrislik ruuslarının tevcihat muamelelerini yapmaktı²⁵¹.

Kazaskerlikler tarafından atanan naibden alınan tatbik mührü Fetvahane'ye verilir ve maaşların ödenmesi için Maliye Nezareti'ne tezkire gönderilmek üzere mektupçuya, isim ve atama tarihlerinin yazdığı mühürlü bir belge verilirdi. Maliye Nezareti'nden maaşların verilmesine dair vilayetlere gönderilecek olan evrak, yazışma kayıtları ile karşılaştırılarak yine mektupçuya iade edilirdi²⁵².

19. yüzyılda Şeyhülislam merkez teşkilatında yapılan düzenlemeler neticesinde Bâb-ı Fetva ile Bâb-ı Âli arasındaki yazışmalar şeyhülislam mektupçusunun sorumlulukları dahiline girdi. İlmiye tevcihatıyla ilgili konular dahiliye kitabetine gider,

²⁴⁷ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 62.

²⁴⁸ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 64.

²⁴⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 198.

²⁵⁰ s. 376; Yurdakul, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve ve Terimleri Sözlüğü Sözlüğü*, C. II, s. 55

²⁵² Yurdakul, *a.g.e.*, s. 64.

burada muamele gördükten sonra çıkan emirler şeyhülislam mektupçusuna gönderilirdi.²⁵³ Sadareten şeyhüislama yazılan tezkireler de bazen şeyhülislam mektupçusu namına yazılırdı. Nezaret mektupçuları şeyhülislam mektupçusu ile çeşitli yazışmalar yapardı²⁵⁴.

Tanzimat'tan sonra yazışmaların çoğalması ve artan bürokratik işler mektupçuluğun bir daire olarak teşkilini gerektirdi. Nitakim 1294 [1878] yılında Mektubî Dairesi teşkil edildi²⁵⁵.

2.1.2.5.1.3 Telhisçi

Telhisçi, şeyhülislamın hükümet nezdindeki memurudur. Hukuka, dini işlere ve kanunlara ile ilgili işlemlerde hükümetle temasa geçerdi²⁵⁶. Şeyhülislam kâtibi olan telhisçi, Şeyhüislamlık ile Bâb-ı Âli arasında irtibatı sağlar ve bu iki kurum arasındaki işleri takip ederdi²⁵⁷. Şeyhüislamlığa verilen arzuhallerle, gelen-giden evrak üzerinde gerekli muameleyi arzuhalci ve mektupçu yapar; muamelesi biten evrakı “telhisî-i şeyhülislam efendi” Bâbîâli'ye götürürdü²⁵⁸.

2.1.2.5.1.4 Kapıçukadarı

Telhisçinin şeyhüislamlık evrakını sadarete götürürdü ancak evrakın takibini yaptıktan sonra, sadareten alıp şeyhüislamlığa getirmek şeyhülislam kapıçukadarının göreviydi. Şeyhüislamlıkta da diğer kurumlarda da divândan çıkan emirleri mensubu oldukları kurumlara kapıçukadarları getirirdi²⁵⁹.

2.1.2.5.1.5 Diğer hususi memurlar

Şeyhülislamın bir diğer hususi memuru ise tezkireci idi. Ancak şeyhülislam tezkirecisinin vazifeleri ve geçirdiği değişimlere dair bilgi kısıtlıdır.

Vezirlerin, kazaskerlerin ve nazırların olduğu gibi şeyhüislamın da maiyetlerinde mühürdar sıfatı ile birer mutemet hizmetlileri vardı. Şeyhülislamın mührü de mühürdarda bulunurdu²⁶⁰.

İstanbul'da başta medreseler olmak üzere dinî ve ilmî müesseselerin teftişinden şeyhülislam sorumlu idi. Yapılan rutin teftişler haricinde zaman zaman da meydana gelen olayların akabinde de teftişler yapılırdı. Büyük kavuklular da bu iş için

²⁵³ Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, s. 34.

²⁵⁴ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 68.

²⁵⁵ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 69.

²⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965, s. 198-199.

²⁵⁷ Mehmet İpşirli, “Bâbîâli”, *DİA*, IV, s. 380.

²⁵⁸ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 71.

²⁵⁹ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 72, 74.

²⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.199.

görevlendirilirdi²⁶¹.

2.1.2.5.2 Şeyhülislamın Hususi Hizmetlileri

2.1.2.5.2.1 Kethüda

16. ve 17. yüzyıllarda şeyhülislamın hususi hizmetlilerinden ilki şeyhülislam konağının idare amiri olan kethüda idi. Kethüda, şeyhülislamın siyasi ve iktisadi işleri ile vakıf işlemlerinde şeyhülislamın vekalet eder, onun adına hareket ederdi.²⁶² Barış zamanlarında kapıkulu halkından özellikle de sipahi ve silahtarlardan istihdam edilir, çeşitli kitabet ve tahsilat işleri ile görevlendirilirdi.

2.1.2.5.2.2 Diğer Hususi Hizmetliler

Şeyhülislamın hususi görevlilerinden bir diğeri de Enderun ağaları idi. Şeyhülislamın kahveci, tütüncü, kilerci, kaftancı ve mirahor olarak adlandırılan hizmetliler Enderun ağaları olarak tanımlanırlardı. Şeyhülislamın hususi hizmetlilerinden Çukadar ağaları ve danışmedler ise emre hazır hademelerdi.

2.2 Meşihat Arşivi Evrakı

2.2.1 Dosya Usulü Öncesi Evrak

Osmanlı Devleti'nde yazışma usullerinin tarihi gelişimi ve bürokratik teşkilatlanma şekli farklı evrak serilerinin meydana gelmesinde en önemli etkenlerden biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Evrak sisteminin en önemli özelliği, gelen yazılara verilen cevapların, kalemler tarafından, gelen evrak üzerine kaydedilmesidir. Muamelelerin gelen evrak üzerine icra edilmesi usulü, büroların, leff adı verilen ve gelen evrakla ilgili muamelenin ayrı bir kağıda yazılması esasına dayanan usulü kabulüne kadar devam etmiştir²⁶³.

Günümüzde Meşihat Arşivi'ni oluşturan evrak serilerinden, dosya usulü öncesi evrak İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi altında, dosya usulü evrak ise müftülüğün bodrumunda bulunmaktadır. Macar asıllı arşivci ve tarihçi Fekete Meşihat Arşivi için şöyle demiştir: “Şeyhülislam Arşivi, Süleymaniye Camii arkasındaki – Yeniçeri ağası eski avlusunda mülga şeyhülislamlık dairesi Meşihat binasındadır. Bu arşiv nisbeten küçüktür. Belki 30-40 sandık evrak ve hemen hemen o kadar tahmin edilebilen

²⁶¹ Yurdakul, a.g.e, s. 77.

²⁶² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.198

²⁶³ Bilgin Aydın, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi*, s. 47.

defterden mürekkeptir. Bunlar en yeni devirlere aittir. Daha eski miktarı ma'lum olmayan evrak bu asrın başında yanmıştır”²⁶⁴

Fekete'nin bahsettiği sandıklarından günümüzü 10 kadarı intikal edebilmiştir. Fakat sandıkların haricinde dosya usulü öncesine ait 4-5 yüz paket evrak bulunmaktadır. Bu paketlerin içerisinde, üzerlerinde sıra numarası bulunmayan, taşradan gelen tahrirat, nezaretlerden gelen tezkireler ve şahısların Meşihat makamına verdikleri istidalara rastlanmaktadır²⁶⁵.

2.2.2 Bâb-ı Meşihat'ta Evrak Kayıt Sistemi

Bâb-ı Meşihat'ın merkez bürokrasisindeki yerini 19. yüzyılın ortalarında alabilmiştir. İlmiye sınıfı, bürokratik bakımdan merkezi idareden ayrı bir teşkilat yapısına sahiptir. Bundan dolayı Meşihat, Bâb-ı Âli ve nazaretlerle yaptığı yazışmalar geç başlamıştır.

Bâb-ı Âli Evrak Odası'nın 24 Şevval 1277 [5 Mayıs 1861] tarihinde yayınlamış olduğu nizamnamede gelen evrakın nasıl kaydedileceği ile ilgili safhalara yer verilmiştir. Bâb-ı Meşihat'ta gelen evrakla ilgili yapılan işlem, Bâb-ı Âli Evrak odasındaki işlemlerle çok farklı olmamakla birlikte, şu şekildedir:

- Gelen evrak, Evrak Odası tarafından açılır,
- Şeyhülislam veya müsteşarı gelen evrakı görür,
- Amed (gelen) defterine kaydedilir.
- İlgili daireye havale edilirdi.
- Evrak, götürüldüğü dairedeki evrak memuru tarafından zimmete alınır.
 - Evrak memuru, evrakı teslim aldığına dair, evrak odasına ait zimmet defterini imzalar,
 - Gelen evrakı kendi defterine kaydeder.
- Evrak, cevabı yazılmak üzere Mektubi Kalemî'ne verilir.
 - Önemli yazılar mektupçu tarafından kaleme alınır.
 - Daha önceden Evrak Odası mümeyyizi veya müdürleri tarafından cevaben yazılmış bir müsvedde var ise mektupçu bu yazıyı okuyup tetkik eder,

²⁶⁴ *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994, s. 76.

²⁶⁵ Bilgin Aydın, a.g.e., s. 48-49.

- Mektupçu tetkik ettiği müsveddenin yazılacak olanlarına hangi müsevvid tarafından kaleme alınacağına karar vererek, üzerine tarih koyar ve havale eder.
- Havale olunan evrak, müsevvidlere dağıtılır.
- Müsevvidin hazırladığı yazı mübeyyiz tarafından tebyiz edilir.
- Mübeyyiz ve müdürün kontrol ettikleri yazılara, “yazıla” veya “takdim” işaretleri konar ve yazı şeyhülslama gönderilir.
- Şeyhülslam yazıyı tashih ettikten sonra tebyiz edilmesi için üzerine “yazıla” işareti koyar.
- Evrak tebyiz edildikten sonra mukabeleci unvanlı bir memur, yazıyı satır atlama, eksik yazılma gibi hatalara meyil verilmemesi adına okur.
- Mühürdar yazıyı şeyhülslama götürür.
 - Mühürdar, evraka tarih atarak mühürler,
 - Şeyhülslam, tüm işlemler tamamlandıktan sonra, elindeki evrak tahriratsa mühürler; tezkire ise imza atar.
- Evrak, evrak odasına, onu kaydeden memura verilir.
 - Evrak memuru kaydı kapatır. Zarfını adres yazarak hazırladıktan sonra gideceği nezaret veya vilayete göre kapıçuhadarına teslim eder²⁶⁶.

2.2.3 Dosya Usulü Sonrası Evrak

Osmanlı Devleti’nde evrak kayıt sisteminin ortaya çıkmasından sonra yaşanan en önemli gelişme dosya usulüne geçiş olmuştur. Bu sistemle beraber evrakların kaydedildiği defterler ortadan kalkarak bunların yerini çift yapraklı dosyaların içerisinde saklanan evraklar almıştır. Bu durum günümüz bürolarındaki yazışma ve dosyalama sürecinin de başlangıcı olmuştur²⁶⁷.

Bâb-ı Meşihât’ta dosya usulü ilk defa 1328 [1910] yılında kullanılmış, dosyalar 1341 [1923] yılına kadar müteselsil numaralarla kaydedilmiştir. Bâb-ı Meşihatta bu şekilde kaydedilmiş 50.000’e yakın dosya usulü evrak bulunmaktadır²⁶⁸.

²⁶⁶ Bilgin Aydın, *a.g.e.*, s. 4.

²⁶⁷ Bilgin Aydın, *a.g.e.*, s. 48-49.

²⁶⁸ Bilgin Aydın, *a.g.e.*, s. 49.

2.2.4 Meşihat Sicil Dosyaları

1879 yılında, Osmanlı Devleti'nde, Sicil-i Ahval Komisyonu kurulmuştur. Ancak Bâb-ı Meşihat'ın teşkilatındaki görevli memurlar gerek eğitim gördükleri müesseseler gerekse sahalar bakımından diğer şubelerden farklıdır. Bu sebeple sicil-i ahval dosya ve defterlerinin tutulmasında farklı bir yok izlemiştir.

Bâb-ı Meşihat'in sicil-i ahval dosyalarını, Sicil-i Ahval Komisyonu değil, Bâb-ı Meşihat Sicil-i Ahval Müdüriyeti çalışmıştır. Meşihat memurlarının doldurması için matbu formlar düzenlenerek merkezdeki ve taşradaki memurlara gönderilmiştir. Her bir memura bir sicil numarası verilmiş, iade edilen varakalar bu sicil numarasına göre dosyalanmıştır. Meşihat sicil dosyalarında, sicil varakasının yanı sıra intihabname, mürasele, berat ve ferman gibi tayin muamelelerinin seyrini belirleyen belgeler de bulunmaktaydı. Meşihat memurlarının tayin oldukları görevlere ve aldıkları maaşlara dair pusula ve müzekkireler de Meşihat sicil dosyalarında muhafaza edilmekteydi²⁶⁹.

2.2.5 Bâb-ı Meşihat'te Fetvahane Evrakı ve Diğer Evrak

Bâb-ı Meşihat'in konak bürokrasisi zamanında üretilen belgeleri, o zamanki şeyhülislamın tasarruflarında kalmış dolayısı ile günümüze intikal edememişlerdir. Bâb-ı Meşihat'in tesisinden sonraki yarım asırda üretilmiş evrakına da yanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. yüzyıllarda verilen fetvaların defterlere kaydedildiği söylenmektedir²⁷⁰. Ancak Meşihat Arşivi'nde fetvaların belge türünden muhafaza edildiği bir seri mevcut değildir. Yalnızca bazı zarflar içerisinde fetvaların orijinaleri ve fotoğrafları bulunmuştur²⁷¹.

Meşihat Arşivi'nde mevcut olan belge gruplarından bir kısmı ise şer'î mahkemelerce düzenlenmiş olan ilam ve hüccetlerdir. Söz konusu arşivdeki ilam ve hüccetler İstanbul ve taşra mahkemelerinden Bâb-ı Meşihat'e temyizen veya istinafen görülmek üzere gönderilmiş olanlardır. Meşihat Arşivi'nde bulunan ferman, tezkire-i samiye olarak adlandırılan sadaret tezkireleri ve nezaret tezkireleri merkez yazışmaları ihtiva eden belgelerden sayılabilir. Bunlara raporlar ve layihalar da eklenebilir.

²⁶⁹ Bilgin Aydın, *a.g.e.*, s. 50.

²⁷⁰ Ferhat Koca, "Fetvâhâne", *DİA*, XXII, s. 498.

²⁷¹ Bilgin Aydın, *a.g.e.* s. 51.

2.3 Meşihat Arşivi'nde Tespit Edilen Belge Türleri

2.3.1 Padişaha Ait Belgeler

2.3.1.1 Ferman

Ferman kelime olarak “buyruk, emir” anlamına gelmektedir²⁷². Padişaha ait belgelerden bir tanesi olan ferman, Divân-ı Hümâyûn ve Paşakapısı’ndaki divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve tuğra bulunan padişah emirlerine denmektedir.²⁷³ Sefer açılma, asker sevki, vergi vb. devlet işlerine dair olan fermanlar doğrudan doğruya Divân-ı Hümâyûn’un kararı ve padişahın emriyle hazırlanıp ilgili şahıslara gönderilirdi.²⁷⁴

2.3.1.2 Berat

Berat kelimesi sözlükte, rütbe ve nişan veya bir imtiyaz verildiğini musaddak olan ferman olarak geçmektedir²⁷⁵. Berat, Arapça asıllı bir kelime olup “yazılı kağıt ve mektup” anlamına da gelmektedir. Bir adı da nişan olan ve ilk devirlerde biti ve misal da denilen berat, Osmanlı diplomatiğinde Padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya verildiğini gösteren ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir.²⁷⁶ Ancak beratlar, tuğrasını taşıdığı padişahın saltanatı süresince geçerlidir.²⁷⁷ Beratlar, verildikleri kaleme göre üçe ayrılırlar. Bunlar, Divân’dan verilen beratlar, Maliye’den verilenler, askeri beratlardır.²⁷⁸

Tayyip Önbilgin, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî isimli kitabında beratları sekize ayırmıştır. Bunlar sırasıyla,

1. Tımar Beratı,
2. Ulûfe Beratı,
3. İltizam Beratı,
4. Muafiyet Beratı,
5. Mukataa Beratı,
6. Mâlîkane Beratı,
7. İmtiyaz Beratı

²⁷² Şemsettin Şami, “Fermân”, *Kâmûs-i Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s. 992.

²⁷³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.99

²⁷⁴ M. Kütükoğlu, “Ferman”, *DİA*, XII, s. 400-406.

²⁷⁵ Şemsettin Şami, “Berât”, a.g.e., s. 286.

²⁷⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.124; M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 85

²⁷⁷ Kütükoğlu, “Berat”, *DİA*, VI, s. 472-473.

²⁷⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.132

8. Beylerbeyilik – Sancakbeyilik, Nişancılık, Defterdarlık, Vezirlik gibi memurlukların Salahiyet Beratıdır²⁷⁹.

2.3.1.3 Hatt-ı Hümâyûn

Hatt-ı Hümâyûn, esasen selâtinin hatt-ı destiyle muharrer ve bir hususun icrâsına dâ'ir sâdır olup, alay ile resmen ve alenen Bâb-ı Ali'de okunan ferman demektir²⁸⁰. Hatt-ı Hümâyûn, Osmanlı diplomatiğinde, padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan bir tabirdir.²⁸¹ Hatt-ı Hümâyûnlar; unvanına hatt-ı hümâyûnlar, beyaz üzerine hatt-ı hümâyûnlar ve telhis, takrir, arz üzerine hatt-ı humayunlar olmak üzere üçe ayrılır²⁸².

2.3.2 İfta ve Kaza Organlarınca Düzenlenen Belgeler

2.3.2.1 Fetva

Dini mahiyetteki belgelerden biri de fetvadır²⁸³. Fetva, “bir mesele ve davaya icâb-ı şer‘isini mübeyyin olarak müftü tarafından ism-i tasrî olunmaksızın yani Zeyd ve Amr ve suretiyle yazılan fıkra²⁸⁴” olarak sözlükte yer almaktadır.

“Yiğit, delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden gelen fetvâ (fütya, çoğulu fevâtâ, fetâvî) sözlükte “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamındadır. Fıkıh terimi olarak “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” demektir²⁸⁵. Fetvayı veren fakih, müftî adını taşır. Kadı ile müftî arasındaki fark ise birincinin kanunları tatbik edici olmasına karşılık müftî, bunları tedvin eder²⁸⁶. Bir başka deyişle, müftî şeriat kanunlarını delillerinden meydana çıkararak müdevven hale getirir. Kadı ise, bu kanunlardan, kendisine arz olunan hadiseye temas eden hükmü bulup uygulamaya koyar. Kadı, ulü'l-emrin vekili olan bir memurdur²⁸⁷.

Fetva, şer‘i bir müessese olmasına rağmen, daha Emeviler ve Abbasiler devrinde bile mühim siyasi olaylarda hükümdarlar mutlaka müftînin fetvasını alırlardı.

²⁷⁹ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 86

²⁸⁰ Sami, "Hatt-ı Hümâyûn" *a.g.e.*, s. 583.

²⁸¹ Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümâyûn", *DİA*, XVI, s. 485-488.

²⁸² Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.172.

²⁸³ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 113

²⁸⁴ Sami, "Fetvâ" *a.g.e.*, s. 982.

²⁸⁵ Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, XII, s. 486-496.

²⁸⁶ Ebü'lulâ Mardin, "Fetva", *İA*, IV (1948), s. 583.

²⁸⁷ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 113

Osmanlılarda ise, mesela toprakla ilgili örfî meselelerde dahî müftûnin fetvasına müracaat edilmiştir²⁸⁸.

Mühim siyasi hadiseler olduğu gibi, memleketin örfünden alınarak, vücuda getirilen araziye ait hükümler de fetvaların konuları arasına girmiştir²⁸⁹.

2.3.2.2 Hüccet

Arapça asıllı bir kelime olan hüccet; delil, vesika, senet manalarına gelir.²⁹⁰ Bir hükmü havi veya bir tasarrufu müekkid olarak mahkeme-i şer'îye canibinden verilen varaka-i resmiye olan hüccet²⁹¹, Osmanlı diplomatiğinde ise şer'î mahkemeler tarafından verilen, fakat ilamdan farklı olarak, hüküm ihtiva etmeyen; sadece kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadının tasdikini ihtiva eden belgelerdir. Hüccetler çok çeşitli hususların tespiti için tertip edilmiş olup kadılar tarafından tanzim edilen bir nevi noterlik belgeleri olarak kabul edilebilir.²⁹²

Sözlükte "delil, burhan, senet" anlamına gelen hüccet (çoğulu hüccec) "bir davanın sıhhatine delalet eden şey" demektir. Osmanlı hukuk terminolojisinde hüccet kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi şahitlik, ikrar, yemin ve yeminden nükûl gibi bir davayı ispata yarayan hukuki delillerdir. İkincisi kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenmiş belgelere verilen addır. Bu tür belgelerin üst tarafında kadının imzası ve mührü bulunur. Hüccet asıl bu belgeler için terim olarak kullanılmıştır²⁹³.

Hüccetleri diğer çeşit yazılardan ayıran en büyük fark şahitlerin sıralanışı ve tasdik formülüdür. Şahitler "şuhudü'l hâl" terkibi ile yazılırdı. Bunun altına şahitlerin isimleri bazen de rütbe ve memuriyetleri ile nerede ikamet ettikleri ayrı ayrı yazılırdı. Kadının imzası, başka bir ifade ile ibare-i tasdik kağıdın üst tarafındadır ve kadının adı ile bulunduğu kazanın adı yazılı, bazılarında ise bu göre peşi sıra gelen üç, dört kadının teyit formülü yani ibare-i tasdikleri vardı²⁹⁴.

²⁸⁸ Ebü'lulâ Mardin, a.g.e., s. 584.

²⁸⁹ Gökbilgin, a.g.e., s. 113

²⁹⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.346.

²⁹¹ Şami, "Hüccet" a.g.e., s. 541.

²⁹² Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.346.

²⁹³ Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *DİA*, XVIII, s. 446.

²⁹⁴ Gökbilgin, a.g.e., s. 111

2.3.2.3 Tereke

Ölen adamın bıraktığı şeyler anlamına gelen terekeye muhalefât ve metrûkât da denilmektedir²⁹⁵. Tereke kelimesi güvenilir kaynaklarda terike olarak geçmektedir; tereke halk arasında kullanılan bir söyledir.²⁹⁶

Kassâm da denilen tereke defterleri ölen kişinin geride bıraktıkları gayr-ı menkul ve gayr-ı menkul malların alacak, borç, vasiyet, hibe gibi hak ve tasarruflarının ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği belgeler serisi²⁹⁷ olup aynı zamanda kalan malların şer'î hükümlere göre taksiminin yapıldığı kadı defteridir²⁹⁸. Ancak, şer'iyeye sicilleri içerisinde özel mahkemelerin oluşturulmasına gerek duyulmayan bazı yerlerde de hüccet, ilam gibi kayıtların arasında dağınık bir halde kadı tarafından kaydedilen tereke kayıtları da vardır²⁹⁹.

2.3.3 Devlet Erkânının Emir ve Arz Mâhiyetindeki Belgeler

2.3.3.1 Buyuruldu

Emretmek, ferman etmek, hükmeylemek manalarına gelen "buyurmak" mastarından alınan Buyruldı, Buyruldu veya buyuruldu tabirleri Osmanlılarda bir tabir ve ıstılahı mahsus olmuştur.³⁰⁰

Buyuruldu ıstılahı Osmanlı Devleti muamelelerinde, Vezir ve Beylerbeyi tarafından bir işin ne suretle yapılacağı hakkında ya re'sen veya bir muamele üzerine derkenar suretiyle verilen direktiflerin adıdır. Herhangi bir iş hakkında "şöyle yapılması emrolundu" demek yerine "şöyle yapmak buyuruldu", "hükümleri yazmak buyuruldu" gibi emirlerin sonuna gelen bu özel ifadeden dolayı bu emirnamelere buyuruldu denmiştir³⁰¹.

Yazıldıkları yer bakımından merkez ve taşrada yazılanlar olarak ikiye ayrılmaları mümkün olan bu belgelerin özel bir yazılış şekilleri vardır³⁰². Gerek merkezde gerekse taşrada yazılan bütün buyuruldular mutlaka divanî yazı ile yazılmışlardır³⁰³. Bu tür belgelerin kökenini, padişaha sunulan telhislerin derkenarlarında ve padişah hüküm,

²⁹⁵ Sami, "Terike", a.g.e., s. 399.

²⁹⁶ Zeynep Altuntaş, *19.yy'ın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisâdî ve İctimâî Hayatı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 6.

²⁹⁷ Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri", *Belgeler III*, S. 5-6, Türk Tarih Kurumu, s. 1.

²⁹⁸ Halil İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, İstanbul 1954, s.52.

²⁹⁹ Barkan, a. g. m., s.1.

³⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Buyruldı", *Belleten*, C. V, S. 19 Ankara 1941, s.289

³⁰¹ Uzunçarşılı, "Buyruldı", s.289

³⁰² Kütükoğlu, "Buyruldu", *DİA*, VI, s. 478.

³⁰³ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.206

emir nişan gibi terimlerle yazılarında aramak gerekmektedir; adı ve şekli oradan gelmektedir³⁰⁴. Fatih Kanunnamesi'ne göre padişahın tuğrasını taşıyan hükümler ancak üç sahsın buyruldukları ile yazılabildi. Bunlardan dünya işlerine dair olan meselelerde sadrazam, maliye ile ilgili işlerde defterdar, şer'î davalarda ise kazaskerler yetkili kılınmıştır³⁰⁵.

Buyuruldu, Makam-ı Sadaret'ten yazılan bir nevi emirnamedir ki Divan yazısıyla yazılıp başında o makamın büyük mührünü havidir. Ayrıca bir vali veya diğer bir makamdan da yazılıp sahip-i maslahatın eline verilen açık bir emirnamedir. Kolağası rütbesine kadar tefî-i rütbe eden zâbitâne mercilerinden verilen tevcihname olarak da yazılmıştır³⁰⁶. Beylerbeyiler tarafından yazılan yazıların bir grubuna mektup, diğer grubuna ise buyuruldu deniyordu ki, bunlar verdikleri emirler demektir³⁰⁷.

Buyuruldular, şekil bakımından beyaz üzerine buyuruldular ve telhis/takrir, arz, arzuhal üzerine buyuruldular olarak ikiye ayrılır³⁰⁸.

2.3.3.2 Arz

Bir büyüğe sunma, takdim, resmi bir evrakın padişaha sunulması manalarını taşıyan arz kelimesi Osmanlı diplomatiğinde hemen de aynı anlama gelmektedir. Osmanlı diplomatiğinde genelde resmî görevlilerin bir konu hakkında bilgi vermek veya dilekte bulunmak üzere sundukları resmi nitelikteki belgelere arz denilirken; aynı kimsenin veya halkın özel talep ve şikâyetlerini dile getirdikleri belgelere arzuhal denirdi³⁰⁹.

Arzı yazan, kağıdın üst ve yan tarafında geniş bir bölümü boş bırakır. Bu hem bir saygı gösterisi hem de ardı sıra yapılacak işlemlerin yazılması için yer ayrılması içindir. Biz gerçekten bütün işlemleri, aynı kağıt üzerinde yazılmış bulmaktayız. Bu yöntem, işlerle ilgili vesikaların bir arada bulunması bakımından pratik büyük bir yarar sağlar. Uzayan işlemler için melfuf kağıtlar konabilir³¹⁰.

2.3.4 Merkez – Taşra Arası Yazışmalar

Ağakapısı'nın şeyhülislamın daimî ikamet mahalli olmasından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen zaman içerisinde, Bâb-ı Meşihat'ın teşkilat yapısı sürekli olarak değişmiştir. Böylelikle klasik dönem ilmiye sınıfının tamamı Bâb-ı Meşihat'ın çatısı

³⁰⁴ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 99.

³⁰⁵ Kütükoğlu, "Buyuruldu", *DİA*, VI, s. 478

³⁰⁶ Sami, "Buyuruldu" a.g.e., s. 335.

³⁰⁷ Gökbilgin, a.g.e., s. 99.

³⁰⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s. 198

³⁰⁹ Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları: Osmanlı'da Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.1.

³¹⁰ Halik İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, 1980, s.5

altında toplanmıştır. Taşradaki kadı, müderris, müftü ve imamlar diğer devlet memurları gibi merkezle irtibat halindedirler³¹¹. Meşihat Arşivi'nde tespit edilen, taşra merkez-taşra arasında yazışmalarda kullanılan belge türleri şu şekildedir:

2.3.4.1 Tahrirat

Sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamına gelen tahrîr kelimesi terim olarak, Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder³¹².

Tahrirat, tahrir kelimesinin çoğulu olup; tahrir ise yazma, kitap anlamına gelmektedir³¹³.

Tahrirat, sözlüklerde “posta ile gönderilen resmi mektup” olarak tarif edilmektedir. Osmanlı diplomatiğindeki manası da hemen hemen aynıdır. İstanbul'daki merkez daireleriyle (başlangıçta kalemler, 1830'lardan sonra nezaret ve diğer daireler) vilâyetler ve dış temsilcilikler ve bunların birbirleri arasındaki yazışmalar (mukarrerat) tahrirat adı ile anılır.³¹⁴

2.3.4.2 Şukka

Sözlük anlamı “parça, kumaş, kağıt parçası” olan şukka, küçük tezkire ve varak-pâre anlamına da gelmektedir³¹⁵. Osmanlı diplomatiğinde ise şukka, merkezle taşra veya taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan bir belge çeşididir. Şukkalar, "üstten alta yazılan tahrirattır" diye de tarif edilebilir³¹⁶.

2.3.4.3 Telgraf

Tefrîd olunmuş bir telin elektriklendirilmesiyle bir takım işârât-ı mahsûsa veya hurûf-u mukata'a tahrîk ve tab' edilerek bu'd ve mesâfenin aslâ te'sîri olmaksızın, ân-ı vâhidde bir haberin bir memlekette bir memlekete nakline alet olan ihtirâ'-ı ma'rûf ki bedâi'-i ahîrenin en mühîmlerindendir³¹⁷.

Telgraf ilk defa Kırım Harbi (4 Ekim 1853-30 Mart 1856) sırasında kullanılmıştır. Daha sonra çeşitli merkezler arasında yapılan telgraf hatlarıyla yaygın hale gelmiş ve

³¹¹ Bilgin aydın, a.g.e., s.11-12

³¹² Mehmet Öz, "Tahrîr", *DİA*, XXXIX, s. 425-429.

³¹³ Şemsettin Sami, "Tahrîr", *Kâmûs-i Türkî*, s. 383.

³¹⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.229-230.

³¹⁵ Sami, "Şukka" a.g.e., s. 781.

³¹⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s.233

³¹⁷ Sami, "Telgraf" a.g.e., s. 434.

acil haberleşmeler için telgraf kullanılmaya başlamıştır. Çeşitli tarihlerdeki telgrafnamelerin matbu' kısımları değişikliğe uğramıştır³¹⁸.

Dilekçe ve Rapor Mahiyetindeki Belgeler

2.3.4.4 Arzuhal

Arzuhal, bir dilek veya şikâyet bildirmek üzere alttan üste yazılan ve bugünkü karşılığı dilekçe olan belge türüdür³¹⁹. Arzuhaller, muhtevası ve yazılışı bakımından telhislere çok benzemekte, keza arzuhallere telhislerin taklidi veya daha gelişmiş hali de denilebilir³²⁰. Lügatlerde "bir büyüğe sunma, takdim, resmi bir evrakın padişaha sunulması" olarak tarif edilen arz kelimesi, Osmanlı diplomatiğinde de aynı anlama gelmektedir. Genellikle askerî ya da resmî kişilerin dilekçesi için yalnızca "arz" kelimesi kullanılır. Reayanın sunduklarına ise arzuhal denmektedir³²¹. Tanzimat sonrası arzuhallerin farklı ebattaki kağıtlara, farklı şekillerde yazıldığı görülmüştür. Arzuhaller, yazılış ve düzenleniş biçimlerine göre mahzar (arz-ı mazhar), müzekkere arzuhal, telgraf arzuhal, fotoğraflı arzuhal, takrir yollu arzuhal, matbuu arzuhal gibi isimler almışlardır³²².

Kaynaklarda rika', ruk'a, mahzar, kağıt ve son dönemlerde bazen arıza şeklinde de geçen arzuhal (arz-ı hal) özellikle Osmanlılarda en tabii bir hak olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. Tarihi kaynak ve belgelerden, Türk-İslam devletlerinde şikâyet veya istek sahibi kişilerin tek tek veya topluca yazılı veya sözlü olarak arzuhal sundukları bilinmektedir³²³.

2.3.4.4.1 Muamele Görmüş Arz ve Arzuhaller

2.3.4.4.1.1 Padişaha Sunulan Arzuhaller

Padişahın çeşitli vesilelerle saraydan çıktığı zamanlar halk kendisine çeşitli konularda arzuhal sunardı. Padişah, bu arzuhalleri bizzat inceledikten sonra gerekenlerin yapılması için sadrazama gönderirdi. Sadrazama gönderilen arzuhallerdeki şikâyetler bir karara varıldıktan sonra padişahın hatt-ı hümayûnunu koyacak bir boşluk bırakılarak belge üzerine özet yazılırdı³²⁴.

³¹⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s.235

³¹⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s.217

³²⁰ Gökbilgin, a.g.e., s.105.

³²¹ Halik İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mazhar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, C. VII-VIII, 1988, s.35.

³²² Sarıyıldız, a.g.e., s. 44.

³²³ Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *DİA*, III, s. 447.

³²⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.307-308

2.3.4.4.2 Âdî Arz ve Arzuhaller

Arz ve Arzuhallerde muameleye ya Sadrazam adına sadaret kethüdası tarafından muamelenin başlamasını bildiren bir buyuruldu ile veya doğrudan doğruya kalem suretlerinin çıkarılmasıyla başlanırdı³²⁵.

2.3.4.5 Arz-ı Mahzar

Arzuhal türü belgelerin diğer bir türü arz-ı mahzar yahut kısaca mahzar adı verilen belgelerdir. Diplomatik açıdan mahzar; yüksek makama sunulacak bir dilek veya şikâyetin yazılışında hazır bulunanların, onun doğruluğunu tasdik makamında imzalarını koydukları belgeye verilen addır. Mahzar çok imzalı arzuhal şeklinde de tarif edilebilir³²⁶.

Arz-ı mahzar, bir grup tarafından topluca imzalanan vesika, dilekçe anlamına gelmektedir. Bu gibi vesikaların altında arzda bulunanlar, adlarını yazar ve mühürlerini koyarlar³²⁷.

2.3.5 Şehiriçi - Daireler Arası Yazışmalar

2.3.5.1 Temessük- Tahvil- Sened

Arapça mesek kökünden gelen "temessük" kelimesinin sözlük anlamı, tutunma, yapışma, sarılmadır. Diplomatik bakımdan ise temessük denilen belgeler, bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senettir. Bunun için çok çeşitli konularda temessük verilmiştir. Bazı hallerde temessük kelimesinin karşılığı için tahvil kelimesi de kullanılmıştır. Tahvil, devletin veya özel kuruluşların çıkardığı faizli borç senedi anlamına gelmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında temessük yerine senet kullanılmaya başlanmıştır. Bu üç kelimenin ifade ettikleri mana bakımından farkları yoktur³²⁸.

Adları temessük, tahvil veya sened olsun ve hangi maksatla verilirse verilsin, bu tür belgelerin ortak özellikleri vardır: Esas metin kağıdın alt yarısında yer alır ve belli birkaç formül kullanılarak başlar. Metin herhangi bir soruya mahal bırakmayacak şekilde fakat sadece gerekli bilgileri ihtiva etmek üzere kısa olarak kaleme alınmıştır. Geç vakitlerde bu tarz belgeler için damgalı kağıtlar kullanılmıştır³²⁹.

³²⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.308

³²⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s.315

³²⁷ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mazhar'lar", s.41

³²⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s.281

³²⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s.294; Kütükoğlu, "Temessük", *DİA*, VI, s. 413.

2.3.5.2 İlmühaber

İlmühaber, bir kararı bildirmek veya bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgedir³³⁰. İlmühaberler, bir kaleminden diğerine gönderilme bakımından tezkireye ve kaimeye³³¹ benzese de belgenin düzenleniş tarzı bakımından farklılık gösterir. Tezkirelerin maliye kalemleri tarafından verilenler dışındakilerde elkab bulunmasına karşın, ilmühaberlerde elkab yoktur, doğrudan konuya girilir³³². İlmühaber elkab bulunmayışı bakımından takrirleri andırırlar³³³.

2.3.5.3 Müzekkire

Müzekkire, aslen Arapça bir kelime olup, "zıkr" kökünden gelmektedir; bir iş hakkında mâfevki mevci-i aidine takdim olunan kağıt, küçük takrir, tezkire, küçük layiha anlamına gelmektedir³³⁴. Osmanlı diplomatiğinde, herhangi bir husus için, alttan üste ve genellikle bir idare veya nezaretin şubelerinden bağlı olduğu üst makama hitaben, bir konuyla ilgili izin istemek veya bir şubeden diğer şubeye durumu anlatmak yahut muameleyi sormak üzere yazılan yazılardır³³⁵. Müzekkire grubu belgelerin çoğunu takrir ve ilmühaberlerden ayırt etmek oldukça güçtür³³⁶.”

2.3.6 Diğer Belgeler

2.3.6.1 Sicil Vukuat Pusulası

Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışan bütün memurların biyografilerinin kaydedildiği ve hizmetlerindeki değişikliklerin takip edildiği aşamaları gösteren sicillerin tutulması hususunda ilk ve önemli çalışma II. Abdulhamit dönemi başlangıcında yapılarak, 13 Safer 1296 [5 Şubat 1879] tarihinde Sicil-i Ahval Komisyonu kurulmuştur³³⁷. Sicil-i Ahval Komisyonu'nun ilk kurulduğu yıllarda bir iç yönetmeliği yapılamadığından görev taksimine gidilememiştir. Daha sonraları sicil dairesinin yazı kurulu, sorumlu oldukları kayıt tutma, yazışma yapma; belge, defter, istatistik düzenleme gibi faaliyetlerinin türüne göre tedkikat, tescilat ve evrak kalemleri isimleriyle bölümlere ayrılmıştır. Bu kalemlerden tescilat kaleminin en önemli görevi,

³³⁰ Kütükoğlu, "İlmühaber", *DİA*, XXII, s. 151.

³³¹ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s.300

³³² Kütükoğlu, a.g.e., s.295

³³³ Kütükoğlu, a.g.e., s.300

³³⁴ Şami, "Müzekkire" a.g.e., s. 1317

³³⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s.300

³³⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s.301

³³⁷ Atila Çetin, "Sicil-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C.VI, S. 66, İstanbul 1992, s. 35.; Gülden Sanyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 5.

göreve başlayan bir memurun daha sonraki durumlarda terfi, rütbe, nişan, ceza, görev değişikliği, ilave memuriyetler, maaş artışı, azalması, azil, emeklilik, istifa gibi meydana gelen her türlü gelişmeler anlamına gelen vukuatların kaydını tutmaktır³³⁸.

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin kararıyla merkez dairelerde ve vilayetlerde sicil şubeleri ile hususi sicil komisyonları kurulmuş; bu şube ve komisyonlar, memurların terfi, tahvil, maaş zammı, ceza, tenzil gibi durumları hakkında hazırlanacak vukuat cetvellerinin (defterlerinin) düzenleri olarak tutulması ile görevlendirilmişlerdir. Meşihat Arşivi'nde, Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti Memurin Kalemi ve Adliye Nezareti Sicil Şubesi'nin düzenlemiş oldukları, memurlarının maaş artışı, azalması, azil, emeklilik, istifa, başka göreve vekaleten atanması gibi durumları gösteren vukuat pusulalarına Sicil-i Ahval (SAİD) serisinin içerisinde rastlanmaktadır.

Vukuat pusulaları için en açıklayıcı bilgiye Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi'nde (2010) rastlanmaktadır. Ancak rehberde vukuat pusulaları, görevi ecnebîlerin hüviyetlerini tedkik, uzaklaştırma ve tard muâmelâtı ile ilgilenmek olan Ecâib Kalemi'nin belgeleri arasında gösterilmekle beraber belgenin yazılma amacı Sicil Komisyonları ve Memurîn Kalemlerinin vukuat pusulası yazma amaçlarıyla hemen hemen aynıdır. Encaib Kalemi'nin vukuat pusulalarının içeriği rehberde şöyle anlatılmıştır: “Memâlik-i Osmâniyye'de seyahat edecek veya herhangi bir sebeple yer değiştirecek olan yabancı ülke mensupları, bu durumu buldukları yerdeki emniyet âmirliğine bildirmek ve beyannâme doldurmak zorundaydılar. Doldurulan beyannâme vilayet tarafından merkeze gönderilmekteydi. Yine ecnebîlerin taşınma, doğum, ölüm gibi hadiselerinde doldurulan vukuat pusulaları da merkeze gönderiliyordu. Değişik karakter arzeden bu belgeler diğerlerinden ayrılmıştır”.

Findley ise Hariciye Nezareti Arşivi'nde, memurlara ait zarfların içerisinde tercüme-i hal varakalarından başka, sicil-i ahval dairesi memurlarının ortaya çıktıkları anda kaydettikleri ek olaylara ilişkin matbu formlar bulunduğu bahsetmektedir. Bu formların ismine dair herhangi bir bilgi vermeyen Findley, formların aynı yukarıda bahsedilen vukuat pusulalarında olduğu gibi atamalar, maaş değişiklikleri, rütbe ve nişanları belirten kayıtlar hakkında bilgi ihtiva ettiğinden bahsetmektedir³³⁹. Vukuat Pusulalarına, Osmanlı belgelerini inceleyen diplomatika çalışmalarında değinilmemiştir. Belgenin şekil özellikleri hakkında fikir vermesi açısından, Meşihat Arşivi'nde tespit

³³⁸ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, s.17.

³³⁹ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 377

edilen vukuat pusulalarından bir örnek ile bu pusulanın transkripsiyon edilmiş hali tezin ileriki sayfalarına eklenmiştir.

Sarıyıldız, Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909 isimli kitabında sicil-i umumiye, tercüme-i hâl varakalarının kaydedildiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Tercüme-i hal varakaları, sicil nizâmında belirtilen usul çerçevesinde incelendikten sonra oluşturulacak sicil-i umumiye kaydedilecekti” ve “Sicil talimatlarına göre ikinci sınıf memurların tercüme-i halleri mensup oldukları daireler tarafından araştırılarak hülasa edilmekte, bu hülasalar umumi sicillere geçirildikten sonra bir sureti de hususi sicillere geçirilmek üzere ilgili daireye gönderilmekteydi”. Velhasıl, Sarıyıldız'a göre, tercüme-i hal varakaları, umumi ve hususi sicil olmak üzere iki ayrı deftere kaydedilmekteydi³⁴⁰. Ancak, aşağıda verilen Belge 2.1'deki Şeyhülislam Mustafa Hayri Bey'e ait vukuat pusulasının ve Şeyhülislam'a ait Meşihat Arşivi'nde bulunan tüm vukuat pusulalarının, umumi sicil olarak adlandırılan Dahiliye Nezareti'nin, 92 numaralı birinci sınıf Sicil-i Ahval defterinin 415-416. sayfalarına kaydedildiği tespit edilmiştir³⁴¹. Bu cümleden hareketle, umumi sicil-i ahval defterlerine, memurların kendi el yazıları ile doldurdukları tercüme-i hal varakalarından ziyâde vukuat pusulalarının kaydedildiği görülmüştür. Şeyhülislam Hayri Efendi hakkında Belge 2-1'de bulunan vukuat pusulasının kaydedildiği hususi sicil için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ve Adliye Nezareti'nin ilgili kalemlerinin defterlerine bakmak gereklidir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarından Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti defterlerinin arşivde bulunmadığı; arşivdeyse bile analitik tasnife tabi olmadıklarından bulunamayacağı bilgisi alınmıştır.

³⁴⁰ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, s 29.

³⁴¹ Bknz. Belge 2-2

Tablo 2.13 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen sicil vukuat pusulası örneğinin tercümesi

		Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Me'mûrîn Kalemine Mahsûs Vukû'ât Pusulasıdır.					
Sicil-i umûmî numarası		İsmi	Pederi İsmi		Me'mûriyet hâzırası	Sicil-i husûsî numarası	
Defter	Varak	Hayrî	Abdullah	Avni	Evkâf Nâzırı	Defter	Varak
92	415	Bey	Efendi			6	45
Ma'âş	Rütbesi	Nişanı	Târîhi				
			Sene-i Hicriye	Sene-i Mâliye			
					İcmâl-i Vukû'ât-ı Evveliye		
					Vukû'ât-ı Ahîre		
				<p>Muşâru'n ileyh hazretlerinin üç yüz yirmi altı senesi Zilhiccesi'nin dördünde 15 Kânûn-i Evvel sene 324 üç yüz yirmi dokuz senesi Saferi'nin on üçüne kadar "gaye-i Kânûn-i Sâni sene 326" bin iki yüz gurûş ma'âş Darü'l funûn hukûk şu'besi mecelle mu'âllimliğinde bulunup târîh-i mezkûrda istifâ eyledikleri Darülfünûn-ı Osmânî Muhâsebesi'nin 28 Temmûz sene 327 târîhli derkenârına üç yüz yirmi yedi senesi Şevvâl'inin sekizinde "10 Teşrîn-i Evvel sene 325" ve üç yüz gurûş ma'âşla Mekteb-i Kuzâd icrâ/cezâ kanûnu mu'âllimliğine ta'yîn olunarak sene-i mezkûr Zilhicce'sinin on altısında "16 Kânûn-i Evvel sene 325" ma'âş mebdâi(?) olan tanzîm-i i'lâmât cezâ'îye mu'âllimliğine becâyiş eyledikleri Mekteb-i Kuzâd Müdüriyeti'nin 9 Ramazân sene 329 târîhli müzekkiresinden anlaşılmıştır. Fî 31 Ağustos sene 327 (imza) (mühür- silik)</p>			

2.3.6.2 Tercüme-i Hal Hülâsası

Sicil şubelerinden ve hususi sicil komisyonlarından Sicil-i Umûmî Komisyonu'na gönderilen tercüme-i hâl varakaları, Sicil-i Umûmî Komisyonu'nun maiyetinde görev yapan sorumlu müdür tarafından kalem heyetine havale edilerek vâride defterlerine kaydedilirdi. Vâride defterlerine kaydedilen tercüme-i hâl varakaları tetkik edilir, ilişkili bulunan resmi belgelerle karşılaştırılırdı. Belirsiz birtakım hususların bulunması halinde, onlar da mahallerinden tetkik edilir ve gerektiğinde hazine ve diğer dairelerle, teşrifat kayıtlarından ve eski evraklardan tashih edilip Sicil-i Ahval Komisyon-ı Umûmîsince hazırlanan örneğe uygun olarak hülâsa edilirdi. Kalem heyeti, tercüme-i hâl varakaları hülâsaları, Sicil-i Ahval Komisyonunca mütalaa edilerek kabul edilirse, imza edilir, sonra Umûmî Komisyon riyaseti tarafından “tescil oluna” işareti yazılırdı³⁴⁴. Bu hülâsalara tercüme-i hal hülâsası denirdi.

2.3.6.3 Sicil-i Ahval Cüzdanı Suret-i Musaddakası

Musaddaka, tasdik olmuş, gerçekliği, geçirliği resmi yazı olarak bildirilmiş³⁴⁵ anlamına gelmektedir. Suret-i Musaddaka ise bir belgenin tescil edilmiş kopya olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır.

Sahiplerinin istekleri üzerine eski hizmetlerini göstermeye delil teşkil etmek üzere tercüme-i hal varakasının tasdikli suretleri verilirdi³⁴⁶. 1914 yılında yeni sicil nizamnamesiyle de memurların ellerine, tasdikli tercüme-i hal varakaları yerine, sicil cüzdanları verilirdi³⁴⁷. Sicil-i Ahval Cüzdanı Suret-i Musaddakası, sicil cüzdanlarının tasdikli kopyalarıdır.

2.3.6.4 Varaka-i Mestûre

Osmanlı hukuk sisteminde şahitlerin dürüstlüğü tespit için mahkemelerin yürüttükleri muamelelere “ta’dîl” veya “tezkiye” adı verilirdi. Şahitlerin dürüst, güvenilir ve şahsiyetli olup olmadıklarının tespitine “şahitlerin tezkiye edilmeleri” denirdi. Bu işlemi “güvenilirlik soruşturması” olarak isimlendirmek de mümkündür³⁴⁸.

Tezkiye işlemleri hem gizli hem de açık olmak üzere iki türlü yapılırdı. Gizli tezkiye işlemleri “mestûre” adı verilen, üzerinde davacının ve davalının isimleri, dava

³⁴⁴ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, s.143.

³⁴⁵ Ferit Devellioğlu, “Musaddaka”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 800

³⁴⁶ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, s.147

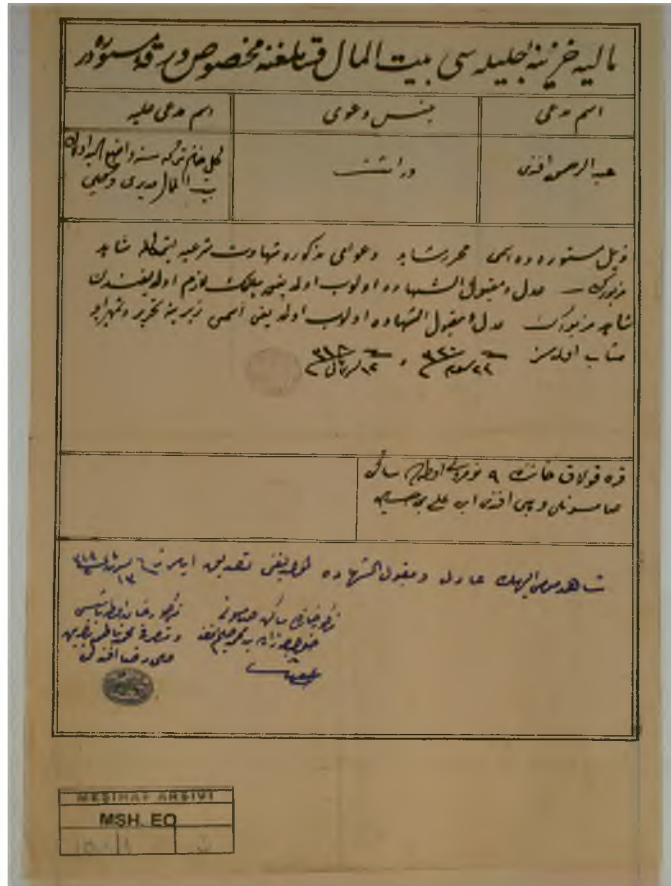
³⁴⁷ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, s.168.

³⁴⁸ Murat Şen, “Şahitliğin Geçerlilik Şartlarının Önceki Hukukumuzdaki Düzenleniş Biçimi”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Erzincan 1999, s. 106.

konusu, şahitlerin baba ve dedelerinin isimleri, şöhret ve sanatlarıyla eşkali ve her birinin oturduğu adresin yazılı olduğu bir belgeyle yürütülmektedir³⁴⁹.

Hakimler, varaka-i mestûreyi zarf içine koyup mühürleyerek müzekki olarak seçilen kimselere gönderir. Müzekkiler, mestûrede ismi yazılı şahitler güvenilir kişiler ise mestûreye “âdil ve makbûlü’ş-şehâdedir” diye yazarak imzalar, zarfı kapatarak hakime iade eder. Müzekkiler, şahitler için açıkça “âdil değildir” veya üstü kapalı bir şekilde “hallerini bilmeyiz, halleri bize meçhuldür yahut Allah bilir” yazmışlar ise, hakimler şahitlerin şahitliklerini kabul etmezler³⁵⁰. Diplomatika hakkında yazılmış eserlerde ve arşivcilik literatüründe adına rastlanmadığından, Meşihat Arşivi’nde tespit edilen farklı form özelliklerine sahip mestûre varakaları ve transkripsiyonları aşağıya eklenmiştir. Aşağıdaki örneklerinde de görüldüğü üzere, mestûre varakaları içerikleri bakımından birbirlerine benzeseler de standart bir görünüme sahip değildirler.

Belge 2-3 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneği³⁵¹

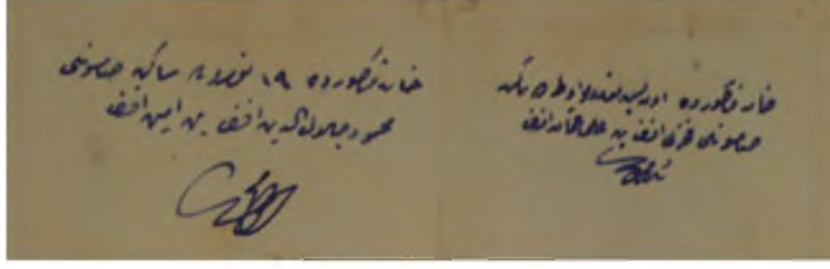

³⁴⁹ Şen, a.g.e., s. 108.

³⁵⁰ Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, *DİA*, XXXXI, s. 77.

³⁵¹ IST_MFT_MSH_EO_1045_0001_5_1320H_Cemaziyelevvel_18_N_0003

Belge 2-4 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin arkası³⁵²

Tablo 2.14 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin tercümesi

Mâliye Hazîne-i Celîlesi Beytü'l-mâl Kassamlığına Mahsûs Varaka-i Mestûredir		
İsm-i Müdde'i	Cins-i Dav'a	İsm-i Müdde'a 'Aleyh
Abdurrahman Efendi	Verâset	Gül Hanım terekesine vâz'-i ulyed olan beytü'l-mâl müdürü vekîli
Zeyl-i mestûrede ismi muharrer şâhid ve dav'â-yı mezkûra şehâdet-i şer'îye etmekle şâhid-i mezbûrun adl ve makbûlü'ş-şehâde olup olmadığı bilinmek lâzım olduğundan şâhid-i mezbûrun adl ve makbûlü'ş-şehâde olup olmadığı ism-i zîrine tahrîr ve temhîr ile musâb olasız. Fî 24 Şa'bân sene 320 ve fî 12 Teşrîn-i sâni sene 318		
Kara Kulâk Hânı'nda 9 numaralı odada sâkin Samsûnlu Vehbi Efendi ibni Alî bin Hüseyin		
Şâhid-i Mûma ileyhî âdil ve makbûlü'ş-şehâde olduğunu tasdik eyeriz. Fî 13 Teşrîn-i sâni sene 318		
Mezkûr hânede sâkin Samsûnî Hocazâde bin Mehmed Halim Efendi (imza)		
Mezkûr hân Odabâşısı ve Mutasarrıfı Mehmed Nâzım Bey bin Alî Rızâ Efendi (mühür) Esseyif Mehmed Nâzım		
Arka sayfa:		
Hân-ı mezkûrda on beş numaralı odada sâkin Samsûnlu Fahrî Efendi bin Alî Osman Efendi (imza)		
Hân-ı mezkûrda 19 numarada sâkin Samsûnlu Mahmûd Celaleddin Efendi bin Emîn Efendi (imza)		

³⁵² IST_MFT_MSH_EO_1045_0001_5__1320H_Cemaziyelevvel_18_N_0003A

Belge 2-5 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneği (2)³⁵³

Belge 2-6 Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin arkası (2)³⁵⁴

³⁵³ IST_MFT_MSH_EO_1821_0047_1_1311H_Cemaziyelahir_28_N_0001

³⁵⁴ IST_MFT_MSH_EO_1821_0047_1_1311H_Cemaziyelahir_28_N_0001A

Tablo 2.15Meşihat Arşivi'nde tespit edilen mesture varakası örneğinin tercümesi
(2)

Soğân Ağâ Mahallesi İmâm Efendi ve Muhtârânı Taraflarına

İstanbul'da Lâleli kurbunda Kızıl Taş Mahallesi'nde Medrese Sokâğı'nda üç numaralı menzilde sâkine iken bundan akdem bilâ veled vefât eden Gül Endâm Hânım ibnete Abdullah ibni Abdurrahman'ın vârisi olduğunu iddi'â eden İstanbul'da Sirkeci İskelesi'nde Yıldız Oteli'nde sâkin Mehmed İrfân Bey ibnü'l merhûm Nâzîf Pâşâ Meclis-i Şer'ide müteveffât-ı mezbûrenin medyûnlarından olub İstanbul'da Şeyh Ebu'l Vefâ meydânında bilâ numaralı menzilde sâkin Ahmed Ağâ ibni Sâlih muvâcehesinde medyûn-ı mezbûrun inkârına mukârin müdde'î mûma ileyhin eylediği verâset müdde'âsına işbu mestûre zeylinde ismi muharrer şâhid ile diğer şâhid şehâdet etmeleriyle şâhid-i mezbûrun âdil ve makbûlü'ş-şehâde olub olmadığını ismi zîrine tahrîr eylesesiz ve's-selâm

fî 28 M sene 311

(mühür) Ahî Çelebî Mahkeme-i Şer'iiyesi

Şâhid

İstanbul'da Sultân Bâyezîd Velî Hân kurbunda Soğân Ağâ Mahallesi'nde Tulumba Zükâğında on iki numaralı menzilde sâkin Evkâf-ı Hümâyûn muhâsebe kalemi ketebesinden orta boylu kara sakallı Yusûf Ağâ E[fen]di ibni Yusûf bin Halîl

Şâhid-i mûma ileyhin âdil ve makbûlü'ş-şehâde olduğu tarafımızdan tasdik olunduğu mübeyyin işbu mahalle zeyl ve temhîr kılındı fî 1 Gurre-i Receb sene 1311

(Büyük mühür) Hüseyin Hüsnü Ağâ Mahallesi İmamı kurbunda Soğân ___ atîk

Mahalle-i mezkûre ahâlisinden ve evkâf-ı Hümâyûn Hazine Ketebesinden

(Mühür) Esseyid Alî Avnî

Soğân Ağâ Mahallesi Ahâlisinden ve Mâliye Hazîne-i Celîlesi Muhâsebe-i umûmiye ketebesinden Abdulkadir Efendi bin Mehmed

(Mühür) Esseyid Abdulkadir

Soğân Ağâ Mahallesi Ahâlisinden ve çerci esnâfından Mustafa Efendi bin Mehmed

(Mühür) Mustafa

Soğân Ağâ Mahallesi Ahâlisinden ve Mâliye Hazîne-i Celîlesi Muhâsebe-i umûmiye ketebesinden Osmân Efendi bin Nazmî

(Mühür) Osmân Zekî

Arka Sayfa:

___ isimleri ber vech-i zîr beyân olunur.

Hüseyin Hüsnü Ağâ Mahallesi muhtârı kurbunda Soğân ___ atîk

(Mühür) Esseyid Alî Avnî

(Mühür) Mustafa

(Mühür) Osmân Zekî

2.3.6.5 Şehâdetnâme

Bir mektebi ikmal edip çıkan şâkirdânın yedine, mektepte tedris olunan fûnûnu tahsîl etmiş olduklarına şâhid ve bürhân olmak üzere verilen varaka-i resmiye³⁵⁵, diploma.

³⁵⁵ Sami, “Şehâdetnâme” a.g.e., s. 789.

3 . BÖLÜM: Meşihat Arşivi Evrakı'nın Tanımlanması

3.1 Meşihat Arşivi Evrakının Tanımlanmasında Kullanılan Üstveriler Ve Üstverilerin Analizi

Osmanlı Devleti'nde bürokratik işlemler sonucunda çok sayıda ve türde belge üretilmiştir. Meşihat Arşivi'nde ifta ve kaza organlarının ürettikleri belgelerin yanı sıra, Şeyhülislamlık makamı ile kalemlerinin, devletin resmi yazışma kriterleri çerçevesinde üretmiş oldukları belgeler de bulunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde bulunan bir diğer belge grubu ise, kişilerin ve kurumların Şeyhülislamlık makamına gönderdiği belgelerdir. Meşihat Arşivi'nde tespit edilen belge türleri bir önceki bölümde anlatılmıştır. Bu bölümde, Meşihat Arşivi'nde tespit edilen Osmanlı belgelerinin, standart bir şekilde tanımlanması için üstveriler önerilecektir.

Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılması önerilen üstveriler, Tanımlama Düzeyi Alanı, Kimliklendirme Alanı, Diplomatik İnceleme Alanı, İçerik Alanı, Yönetim Alanı, Erişim Noktaları Alanı ile Notlar ve Belge Eki Alanı olarak yedi tanımlayıcı bilgi alanına göre organize edilmiştir. Üstveriler, bu bilgi alanlarının altında tanımlanmışlardır. Tanımlama işlemi yapılırken tespit edilen ve Osmanlı belgeleri için kullanılması önerilen üstverilerin, ne amaçla ve hangi koşulda kullanılacağını açıklamak için Yalçınkaya'nın (2014) doktora tezinde bulunan "Toplanan Üstverilerin Değerlendirme Tablosu Açıklama Alanı" isimli tablodan yararlanılmış; bu tablo "Tespit Edilen Üstverileri Değerlendirme Tablosu" ismiyle bu çalışmaya uyarlanmıştır³⁵⁶.

Bu tabloda üstverinin ismi, açıklaması, kullanım amacı, uluslararası ve ulusal standartlarda bu üstveri elemanı için kullandığı terim ile üstveri elemanının, Osmanlı belgelerinin tanımlanırken kullanılmasının zorunlu olup olmadığı belirtilmiştir.

³⁵⁶ Bahattin Yalçınkaya, *e-Devlet Üstveri Standardının Oluşturulması ve Türkiye İçin Modellenmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 70.

Tablo 3.1 Tespit Edilen Üstverileri Değerlendirme Tablosu

Üstveri	Bu alanda tarihi belgeler için belirlenen üstveri başlığı bulunur.
Açıklaması	Üstverinin kısaca açıklandığı alandır.
Kullanım Amacı	Üstverileri hangi amaç veya amaçlarla kullandıklarının açıklandığı alandır.
Alt Elemanlar	Üstveri elemanın alt elemanlarının adı bu alanda tanımlanmıştır. Bu alt elemanların açıklamaları tablonun altında verilecektir.
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	Bu terimin kullanılmasını öneren uluslararası standart ve bu terimin bu standarttaki karşılığı
Zorunluluk	Üstveri elemanının kullanılmasının zorunlu mu yoksa arşivcinin insifyatında mi olduğunu belirtmek için kullanılır.

3.1.1 Tanımlama Düzeyi Alanı

Tanımlama seviyeleri, arşiv malzemeleri arasında hiyerarşik bir ilişki kurarlar. Arşiv malzemeleri arasındaki hiyerarşik ilişki, malzemenin üretildiği dönemdeki çevre şartlarının yeniden kurulmasına yardımcı olup; kullanıcıya arşiv malzemesinin üretim ortamı hakkında bilgi vererek arşiv malzemesinin bir bağlam içerisinde incelenmesine olanak sağlar³⁵⁷. Tanımlama Düzeyi Alanında, tanımlama biriminin düzenlenme düzeyini belirlemek³⁵⁸ amacıyla fon adı, bu fonun alt kademesi olan seri ve alt-seriler tespit edilmiştir. Tanımlama düzeyi provenans bilgisinin korunması açısından gereklidir. Belgenin üretildiği seri ve alt seriler de bu alanda tanımlanmaktadır.

3.1.1.1 Fon

Fon, arşivlerin düzenlenmesinde kaynaklık eden birim veya kuruluşu esas alan temel bölümdür³⁵⁹. Bir kurum ve kuruluşa ya da bir şahsa ait belgelerinin tümünü arşiv ifadesi ile tanımlamak mümkündür. ISAD(G) ve RAD belge varlığının sınıflandırılmasında arşiv ifadesi yerine fon ifadesini kullanılmışlardır. Bu iki standartta geçen fon tanımı hemen hemen aynı olmakla beraber şu şekildedir: “Üreticinin

³⁵⁷ Türk Standardları Enstitüsü, *TS 13298 numaralı Elektronik Belge Yönetimi Standardı Revizyon 2*, Ankara 2009, s. 48.

³⁵⁸ *International Standard of Archival Description (General) (ISAD(G))*, International Council on Archives, 2nd Ed., Ottawa 2000, s. 18.

³⁵⁹ Fahrettin Özdemirci, Mehmet Torunlar, Selvet Saraç, *Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (Beyas) Terimler ve Tanımlar Sözlüğü*, Ankara 2009, s.1.

faaliyetleri ve fonksiyonları sırasında belli bir kişi, aile ya da tüzel kişilik tarafından organik olarak üretilmiş ve / veya bir araya getirilmiş, biçim ya da taşıyıcıya bakılmaksızın belgelerin tümünü ifade eder.”³⁶⁰ “Format veya ortamdan bağımsız olarak, o üreticinin faaliyetleri veya işlevleri boyunca belirli bir kişi, aile veya kurumsal yapı tarafından otomatik ve organik olarak üretilen ve/veya biriktirilen ve kullanılan belgelerin tümüne verilen isim olmakla beraber arşivcilikte bir tanımlama düzeyidir³⁶¹.” TS 13298 numaralı standartta, tanımlama düzeylerinden “fon” şu şekilde tanımlanmıştır: “Arşiv malzemesini üreten veya malzemenin fikrî, fizikî, idârî veya ticarî mülkiyetine sahip olan kurumları tanımlamak için kullanılır.” Bu açıklamadan olarak, bu çalışmada fon Meşihat Arşivi’nin kendisidir.

Tablo 3.2 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Fon

Üstveri	Fon
Açıklaması	Fon en geniş tanımlama düzeyini oluşturur ³⁶² .
Kullanım Amacı	Tanımlama biriminin en üst düzeyini belirlemek.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • DACS → Fond • eDuS → Fon • ISAD-G → Fond • ISO 23081-1/2 → Archive • MAD → Reposiory • RAD → Fond • TS 13298 → Fon • TSE / ISO 15489-1/2 → Kurumsal Fonksiyon
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu üstveri elemanıdır.

³⁶⁰ ISAD(G), s. 10.

³⁶¹ Rules of Archival Description (RAD), Bureau of Canadian Archivists, Revised Version, Ottawa, 2008, s. D-5

³⁶² ISAD(G), s. 8.

3.1.1.2 Seri

Arşivcilikte, seri kavramı belirli bir işlev veya konuyla olan ilgileri, aynı faaliyetin ürünü olmaları, belirli bir biçime sahip olmaları, oluşturulma koşulları ya da kullanımlarından kaynaklanan başka bir ilişkiye sahip olmaları nedeniyle, tek bir birim halinde işlenen veya bir dosyalama sistemine göre düzenlenen arşiv belgesi topluluğunu ifade etmekle beraber bir tanımlama seviyesine verilen isimdir³⁶³. Ya da daha kısa bir deyişle seri, arşiv malzemesini üreten birimdeki faaliyet alanlarını ifade eder³⁶⁴. Birimlerde genelde birden fazla seri bulunur. Seri, aynı faaliyet alanına ait, aynı dosyalama sistemi içerisinde dosyalanmış, aynı dosya formatına sahip veya belli bir konu temelinde bir araya getirilmiş belgeler bütünüdür³⁶⁵.

Meşihat Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmaları sonucunda, Evrak Odası, Hukuk, Meclis, Sicil-i Ahval, Tahrirat, Meşihat Muhasebe, Matbu Kitap, Yazma Kitap, T.C. Belge, T.C. Cetvel, T.C. Şahıs Dosyaları, T.C. Makbuz, T.C. İstanbul Müftülüğü Defterleri, T.C. Gazete, T.C. Matbu, Ruznamçe – Nakibü'l eşraf – Arz- İradeler, Şeyhülislamlığa Bağlı Meclislere Ait Defterler, Mahkeme Sicil Defterleri, Müteferrik Defterler, İSAM'dan gelen dijitaler ve Yazma isimli seriler ortaya çıkarılmıştır. Bu şekilde bir tasnif Provenans prensibine uygun değildir

Provenans prensibi koleksiyonları parçalamayı ve konuya göre ya da diğer başlıklara bağlı olarak yeniden düzenlemeyi kabul etmez. Tarihi belgeler, konusal bakımdan veya belge türüne sınıflandırılmazlar. Bunun yerine erişim ya konuları doğrudan açıklayan ya da orijinleri, amacı, üretim şekli ve belgenin üretimi ile sonuçlanan işlevleri tanımlanırlar. Provenans, belgelerin organize olarak ve belli amaçlar doğrultusunda yürütülen faaliyetler sonucu oluştuğunu; organik olarak üretildiğini, birbirileri ile de bir ilişkilerinin olduğunu kabul etmektedir. Provenans, önemli bilgilerin bu belgelerin üretim ve ilişkileri bağlamında incelenerek elde edilebileceğini kabul etmektedir³⁶⁶.

³⁶³ RAD, s. D-8; Özdemirci & Torunlar & Saraç, a.g.e, s. 6.

³⁶⁴ TS 13298, s. 48.

³⁶⁵ TS 13298, s. 49.

³⁶⁶ Bruce Dearstyne, *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, çev. Oğuz İcimsöy, Mustafa Akbulut, İstanbul 2001, s. 125-126.

Tablo 3.3 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Seri

Üstveri	Seri
Açıklaması	Aynı numara, alfabetik, kronolojik ya da diğer tanımlanabilir sıralamaya sahip veya aynı birikim ya da dosyalama işleminden kaynaklanan ve benzer işlev, format veya bilgi içeriğine sahip olan bir ajans/kişi tarafından oluşturulan ve muhafaza edilen kayıtları içeren bir araya toplama seviyesidir ³⁶⁷ .
Kullanım Amacı	Tek birimin/kalemin ürettiği belgeleri bir araya toplamak
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Serie / Record Series• CDWA → Serie• DACS → Record Series• eDuS → Seri• ISAD-G → Serie• ISO 23081 → Serie• MAD → Group• RAD → Serie• TS 13298 → Seri• TSE / ISO 15489-1/2 → Aktivite
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu üstveri elemanıdır

3.1.1.3 Alt-Seri

Bir seri içerisindeki unsur veya belgelerin dosyalama düzeni, biçim veya içerik yönünden kolaylıkla birbirinden ayrılabilir olan alt tanımlama düzeyine verilen isimdir³⁶⁸. Faaliyet alanlarının bağımsız süreçlerden oluştuğu (aynı faaliyet alanında farklı dosya/klasörler oluşturulduğu) durumlarda seriler, alt serilere bölünebilirler. Bu durumda alt seriler ayrı bir seviye olarak tanımlanmalıdır. İki veya daha fazla alt serinin oluşmadığı durumlarda ise alt seriler kullanılmamalıdır³⁶⁹.

³⁶⁷ ISO 23081-2: 2009 *Information and Documentation – Managing metadata for records: Part 2: Conceptual and implementation issues*, British Standard International Standard Organisation, s. 11.

³⁶⁸ Fahrettin Özdemirci, Mehmet Torunlar, Selvet Saraç, *a.g.e.*, s.1.; Richard Pearce-Moses, “Subseries”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 376.

³⁶⁹ TS 13298, s. 49.

Tablo 3.4 Tanımlama düzeyi alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Alt Seri

Üstveri	Alt-Seri
Açıklaması	Seri tanımlama düzeyinin altkümesi olan aynı faaliyet alanının bağımsız süreçlerinin tanımlandığı arşiv tanımlama düzeyidir.
Kullanım Amacı	Aynı birim/kalem tarafından üretilen ancak dosyalama düzeni, biçim veya içerik yönünden kolaylıkla birbirinden ayrılabilir belgeleri bir araya toplamak
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Subseries• DACS → Subseries• eDuS → Altseri• ISAD(G) → Sub-serie• MAD → Subgroup• RAD → Sub-serie• TS 13298 → Altseri• TSE / ISO 15489-1/2 → Alt-Seri
Zorunluluk	İki veya daha fazla alt seri oluşmuyorsa kullanılmamalıdır.

Bâb-1 Meşihat'ın teşkilat yapısı ve bu yapının yıllar içerisinde uğradığı değişiklikler ikinci bölümde anlatılmıştır. Bâb-1 Meşihat'ın teşkilat yapısına göre, Meşihat Arşivi için kullanılması gereken tanımlama düzeyi alanları fon, seri, alt-seri ve dosya/gömlek olarak belirlenmiştir. Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilen ve bu çalışma kapsamına dahil edilen belgeler tanımlanırken, göz önüne bulundurulması gereken tanımlama düzeyleri ile kurumun teşkilat yapısı eşleştirilmiştir:

Tablo 3.5 Meşihat Arşivi'nin teşkilat yapısı ve tanımlama düzeyleri

Fon	Seri	Alt-seri
Meşihat Arşivi	Fetva Emaneti	
	Meclis-i Talebe-i Ulûm	
	Muallimhane-i Nüvvâb	
	Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümâyûn	
	Tedkik-i Müellefat Encümeni	
	Meclis-i İdare-yi Emval-i Eytam	
	Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer'iyye	
	Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye	
	Meclis-i Meşâyih	
	Meclis-i İmtihan-ı Kur'a	
	Meclis-i Mecelle	
	Evkâf-ı Hümâyûn Teftiş Mahkemesi Meclis-i Teftiş'i	
	Şûrâ-yı İlmiyye	
	Memurîn Müdüriyeti ve Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i İlmiyye	
	Encümen-i İslahât-ı İlmiyye	
	Dârü'l Hikmet'il İslamiyye	
	Muhasebe-i İlmiyue Dairesi	
	Anadolu Kazaskerliği	
	Rumeli Kazaskerliği	<ul style="list-style-type: none"> • Merkez Dairesi • Mahfil-i Şer'iyyat Mahkemesi • Kısmet-i Askeriye Mahkemesi
	İstanbul Kadılığı	<ul style="list-style-type: none"> • İstanbul Mahkemesi • Bab Mahkemesi • Kısmet-i Beleddiyye Mahkemesi • Diğer Mahkeme ve Naibler
Bilâd-ı Selâse Kadılığı	<ul style="list-style-type: none"> • Galata Kadılığı • Eyüp Kadılığı • Üsküdar Kadılığı 	

3.1.2 Kimliklendirme Alanı

Kimliklendirme Alanı, tanımlanan belgenin kimliğini belirlemek için gerekli bilginin nakledildiği alandır³⁷⁰. Tanımlama yapılırken, kimliklendirme üstveri elemanlarının en az bir tanesinin kullanılması zorunludur. Kullanılan üstveri elemanları arşiv unsurunun kimliğini belirtmek için yeterli olmalıdır³⁷¹. Belgeye verilen referans numarası (kod) bu alanda tanımlanır. Kimliklendirme alanında tanımlanan “Başlık” isimli üstveri elemanı, araştırmacıya belgenin içeriğinde bulabilecekleri bilgiye dair ipucu veren en kritik üstveri elemanlarından biridir. Belgenin tarihi ve, belgede birden fazla tarih varsa, belge üzerindeki ilk ve son tarih bu alanda tanımlanır. Belgenin dili ve belgede baskın olan dil bilgileri kimliklendirme alanında tanımlanan bilgilerdendir.

3.1.2.1 Referans Numarası

Referans numarası, tanımlama birimini yegâne olarak belirlemek ve bunu temsil eden tanımlamaya bir bağlantı sağlamak amacıyla kullanılır³⁷². Bu üstveri elemanı, belge için diğer belgelerden farklı sadece kendine ait (eşsiz) bir tanımlama numarası sağlar³⁷³.

Meşihat Arşivi tasnif edildikten sonra belgeler tanımlanmamıştır. Sınıflandırılması tamamlanan belgelere seri isimleri ve tarihleri baz alınarak referans numarası verilmiştir. Bu referans numarası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nin kısaltması, arşivin Başbakanlık Osmanlı Arşivi memurları tarafından tasnif edilmesi sırasında belirledikleri Evrak Odası, Tahrirat, Sicil-i Ahval Dairesi gibi seri isimlerinin kısaltmaları, belgeye verilen sıra numarası ve belgenin Hicri tarihinden oluşmaktadır. Meşihat Arşivi'nde her bir belge için diğerlerinden farklı referans numaraları kullanılmıştır. Arşiv tasnif edilmeden önce hazırlanan basılı kaynaklarda ve tezlerde kullanılan belgelerde bir referans numarası mevcut değildir. Meşihat Arşivi'nde rastgele bir referans numarası seçilerek aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

³⁷⁰ *International Standard of Archival Description (General) (ISAD(G))*, International Council on Archives, Second Edition, Ottawa 2000, s. 8.

³⁷¹ Cook, Procter, *MAD*, s. 76.

³⁷² *ISAD-G*, s. 13

³⁷³ *Describing Archives A Content Standard (DACs)*, The Society of American Archivists, Second Edition, Chicago 2013, s 13.

Tablo 3.6 Meşihat Arşivi'nde belgelere verilen referans numaralarını çözümleme tablosu

ISTMFTMSHEO0001000631151HSaban12N0001	
IST	İstanbul
MFT	Müftülüğü
MSH (Meşihat Arşivi)	Fon
EO (Evrak Odası)	Seri
000100063	Kutu, dosya, sıra numarası
1151	Belgenin yılı
H (Hicri Takvim)	Takvim Türü
Saban: Ay ve gün bilgisi	Ay
12	Gün
N0001: Numara 1	Sıra Numarası

Tablo 3.7 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Referans Numarası

Üstveri	Referans Numarası
Açıklaması	“Belgeleri, adları dışında, kısa bir referans kodu ile tanımlamak yaygın olarak kullanılan bir metottür. Referans numaraları ve kodlar genelde belge grupları seviyesinde yapılır ³⁷⁴ .”
Kullanım Amacı	“Kodların kullanılmasının amacı belgenin fiziksel depolama yerini kayıt altına almaktır; referans numarası veya kodu belgenin “adresini” belirler. Belgeler, kayıt sistemi içerisindeki adres bilgisinden sorgulanarak erişilebilirler ³⁷⁵ .”
Alt elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • CDWA → Repository Number • DACS → Reference Code • DC → Identifier • EAD → EAD Identifier / ID of the Unit • eDuS → Belge Referans Numarası • ISAD(G) → Reference Code • ISO 23081 → Identifier • MAD → Reference Code • MODS → <identifier> • RAD → Standard Number • TS 13298 → Belge Referans Numarası • TSE / ISO 15489-1/2 → Referans Kodu • TSE / ISO 15836 → Tanımlayıcı
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

³⁷⁴ ISO 15489-1 Enformasyon ve Dokümantasyon – Belge Yönetimi I Bölüm 1: Genel, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara, s.18

³⁷⁵ ISO 15489-1 Enformasyon ve Dokümantasyon – Belge Yönetimi I Bölüm 1: Genel, s.18

3.1.2.2 Başlık

Bir üstveri elemanı olarak “Başlık”, ISAD-G’de “Bir tanımlama biriminin adı olan kelime, deyim, karakter ya da karakterler grubu” olarak tanımlanmaktadır³⁷⁶. Arşiv koleksiyonları, arşiv serileri ya da konuşma metni, makale, kitap, şiir gibi tek başına arşiv unsurları manşet/isim gibi bir başlık ihtiva ediyorlarsa, bu manşete/isme bir resmi başlık denir. Çoğu arşiv materyali resmi bir başlığa sahip olmadığından, arşivci bu tür malzemelere, resmi olmayan bir başlık verir. Bu başlık, ya önceden hazırlanmış açıklayıcı bir envanterden ya araştırma aracından (varsa) alınarak ya da malzemenin doğrudan incelenmesi ile oluşturulmalıdır.³⁷⁷

Tablo 3.8 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Başlık

Üstveri	Başlık
Açıklaması	Kaynağa verilen isim ³⁷⁸ .
Kullanım Amacı	Arşiv malzemesinin ihtiva ettiği bulunan ya da arşivci tarafından opsiyonel olarak üretilen malzemenin manşetinin/isminin belgenin başlığı olarak kaydetmek ³⁷⁹ Kullanıcıları ayrıntılı tanımlamalara yönlendirmek ³⁸⁰
Alt elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Formal Title/Supplied Title• CDWA → Title Text /Preference Title• DACS → Title• DC → Title• EAD → Title of the unit• eDuS → Belge Adı• ISAD(G) → Title• ISO 23081 → Title• MAD → Title• MODS → <titleInfo><title>• RAD → Formal Title/Traditional Title• TS 13298 → Belge Adı• TSE / ISO 15489-1/2 Belgenin Adı/ Anabaşlık• TSE / ISO 15836 → İsim
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

³⁷⁶ ISAD(G), s 8.

³⁷⁷ Steven L. Hensen, *Archives, Personal Papers, and Manuscripts (APPM)*, Society of American Archivists, Chicago, 1989, s. 13

³⁷⁸ Dublin Core Metadata Initiative, <http://dublincore.org/documents/dces/> [erişim tarihi 06.02.2017]

³⁷⁹ RAD, s.1-12.

³⁸⁰ Cook, Procter, MAD, s. 76.

3.1.2.3 Tarih

Belgeyi hazırlayan kurum veya kişinin, imzalandığı tarihi gösterir üstveri elemanıdır. İmza tarihi aynı zamanda belgenin de tarihidir. Osmanlı belgelerinde tarih ibaresi iki farklı şekilde görülebilmektedir. Bunlardan ilki tamamen Arapçadır ve tarih yazıyla, metin şeklinde ifade edilmiştir. Günümüzde kullanılan şekliyle, rakamlarla gün ay ve yıl tarzında tarih atma ise diğer tarih atma usulüdür³⁸¹. Ancak Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde üretilen, özellikle arzuhal gibi, çoğunlukla yerel halkın şikâyet, dilek, istek gibi amaçlarla yazdıkları, belgelerde genellikle tarih bulunmamaktadır. Dosya usulü öncesi üretilen üzerinde tarih bulunmayan bu belgeler, üzerinde tüm muamele sürecini ve muamelelerin tarihlerini ihtiva eder. Bu gibi belgelerde ilk muamele tarihi, belgenin yaklaşık tarihi olarak yazılabilir.

Tanzimat Dönemi yazışmalarında belgeyi tarihlendirme biçimi klasik dönemden farklıdır. Örneğin tarihleme yazılı olarak değil rakamlıdır. Ay adları bütün olarak verilmez, bunun yerine kısaltmaları kullanılır. Tanzimat Dönemi'nde evâhil, evâsıt, evâil gibi decade usulü tarihlendirme de yapılmaz. Tanzimat Dönemi'nde artık bürokratik işlemler ve iş hacmi artmış olduğundan dolayısı ile evrakın daha detaylı olarak tarihlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Mali vesikalar için Rumî tarih kullanılır. Bu dönemde Hariciye evraklarında ise Miladî Takvim kullanıldığı görülür³⁸².

Meşihat Arşivi belgelerinde sadece düzenleme çalışması yapılmıştır. Tanımlama için, sayısallaştırılıp PDF ve JPEG formatlarına aktarılan ve sadece belgenin ismi yerine geçen bir referans numarası verilmiştir. Bu referans numarası, belgenin tarihini de içermektedir. Bu tarih genellikle Hicrî tarihtir.

Osmanlı belgeleri tanımlanırken hem belge üzerinde bulunan Hicrî ve Rumî tarihler kaydedilmeli, hem de bu tarihler Miladî tarihe çevrilip tanımlama alanına yazılmalıdır. Miladi tarihin tanımlanması tüm belgelerin, tarihi açıdan karşılaştırılmasına olarak sağlayacaktır. Hicrî ve Rûmî tarihleri hem birbirlerine hem de Milâdî tarihe çevirmede kolaylık sağlaması için Unat (1988) "Hicri Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu"³⁸³; Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1993) "Takvîmü's-Sinîn"³⁸⁴; Dağlı ve Üçer (1997) "Tarih Çevirme Kılavuzu"³⁸⁵ isimli rehberleri yayınlamışlardır.

³⁸¹ Küttükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 13

³⁸² İlber Ortaylı, "Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 167

³⁸³ Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, VII. Dizi, sy, 37e., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

³⁸⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîmü's-Sinîn*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1993.

³⁸⁵ Yücel Dağlı, Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Tarih çevirmek için ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun web sitesinde yayınlanan "Tarih Çevirme Kılavuzu"ndan da yararlanılabilir³⁸⁶.

Aşağıdaki tabloda tarih üstveri alanının uluslararası standartlardaki Miladi Tarih için verilmiş karşılıkları bulunmaktadır. Hicri ve Rumi takvimler, Batı ülkelerinde kullanılan takvim olmadığı için bu tarihler için kullanılan üstveri elemanlarına uluslararası standartlarda rastlanmamıştır.

Tablo 3.9 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Tarih

Üstveri	Tarih
Açıklaması	Belgenin oluşturulma tarihidir.
Kullanım amacı	Tanımlanan varlığın oluşturulma tarihini / tarihlerini yazmak ³⁸⁷
Alt elemanlar	<ul style="list-style-type: none">• Miladî Tarih• Rumî Tarih• Hicrî Tarih
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM³⁸⁸ → Date• CDWA → Creation Date• DACS → Date of Creation• DC → Date• EAD → Date of the unit• eDuS → Üretim Tarihi/Alınma Tarihi• ISAD(G) → Date(s)• ISO 23081 → Event date/time• MAD → Date• MODS → originInfo><dateCreated• RAD → Date of Creation• TS 13298 → Üretim Tarihi/Alınma Tarihi• TSE / ISO 15489-1/2 → Üretim Tarihi/Alınma Tarihi• TSE / ISO 15836 → Tarih
Zorunluluk	Belge üzerinde herhangi bir tarih bulunuyor ise kullanılmalı, aksi halde kullanılmamalıdır.

3.1.2.3.1 Hicrî Tarih

Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti başlangıç sayılmak suretiyle düzenlenen tarih hakkında kullanılan tabirdir. Ayın hareketi esas

³⁸⁶ <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2017]

³⁸⁷ RAD, s. 1-31.

³⁸⁸ APPM isimli standartta tarih "Başlık" isimli üstveri elemanının kapsamındadır: Hensen, APPM, s.15.

tutulduğundan hicri tarih için “hicrî-i kamerî” ve “sene-i kameriye” tabirleri de kullanılmaktadır. Hicrî sene miladi ve rumî tarihler gibi on iki ay esasına dayanmaktadır. Hicrî aylar sırası ile Muharrem, Safer, Rebiü'l evvel, Rebiü'l Ahir, Cumade'l ûlâ (Cemaziye'l evvel), Cumade'l ahire (Cemaziye'l ahir), Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zi'l kade, Zi'l hicce'dir³⁸⁹. Hicri sene üç yüz elli beş gündür.

Osmanlı Devleti'nde hicri tarih kullanılırken malî mülâhazalarda “Rumî Tarih” kabul edilmiştir. Bununla beraber resmî belgelerde hicrî sene ile beraber kullanılmaya devam eden Rumî Tarih de Cumhuriyet döneminde yerini Miladî tarihe bırakmıştır³⁹⁰.

3.1.2.3.2 Rumî Tarih

Osmanlı Devleti zamanında kullanılan tarihlerden biri olan Rumî tarih için “Malî tarih” terimi de kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin saltanatının ilk zamanlarında tüm İslam devletlerinde olduğu gibi Hicrî Tarih kullanmışlardır. Ancak sonraları malî düşünce ile resmi işlemlerde ay takvimi olan Hicrî Tarihi kullanmayı bırakarak güneş esasına dayanan Rumî Tarihi kullanmaya başlamışlardır. Bu takvimin kabul edilmesi, senede on bir günlük bir fark olmasına neden olmuştur. Bunun nedeni Hicrî sene üç yüz elli beş gün, Rumî senede ise üç yüz altmış beş gün olmasıdır. Rumî sene ile “efrenci tarih” de denilen ve bugün kullanılan Miladî Tarih arasında 584 senelik bir fark vardır³⁹¹. Rumî aylar sırası ile Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Teşrîn-i Evvel, Teşrîn-i Sani, Kanun-i Evvel ve Kanun-i Sani'dir.

Osmanlı Devleti maliyecileri devletin resmi takvim olarak kullandığı hicri yılda ayların başlangıcının her yıl değişmesi sebebiyle yaşadıkları sıkıntıyı 17. yüzyılın sonlarında fark ederek kullanılan takvimde bir değişiklik çabası içerisine girmişlerdir. Hicrî 1255 (Miladî 1839) yılından sonra bütün resmî ve malî kayıtlar için mali yıl resmî olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra vatandaşlara nüfus cüzdanı vermeye başlanmasıyla birlikte, bu cüzdanlara kimi nüfus memurları Hicrî yılı, kimileri de Rumî yılı yazması karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklık Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet yönetiminin son yıllarına dek sürmüştür, devlet işlerinde ve yazışmalarda hem Hicrî Kamerî, hem malî (Rumî) yıl birlikte kullanılmaya başlanmıştır³⁹².

³⁸⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Hicri Tarih”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 813.*

³⁹⁰ Pakalın, “Hicri Tarih”, s. 814.

³⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Rumî Tarih”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.58.*

³⁹² Neşet Çağatay, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 1, Ankara 1978, s. 136.*

1332 malî yılı Şubatı'nın sekizinci günü [8 Şubat 1316] çıkarılan 135 numaralı “Muamelât-ı devlette takvim-i garbînin kabulü” hakkında kanun ile tarih-i Hicrî Kamerî eksisi gibi kullanılmak koşulu ile Osmanlı Devleti resmi işlemlerinde, takvim başlangıcı müstesna olmak üzere takvim-i garbî kabul olunmuş” böylece 1332 yılı Şubatı'nın 16. günü 1333 yılı Martı'nın birinci günü sayılarak jülyen takvimine göre yürüyen mali (rumi) yıl ile Gregoryen takvimine göre yürüyen Miladî yıl arasındaki gün farkı giderilmiştir.

3.1.2.3.3 Miladî Tarih

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 26 Aralık 1341 [1925] günü, Büyük Millet Meclisi, kabul ettiği 698 sayılı kanunla “Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde resmi devlet takviminde tarih başlangıcı olarak uluslararası takvim başlangıcını” temel almış ve böylece 1341 yılı Aralık ayının 31. gününü izleyen gün, 1926 yılı Ocak ayının birinci günü yapılmıştır³⁹³.

3.1.2.4 Dil

“Dil” üstveri alanında belgenin hangi dilde yazıldığı bilgisi tanımlanır. Belge birden fazla dilde yazılmış bölümler içeriyorsa, her bir dil ayrı ayrı belirtilir. ISO 639 numaralı standart ile dünyada aktif olarak kullanılan diller kodlanmış ve bu kodlama şeması standart bir şekilde yayınlanmıştır³⁹⁴. ISO 639-2 Codes for the representation of names of languages-- Part 2 (Dil Adlarını Gösteren Kısaltmalar—Bölüm 2) isimli standartta Osmanlı Türkçesi (1500-1928) için “ota” dil kodu olarak kullanılmıştır³⁹⁵. Belgenin dili şüphesiz belgenin ne ifade ettiğini bildirmesi açısından ön plana çıkan en önemli unsurdur. Belgelerin içeriği tek bir dil ile yazılabildiği gibi, bazen birden fazla dil kullanılmış olabilir. Bu durumda belgeler tanımlanırken, dil açısından iki farklı tanımlama elemanı kullanılabilir. Bunlardan ilki belgenin içeriğinde kullanılan baskın dildir. Diğer tanımla elemanı İkincil dil alanına ise, belgenin içeriğinde kullanılan diğer dil veya diller kaydedilir. Belgenin dilinin, entelektüel içeriğe dair fikir verdiğinden tanımlanması zorunludur. Örneğin, belgenin hangi dilde yazıldığı konusunda fikri olmayan bir araştırmacı, “Dil” üstveri elemanına yazılan içerik sayesinde bilgilendirilmiş olur.

³⁹³ Çağatay, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, s. 136.

³⁹⁴ Yalçınkaya, a.g.e. s. 34.

³⁹⁵ Library of Congress, *Codes for the Representation of Names of Languages, Codes arranged alphabetically by alpha-3/ISO 639-2 Code*, s. 12

Osmanlı belgelerinin resmî dili Türkçedir. Özellikle 18. yüzyılın öncesine kadar belgeler oldukça sade bir Türkçe ile yazılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda daha ağırlıklı olmakla birlikte, belgelerde kullanılan dil daha edebî bir hal almıştır. Osmanlı belgeleri üzerindeki çalışmalar Türk Dili ve Edebiyatı açısından da önemlidir. Zira Anadolu Türkçesi'nin gelişimini belgelerden takip etmek olasıdır. Osmanlı Arşivi'nde, az sayıda da olsa Arapça, Slavca, Grekçe ve Macarca gibi başka dillerde yazılmış belgeler de bulunmaktadır³⁹⁶. Şer'î hukuk sistemi ile yönetilen Osmanlı Devleti'nin dînî kurumu olan Şeyhülislam'ın arşivindeki belgeler ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesi olmakla birlikte Arapça belgelere de rastlanmıştır.

Aşağıdaki tabloda Dil üstverisinin uluslararası standartlardaki karşılıkları verilmiştir. "Baskın Dil" isimli üstveri elemanının karşılığına sadece Manual of Archival Description isimli standartta rastlanmıştır.

Tablo 3.10 Kimliklendirme alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Dil

Üstveri	Dil
Açıklaması	Belgenin hangi dilde yazıldığını ifade eder.
Kullanım Amacı	Belgenin hangi lisan/lisanlarda yazıldığının belirlenmesi ve tanımlanması
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Baskın Dil • Diğer Diller
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • APPM → Language • CDWA → Title /Inscription /Name /Term Language • DACS → Language or scripts • DC → Language • EAD → Language of the Material • eDuS → Dil • ISAD(G) → Language of the Material • MAD → Predominant Language • MODS → <language><languageTerm type="text" code="iso639-2b"> • RAD → Language • TS 13298 → Dil • TSE / ISO 15836 → Dil
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

³⁹⁶ Orhan Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu: Hatt-ı Hümayûn-İrade, Fermân, Berât, Telhîs, Buyuruldu, Tezkire, Takrir, Arz, Arzuhal*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 13.

3.1.3 İçerik Alanı

Arşiv malzemesinin içerik açısından tanımlanması için kullanılan alanlarıdır³⁹⁷. Bu alan, belgenin entelektüel kontrolünü sağlamak için gerekli bilgileri kaydetmeyi amaçlamaktadır³⁹⁸. İçerik alanı özet ve transkripsiyon üstveri elemanlarından oluşmaktadır.

3.1.3.1 Özet

Özet kelimesi, TDK Sözlükte, bir yazı veya sözün anlamını daha kısa ve özlü biçimde veren yazı veya söz, hülasa, fezleke, ekspozé anlamına gelmektedir³⁹⁹. Üstveri elemanı olarak “Özet” ile açıklanan varlığın kapsamı (zaman periyotları, coğrafya gibi) ve içeriğinin (belgesel formlar, konu, idari süreçler v.b.) özetinin verilmesi amaçlanır.⁴⁰⁰ Arşiv koleksiyonları için, illüstrasyon, harita, çizelge, taslak, plan, fotoğraf, ses kaydı, bilgisayar dosyaları gibi grafiksel veya diğer metin dışı materyallerin varlığını belirterek, mevcut materyalin özel türlerini ve biçimleri; malzeme envanterinin tarih aralığı; bu materyalin oluşturulmasına neden olan işlevler veya faaliyetler ile bu malzemeyi temsil ettiği en önemli konular, olaylar, kişiler, yerler “Özet” üstveri elemanı kapsamında ifade edilir. Sözü edilen ya da belgelenen önemli konularda kişiler, yerler, olaylar ile materyallerin niteliği ve faaliyetleri hakkında bilgi verilir⁴⁰¹.

³⁹⁷ TS 13298, s. 49.

³⁹⁸ Cook, Procter, *MAD*, s. 90.

³⁹⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c8e2c40a572.33125270

[Erişim Tarihi 05 Mayıs 2017]

⁴⁰⁰ *ISAD(G)*, s. 22.

⁴⁰¹ Hensen, *APPM*, s. 25.; *DACS*, s. 45.; *RAD*, s. 1-62.; *ISAD(G)*, s. 22.; Cook, Procter, *MAD*, s. 90.

Tablo 3.11 İçerik alanı üstverileri değerlendirme tablosu – Özet

Üstveri	Özet
Açıklaması	Açıklanan materyallerin genel içeriği, yapısı ve kapsamı ile ilgili bilgi verilir ⁴⁰² .
Kullanım Amacı	Materyallerin konusuna ve biçimine, içerdiği bilgilere, zaman aralığına ve coğrafi bölgeye ilişkin bilgi verilmesi amaçlanır ⁴⁰³ .
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Scope and Content/Abstract• CDWA → Concept Scope Note• DACS → Scope and Content• DC → description (abstract)• EAD → Scope and Content• ISAD(G) → Scope and Content• ISO 23081 → Abstract• MAD → Abstract• MODS → <abstract type="scope and content">• RAD → Scope and Content• TSE / ISO 15489-1/2 → Belge içeriği/ Özet
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.3.2 Transkripsiyon

Türkçesi “çeviriyazı⁴⁰⁴” olan transkripsiyon, bir kelimeyi, bir yazılı metni veya bir konuşmayı, onların telâffuzdaki ses değerlerini dikkate alan özel alfabe işaretleri kullanarak yazıya geçirmek anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵

Bilinen ilk alfabesi olan Göktürk alfabesinden sonra Soğd, Uygur, Mani ve Çin alfabeleri başta olmak üzere pek çok yazı sistemiyle kağıda dökülen Türkçe, on birinci yüzyıldan sonra Anadolu’da Arap alfabesinin yanı sıra Yunan, İbrani, Süryani ve Ermeni harfleriyle de yazılmıştır⁴⁰⁶. Meşihat Arşivi’ndeki belgeler, Arap harfi ile yazılmış Türkçe metinlerdir. Bu çalışma kapsamına alınan Meşihat Arşivi belgeleri, Latin harfleri ile yeniden yazılmıştır.

⁴⁰² Hensen, APPM, s. 25.

⁴⁰³ RAD, 1-62.

⁴⁰⁴ Ataman, “Transkripsiyon”, s.107.

⁴⁰⁵ “Çeviriyazı”, www.tdk.gov.tr.

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=73949 [Erişim tarihi, 2 Mart 2017])

⁴⁰⁶ Gazanfer İbar, *Anadolulu Hemşerilerimiz Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. X.

Tablo 3.12 İçerik alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Transkripsiyon

Üstveri	Transkripsiyon
Açıklaması	Orijinal bir belgenin metin ve/veya tipografi kaynakları elverdiği ölçüde yapılan kopyası ya da reproduksiyonu ⁴⁰⁷
Kullanım amacı	Veriyi, yeni ortamın gerektirebileceği biçime çevirerek daha fazla kişinin anlamasını sağlamak
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• CDWA → Transcription
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifyatinde olan üstveri elemanıdır.

3.1.4 Yönetim Alanı

Bilgi kaynaklarının yönetiminde kullanılan üstveriler, “Yönetim Alanı” başlığı altında toplanmıştır⁴⁰⁸. Bu alanda tanımlanan üstveriler, bilgi kaynaklarının entelektüel içeriği hakkında bilgi sağlamazken,⁴⁰⁹ arşiv malzemesinin bünyesinde bulunduran ve hizmete sunan kurumların yönetsel fonksiyonlarını kontrol altına almasını ve yönetmesi kolaylaştıracak bilgiler içermektedir⁴¹⁰. Bu alan sağlama yöntemleri, belgenin üreticisi, belge üzerinde işlem yapan diğer birim veya kurumlar, belgenin statüsü yani orijinalliği hakkında bilgi verir⁴¹¹.

3.1.4.1 Provenans

ISAD(G) provenansı “Şahsi ya da kurumsal faaliyetler çerçevesinde kurumlar ya da şahıslar ile onların ürettiği, biriktirdiği ve / veya kullandığı belgeler arasındaki ilişki” olarak tanımlamaktadır⁴¹². Arşivcilik Terimleri Sözlüğü’nde ise provenans, faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında belge ve arşivi oluşturan, biriktiren ve saklayan, daha sonra bunları ara depolara ya da arşivlere devreden kurum, kuruluş, organizasyon veya kişi olarak ifade edilmektedir.⁴¹³ Arşiv malzemeleri, kişilerin ve şirketlerin faaliyetlerinin, fonksiyonlarının doğal sonucu olarak oluşur. Organik olarak üretilen arşiv malzemelerinin orijinal işlevlerine veya amaçlarına göre düzenlemesi ve

⁴⁰⁷ Bekir Kemal Ataman, “Transkripsiyon”, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, Librairie de Pera, İstanbul 1995, s.107.

⁴⁰⁸ Mehmet Emin Küçük, Umut Al, Metadata Kavramı, *Bilgi Dünyası*, C. 2, S. 2, Ankara 2001, s. 174.

⁴⁰⁹ Richard Pearce-Moses, “Administrative Metadata”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 10-11.

⁴¹⁰ TS 13298, s. 49.

⁴¹¹ Cook, Procter, *MAD*, s. 83.

⁴¹² *ISAD(G)*, s. 11.

⁴¹³ Ataman, “Provenans”, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, s.89.

tanımlanması modern arşivcilik biliminin temel bir ilkesidir⁴¹⁴. Provenans prensibi arşiv malzemelerinin düzenlenmesi ve tanımlanması için temel taşıdığı için, arşiv malzemelerinin orijinleri veya yaratıcıları bu başlık altında tanımlanmalıdır⁴¹⁵. Bu çalışmada Osmanlı belgelerinin üretim yerini gösteren “Provenans” üstveri elemanı belgenin hangi idarede veya hangi idarenin hangi ilgili birimde üretildiğini tanımlamak için kullanılmaktadır.

Provenans tanımlanırken, belge bir kurum adına bir şahıs tarafından üretilmiş olabileceği gibi, arzuhallerde olduğu gibi hiçbir kurum adına düzenlenmeden sadece bir şahıs için düzenlenmiş olabilir. Üreticinin hem kurum hem de şahıs bilgisi provenans alanına kaydedilmelidir.

Tablo 3.13 Yönetim Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Provenans

Üstveri	Provenans
Açıklaması	Bir şeyin menşei veya kaynağı ⁴¹⁶
Kullanım Amacı	Tanımlanan belgenin üreticisini/üreticileri hakkında bilgi vermek ⁴¹⁷
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Belgeyi Üreten Kurum • Belgeyi Üreten Kişi
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • APPM → Provenance • CDWA → Creator Description • DACS → Name of Creator(s) • DC → Author or Creator • EAD → Origination • eDuS → Üretici • ISAD(G) → Name of Creator(s) • MAD → Place of origin • RAD → Provenance • TS 13298 → Üretici • TSE / ISO 15489-1/2 → Üreten kişinin kimliği ve görevi • TSE / ISO 15836 → Oluşturucu
Zorunluluk	Belgenin üreticisi biliniyor ise kullanılması zorunlu alandır.

⁴¹⁴ Steven L. Hensen, *APPM*, s. 4.

⁴¹⁵ *DACS*, s. XIX.

⁴¹⁶ Richard Pearce-Moses, “Provenance”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 317.

⁴¹⁷ *ISAD(G)*, s.18.

3.1.4.2 Muamele Silsilesi

Kurumlar iş süreçleri neticesinde belgeler üretirler. Bu belgeler, kuruluşun amaç ve hedeflerinin, kararlarının ve işlemlerinin kanıtıdır. Bu iş belgelerini tam olarak anlamak için, bunları üreten iş süreçlerini anlamak gerekir⁴¹⁸. Belirli bir sonuca yol açan, tutarlı işlemler dizisi⁴¹⁹ anlamına gelen iş akışı, belgenin veya belge ögesinin hangi birimden başlayıp, hangi birimde kimler tarafından hangi işleme tabi tutulacağıının belirlemesidir. Bu bazen belgenin ifade ettiği iş ve işlemin yapılması manasına da gelebilir⁴²⁰.

19. yüzyıla kadar, Osmanlı bürokrasisinde devlet daireleri, muamelelerini genellikle tek bir belgenin üzerinde yürüterek konuları sonuçlandırıyorlardı. Bu da belgenin içeriğine göre ilgili kalemlerce şerhler ve mütalaalar konularak yapılırdı.⁴²¹ Osmanlı Devleti'nde kurumların, gelen belgelerin üzerinde muamele yapma yöntemi, Dosya usulü evrak sisteminden önce kullanılan, belgenin muhatabının cevabını gene aynı belgenin üzerine yazması işidir. Bu muamele, muameleyi yapanın unvanına bakılarak isimlendirilir. Bir belge üzerinde birden fazla muamele bulunabilir. Bu muamelelerin her biri bir başka belge türüne karşılık gelebilir.

Örneğin, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, tayinlerle ilgili sadrazamlara verilen arzuhallerde muamele silsilesi şu şekilde idi:

- Sadrazam kethüdası arzuhalin sağ üst köşesine “mahalli görüle” ibaresini yazar,
- Arzuhal başmuhasebe, mevkufat, ruûs kalemi veya defterhane gibi kalemlere esas kaydının çıkarılması için gönderirdi.
- Arzuhal kalemlerde incelendikten sonra o memuriyetin boş olup olmadığı, daha önce ve o sırada kimin üzerinde bulunduğu gibi bilgiler derkenar olarak yazılır; altına o kısmın amiri tarih koyar, imza atar arzuhal tekrar Sadâret'e gönderilirdi.
- Sadâret'te bu kayıtlar incelendikten sonra, sadrazam uygun görürse arzuhalin üzerine “mucibince tevcih olunmak buyuruldu” ibaresini ve tevcih tarihini yazardı.
- Sadrazam muamelenin doğruluğunu ve kendisi tarafından yapıldığını belirtmek üzere “mucibince” kaydı üzerine “sah” işareti koyar,

⁴¹⁸ ISO/TR 26122:2008: *Information and documentation — Work process analysis for records*, British Standards, s. V.

⁴¹⁹ ISO 23081-2, s. 11.

⁴²⁰ Yalçınkaya, a.g.e., s. 187.

⁴²¹ Ali Akyıldız, "Hazîne-i Evrâk'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856), Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, s. 69.

- İşlem tamamlandıktan sonra işlem arzuhalin sahibine bildirilirdi⁴²².

Tablo 3.14 Yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Muamele Tarihçesi

Üstveri	Muamele Silsilesi (İş Akışı)
Açıklaması	Belgenin üretildikten sonra hangi kurum ve kişilerin muamelesinden geçtiğini gösterir üstveri elemanıdır. Belgenin göreceği işlemin türü belgenin türünü etkiler.
Kullanım Amacı	Belgenin hangi birim ya da kullanıcılar tarafından işlem gördüğünü belirlemek; belgenin safahat bilgisini göstermek.
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Muamele yapan birim/kurum/şahıs • Belge Türü • Muamele Tarihi (varsa)
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • DACS → Functions and Activities • EAD → <bioghist> • eDuS → İş Akışı • ISAD(G) → Administrative / biographical history • ISO 23081 → Event history • MODS → <abstract type= "administrative history">
Zorunluluk	(Muamele varsa) Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.4.3 Sağlama Metodu

Arşiv malzemesinin kuruma nereden / kimden, nasıl (bağış, satın alma, ödünç) sağlandığının bilgisidir⁴²³. Belgenin kaynağının adı, belge kuruma geldiğinde ya da kurumdan başka bir kuruma gönderilirken verilen gelen/giden kayıt numarası ve belge üzerine sonradan evrakı gönderen/alan kişi tarafından yazılan tarih “Sağlama Metodu” isimli üstveri ögesi vasıtasıyla tanımlanır⁴²⁴.

Meşihat Arşivi’ndeki belgelerin önemli bir bölümü, arşivin bağlı bulunduğu Şeyhülislamlık/Bâb-ı Meşihat tarafından üretilmiştir. Arşivde bulunan diğer bir kısım belge bu kurumun ilişkili olduğu Osmanlı Devleti’ndeki merkez teşkilat kalemlerinden Şeyhülislamlık’a gönderilmiş olanlardır. Osmanlı Devleti’nde yaşayan halkın şikâyetlerini veya isteklerini içeren istida da denilen arzuhaller de Meşihat Arşivi’nde

⁴²² Sarıyıldız, a.g.e., s. 52.

⁴²³ TS 13298, s 49.

⁴²⁴ Hensen, *APPM*, s. 29.

bulunan belgelerdendir. Meşihat Arşivi'ne gelen veya kurum tarafından üretilen her belge bir numara alır. Bu numaralar belgenin özetiyle beraber gelen-giden (amed/reft) defterlerine kaydedilirdi. Belgenin doğruluğunun saptanabilmesi açısından evrak üzerindeki numara ile ilgili defterdeki numaranın uyuşması gerekmektedir.

Tablo 3.15 Yönetim Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Sağlama Metodu

Üstveri	Sağlama Metodu
Açıklaması	Tanımlanan belgenin üretim, satın alma, bağış gibi sağlama metotlarından hangisi ile arşive kazandırıldığını ifade eder. “Sağlama Metodu” üstveri elemanı belgeyi doğrudan elde ettiği kaynakla beraber edinme tarihini, edinme metodunu ve diğer ilgili bilgileri de tanımlar ⁴²⁵ .
Kullanım Amacı	Belgenin arşive/kuruma kazandırılma yönteminin belirlemek, kaynağına dair bilgiler vermek
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Gelen Evrak • Giden Evrak
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • APPM → Immediate source of acquisition • CDWA → Transfer Mode • DACS → Immediate source of acquisition • DC → Source • ISAG(G) → Immediate source of acquisition • MAD → Method of Transfer • RAD → Immediate source of acquisition • TSE / ISO 15836 → Kaynak
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.4.4 Belge Statüsü

Belgenin orijinal olup olmadığının yazıldığı alandır. Belge statüsü alanına, belgenin mevcut durumu kaydedilir; bu alanda, kaydın bir taslak, müsvedde, kopya, tasdikli suret, son haline getirilmiş ve / veya revize edilmiş veya silinmiş olup olmadığı belirtilir⁴²⁶.

⁴²⁵ DACS, s. 64.

⁴²⁶ DACS, s. 120.

Tablo 3.16 yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Belge Statüsü

Üstveri	Belge Statüsü (Orijinalite)
Açıklaması	İncelenen belgenin kopya mı, orijinal mi ya da bir müsvedde mi olduğuna dair bilginin verildiği üstveri alanıdır.
Kullanım Amacı	Belgenin geçerli durumu hakkında bilgi vermek.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM→ Physical Description /Edition Statement• CDWA → Image Relationship Type• DACS → Status• ISAD(G) → Existence of location of copies• MAD → Secondary characteristics• RAD→ Physical Description/ Originals and reproductions
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.4.5 Muhatap / Alıcı Bilgisi

“Muhatap / Alıcı Bilgisi” üstveri elemanı belgenin gönderildiği idare veya kişinin kaydılması amacıyla kullanılır. Belgelerde olmazsa olmaz unsurlardan bir tanesi de belgenin kime hitap ettiği veya bir başka söylem ile muhatabının kim olduğudur. Bu üstveri alanı belgelerin hangi muhataba veya muhataplara gönderilmek üzere hazırlandığının bilgisinin tutulduğu üstveri alanıdır⁴²⁷. Belge bir kuruma ya da mektup gibi belgelerde olduğu gibi direkt olarak bir şahsa gönderilebilir. Muhatap / Alıcı Bilgisi üstveri elemanı, belgenin kime veya nereye gönderildiği bilgisini kaydetmek için kullanılır. Bir belgenin muhattabı bir kurum olabileceği gibi, bir şahıs da olabilir.

Osmanlı belgelerine özel bazı formüller belgenin gönderen ile alan kurum ve/veya kişi hakkında bilgi verir. Arşivsel tanımlama açısından değerlendirme yapıldığında, bu formüllerin, belgenin muhattabı hakkında bilgi verdiği görülür. Örneğin elkablar, belgenin muhattabının makam ve rütbelere göre değişen, vasfının övüldüğü cümlelerdir⁴²⁸. Ferman, berat gibi direkt olarak padişah makamından çıkan yazılar mürselünileyh denilen muhattabın elkabı ile başlar. Bir ferman birkaç elkab barındırabilir yani aynı anda üzerinde birden fazla elkab barındırarak kadıya,

⁴²⁷ Yalçınkaya, a.g.e, s.105.

⁴²⁸ Orhan Sakin, a.g.e, s. 13.

beylerbeyine, sancakbeyine, voyvodaya veyahut bunlarla beraber serdarlara ve iş erlerine gönderilebilir⁴²⁹.

Tablo 3.17 Yönetim alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Muhatap / Alıcı Bilgisi

Üstveri	Muhatap / Alıcı Bilgisi
Açıklaması	Evrakın nereye ve kime gönderildiği bilgisidir.
Kullanım Amacı	Belge hangi kurum veya şahsa hitaben yazılmış ise bu alanda kaydedilir.
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none">• Kişi• Kurum
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• eDuS → Alıcı/Muhatap• TS 13298 → Alıcı/Muhatap• TSE / ISO 15489-1/2 → Alan kişinin kimliği ve görevi
Zorunluluk	(Varsa) Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.5 Diplomatik İnceleme Alanı

Diplomatik, belgenin doğasının ve özgünlüğün belirlenmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi amacıyla kayıtların oluşturulması, belgelerin şekil özelliklerinin incelenmesi ve iletilmesi çalışmasıdır⁴³⁰. Osmanlı belgelerinin kullanım tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettiği unsurlar diplomatik ilminin ilgi alanı içerisindedir⁴³¹. Diplomatik, belgelerin özelliklerini inceleyen bilim dalı⁴³², tarihin ise yardımcı ilimlerinden biridir⁴³³. Belgenin diplomatiği incelenirken dış görünüşü büyük önem taşımaktadır. Yazının cinsi, sayfanın kullanılışı, üzerindeki işaret (tuğra, pençe, kuyruklu imza v.s.), kağıdı, tezhibi belgenin diplomatikası incelenirken göz önünde bulundurulacak özelliklerdir. Belgenin ön yüzüne konulan kadar, arka yüzünde bulunan muameleler ile ilgili notlar, hatta sathi bir inceleme neticesinde gözden kaçan ufak bir işaret ve bunların konuş biçimi son derece önemli olabilir⁴³⁴. Toplumun dili bilinip kullandığı yazı okunsa dahi, belgelerin ifade ettikleri anlam bilinmeden değerlendirilmeleri mümkün değildir. Belgelerin cins ve şekil olarak değerlendirilmelerinin yapıldığı bilim dalı diplomatiktir.

⁴²⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 101.

⁴³⁰ Richard Pearce-Moses, "Diplomatics", *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 120

⁴³¹ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 4.

⁴³² Mübahat Kütükoğlu, "Diplomatik", *DİA*, IX, s. 364

⁴³³ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, s. 13.

⁴³⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 13

Tarihsiz belgelerin tarihlendirilmesi, sahte belgelerin hakikilerinden ayırt edilebilmesi gibi konular hep diplomatik ilminin kapsamı içine girmektedir⁴³⁵.

Aynı gruba giren belgelerin değişik türleri arasında bile rükün ve şartlarda farklılık mevcuttur. Mesela Name-i Hümâyûn grubu belgelerinden fetihnamelerin özel yazılış şekilleri vardır. Bunun gibi beratlarla da cinsine göre değişikliklere rastlanır. Örneğin, beratlarla, tımar hakkında olanlar siyakat yazısı ve bir öbek teşkil edecek şekilde yazılmışlardır. Yine bir berat türü olan mülknamelerin ilk devirlere ait olanlarında altta hüccetlerde olduğu gibi şahit isimleri görülür⁴³⁶.

Bu çalışmada yer verilen “Diplomatik İnceleme Alanı” kapsamında Osmanlı belgelerinin şekil özellikleri incelenmiştir. Uluslararası standartlarda belgenin diplomatik özelliklerine dair olan üstveri elemanları genellikle “İçeriksel ve Yapısal Unsurlar Alanı”, “Erişim ve Yararlanma ile İlgili Şartlar Alanı”, “Kontrol Alanı”, “Başlık ve Sorumluluk Bildirimi Alanı” gibi tanımlama alanlarının içerisinde verilmişlerdir.⁴³⁷ İncelenen standartlar içerisinde sadece Manual of Archival Description (MAD) bu alana “Diplomatik Tanımlama Alanı” demiştir. Bu çalışma sırasında, Osmanlı belgeleri tanımlarken, yukarıda adı geçen “Diplomatik Tanımlama Alanı” dışındaki alanların ihtiva ettiği üstveri elemanlarının yetersiz; alan isimlerinin de bir belgenin diplomatik özelliklerini yansıtmaktan uzak kaldığı görülmüştür. Bu durum, tarihi belgelerin hem şekil özelliklerinin hem de entelektüel içeriğinin modern ve elektronik belgelerden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.5.1 Belge Türü

Bilgi taşıyıcısı olan belgeler üretildikleri veya kullanıldıkları yere ya da sahip oldukları teknik, biçimsel veya yapısal özelliklerine göre tek veya grup olarak tanımlanırlar. Belge türleri, belgenin biçimsel ve form özelliklerine göre iki farklı şekilde sınıflara ayrılabilir. Fiziksel nitelikler olarak da ifade edilen biçimsel özellikler, belgenin kağıt malzeme, fotoğraf, el yazması, makine ile okunabilir belge (CD, DVD gibi) olma durumudur. Belgenin form özellikleri ise belge hem üretildikten sonra hem

⁴³⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s.12-13

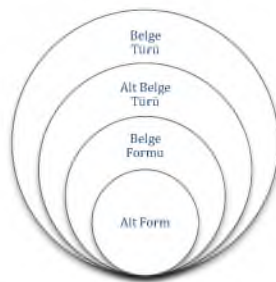
⁴³⁶ Kütükoğlu, “Diplomatik”, s. 365.

⁴³⁷ *Describing Archives A Content Standard (DACS)*, s.45: “**Content and Structure Elements**”; *ISAD-G*, s.26; “**Conditions of Access and Use Area**”; *International Standard for Describing Functions (ISDF)*, Committee on Best Practices and Standards Dresden 2007, s.23: “**Control Area**”; *International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families (ISAAR)*, International Council on Archives, Second Edition, 2004, s. 25: “**Control Area**”; *International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (ISDIAH)*, International Council on Archives, 2008, s. 42: “**Control Area**”; *ISO 23081-2*, s. 15: “**Event History**”. *RAD*, s.1-31: “**Title And Statement of Responsibility Area**”. Nancy Sahli, *Archival and Manuscripts Control (MARC) The AMC Format*, Society of American Archivist, Chicago, 1990; “**Variable Data Fields**”; Steven L. Hensen, *APPM*, s. 7: “**Note Area**”; Cook, Procter, *MAD*, s.91 : “**Diplomatic Description Sub-Area**”

de belgenin geçirdiği işlemler sonucunda ortaya çıkar. Form özellikleri için diplomatik ve yapısal özellikler de tabirleri de kullanılabilir⁴³⁸.

Osmanlı Devleti'nin bürokratik işleyişi sırasında üretilen belgeler, üretildiği ve gönderildiği yerlere ve yazılma gayelerine göre değişik isimler alırlar. Padişah tarafından gönderilen emirler için ferman, emir, hüküm; yine padişah tarafından bir şeyin kullanılma hakkı, bir vazifenin tevcihi gibi vesilelerle verilen belgelere berat; sadrazam, beylerbeyi gibi üst kademe görevlilerinin emirlerine buyuruldu; padişahın başka bir devletin teba'asına veya kendi teba'asından bir gruba bahşettiği hakları göstermek için verilene ahidnâme; iki devlet arasında karşılıklı tekeffülü ihtiva eden belge de muahede denir. Burada sayılan belge türleri Osmanlı Devleti zamanında üretilen belgelerin ancak bir kısmına karşılık gelmektedir. Belge türlerinin her birinin ayrı özellikleri vardır ve bu özellikler bilinince bazen metnin tamamının okunmasına gerek kalmadan belgenin hangi grup içine gireceği tespit edilebilir⁴³⁹. Osmanlı belgelerinden herhangi biri tür bakımından değerlendirildiğinde, belgenin konusu, fonksiyonu, üreticisi veya muhatabı değiştiğinde alt kümeler ayrılabilir. Bu alt kümelere “alt belge türü” denir. Örneğin “berat” belge türü iken, beratın alt kümesini oluşturan Tımar Beratı, Ulûfe Beratı, İltizam Beratı, Muafiyet Beratı, Mukataa Beratı, Mâlikane Beratı, İmtiyaz Beratı, Salahiyet Beratı “alt belge türü” olarak ifade edilirler. Alt belge türünün alt kümesi form iken, formun alt kümesi ise, bu çalışma kapsamında, alt fon olarak adlandırılmıştır.

Şekil 3.1 Belge küre kategorileri

Aşağıdaki tabloda verilen, uluslararası standartlarla eşleştirilmeler “Belge türü” üstveri elemanının karşılığıdır. Bu üstveri elemanının alt elemanlarıyla eşleştirmek amacıyla uluslararası standartlara bakılmış; bu standartlarda geçen “type”, “form” ve

⁴³⁸ Niyazi Çiçek, *Kamu Yönetiminde Üretilen Belgelerin Form Özelliklerinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003, s. 10.

⁴³⁹ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 12-13

“nature” gibi belge türünü tarif eden tanımlama elemanlarının alt kümeleri için kullanılan herhangi bir tabire rastlanmamıştır.

Tablo 3.18 Diplomatik inceleme alanı - Belge Türü

Üstveri	Belge Türü
Açıklaması	Edebî veya sanatsal materyallerin ayırt edici bir türü, çoğunlukla konu, fiziksel özellikler veya formdan ziyade stil veya işlev ile karakterize edilir ⁴⁴⁰ .
Kullanım Amacı	Belgenin çeşidi hakkında bilgi verilmesi amaçlanır
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Alt belge türü <ul style="list-style-type: none"> ○ Form <ul style="list-style-type: none"> ▪ Alt form
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • APPM → Form of material • CDWA → Material • DACS → Nature of the archival unit • DC → Type • EAD → Genre/Physical Characteristic • eDuS → Belge Türü • ISAD(G) → Extent and medium of the unit • MAD → Form, type, genre • MODS → <physicalDescription><genre> • RAD → Nature of the archival unit • TS 13298 → Belge Türü • TSE / ISO 15489-1/2 → Fiziksel Format • TSE / ISO 15836 → Tür
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

Osmanlı Devleti zamanında üretilen ve Meşihat Arşivi içerisinde bir şekilde var olan, bu çalışma sırasında tespit edilen belge türlerine tezin ikinci bölümünde değinilmiştir. Osmanlı diplomatikası üzerine yazılmış en kapsamlı eser olan Mübahat Kütükoğlu'na ait (2013) “Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)” isimli kitapta, Osmanlı Devleti’nde çeşitli kurumlar ve şahıslar tarafından düzenlenen belgeler türleri ve belge türlerinin alt kategorileri aşağıdaki gibidir.

⁴⁴⁰ Richard Pearce-Moses, “Genre”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 183.

3.1.5.1.1 Osmanlı Devleti'nde Üretilen Belge Türleri⁴⁴¹

Tablo 3.19 Padişaha ait belgeler ve türleri

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu
Ferman			
Berat	Tımar Beratı		
	Ulûfe Beratı		
	İltizam Beratı		
	Muafiyet Beratı		
	Mukataa Beratı		
	Mâlîkane Beratı		
	İmtiyaz Beratı		
	Salahiyet Beratı		
Hatt-ı Hümâyûn	Unvanına Hatt-ı Hümâyûn		
	Beyaz üzeri Hatt-ı Hümâyûn		
	Telhis, Tahrir ve Arz üzeri Hatt-ı Hümâyûn		
Name-i Hümâyûn	Beşâret-name		
	İlân-name		
	Fetih-name		
	Zafer-name		
	Tehdid-name		
İade-i Seniyye			
Sebeb-i Tahrir Hükümü			

⁴⁴¹ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Tablo 3.20 Devlet erkannın emir arz ve mahiyetindeki belgeler ve türleri⁴⁴²

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu
Buyuruldu	Beyaz üzeri buyuruldu		
	Arz, telhis üzerine buyuruldu		
Telhis	Beyaz üzeri telhis		
	Takrir, Arz, Arzuhal üzeri telhis		
Takrir			
Arz			

Tablo 3.21 Merkez-Taşra Arası Yazışmalar için kullanılan belgeler ve türleri⁴⁴³

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu
Mektup			
Tahrirat	Tahrirat-ı Samiye (Emirname-i Sami, Emr-i Sami)		
	Tahrirat-ı Aliyye		
	Tahrirat-ı Vilayet-penahî		
	Tahrirat-ı umumiye		
	İrsaliye Tahriratı		
	Havale Tahriratı		
Şukka			
Telgraf			
Adres			

⁴⁴² Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

⁴⁴³ aynı yer

Tablo 3.22 Şehiriçi/Daireler Arası Yazışmalar için kullanılan belgeler ve türleri⁴⁴⁴

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu	
Tezkire	İrade Tezkiresi			
	Arz Tezkiresi (Tezkire-i Ma'ruza)			
	Sadaret Tezkiresi (Tezkire-i Samiye)			
	Tezkire-i Aliyye			
	Emir/Hüküm Tezkireleri			
	Berat Tezkiresi			
	Davet Tezkiresi			
	Mürur Tezkiresi			
	Esâme Tezkiresi			
	Ruûs Tezkiresi			
	Eda Tezkiresi			
	Maliye Tezkiresi	Adet Tezkiresi		
		An-cemâ'at Tezkiresi		
		Cizye Tezkiresi		
		Divan Tezkiresi		
		Hazine Tezkiresi		
		İbtidâ Tezkiresi		
		İcmal Tezkiresi	Mevacib icmali	
			Muhasebe İcmali	
		İN'am Tezkiresi		
İzdiyad Tezkiresi		Tek kişi için hazırlananlar		
		Birkaç kişi için hazırlananlar		
Masraf Tezkiresi				
Mevâcib Tezkiresi				
Mübâyaa Tezkiresi				

⁴⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

		Mühimmat Tezkiresi	
		Sûret Tezkiresi	Tahvil Sureti
			Temessük üzerine verilen Suret ⁴⁴⁵
			Ruznamçe Sureti
			Mukabele Sureti
			Ödeme Sureti
			Tahsis veya Tasarruf Belgesi Sureti
			Tertip Defteri Sureti
			Tahrir Defteri Sureti
		Tahvil Tezkiresi	
		Tayinat Tezkiresi	
		Teslim Tezkiresi	
		Teşrif Tezkiresi	
		Zimmet Tezkiresi	
Kaime	Arz Yerine Geçen Kaime		
	Tezkire Yerine Geçen Kaime		
	Mezad Kaimesi		
Temessük /Tahvil /Senet	Klasik Dönem Temessükleri		
		Ahidname Temessükü	
		Emr-i Şerif Verilmesi için Temessük	
		Tesellüm Temessükleri	Devir Temessükü
			Tayinat Temessükü
			Alınan Meblağ Temessükü

⁴⁴⁵ Tahvil sureti ve Temessük üzerine verilen Suret Hazineye yapılan ödemeler için verilen suretlerdir. Detayı bilgi için bkz.: Kütükoğlu, Osmanlı belgelerinin Dili, s. 267.

			Mal Tesellümü Temessükü	
			Evrak Tesellümü Temessükü	
		Borç Temessükleri	Hazineden alınan borç için verilenler	
			İltizam Bedeli Taksit Ödemeleri İçin Verilenler	
			Vadeli Satışlarda Verilenler	
			Şahsi Borçlarda Verilenler	
			Mukavele Temessükü	
			Zabıtname Temessükü	
		Son Devir Senetleri	Tasdikname Mübadele Senedi	
			Tapu Senedi	
			Maaş Senedi	
			Borç Senedi	
			Rehin Senedi	
			Memur Makbuz Senedi	
İlm-ü Haber				
Müzekkire				

Tablo 3.23 Dilekçe rapor mahiyetindeki belgeler ve türleri⁴⁴⁶

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu
Arz-ı Hal			
Mahzar			
Arıza			
Mazbata	Mukaleme Mazbatası		
	Meşveret Meclisi Mazbatası		
	Meclis-i Şûrâ Mazbatası		
	Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ Mazbatası		
	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Mazbatası		
	Şura-yı Devlet Mazbatası		
	Meclis, Encümen ve Heyet Mazbatası		
	Meclis-i Umûmî Meşveret Mazbatası		
	Vilâyet Umûmî Meclisi Mazbatası		
	İrade Meclisi Mazbatası		
	Komisyon ve Geçici Heyet Mazbatası		
	Şehremaneti Umûmî Meclisi ve Belediye Meclisi Mazbatası		
Layiha	Rapor Mahiyetindeki Layihalar	Islahat Layihaları	
		Teftiş/Memuriyet Sonu Layihaları	
		Görüş Bildirme Layihaları	
		Esbâb-ı Mucibe Layihaları	
	Taslak Mahiyetindeki Layihalar		

⁴⁴⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Tablo 3.24 İfta ve kaza organlarınınca düzenlenen belgeler ve türleri⁴⁴⁷

Belge Türü	Alt Belge Türü	Formu	Alt Formu
Fetva			
İlam			
Hüccet	Beyaz üzerine hüccet		
	Hüccet-i Zahriyye		
	Çift Hüccet (Rehin ve Fekk-i Rehin Hüccetleri)		
Vakfiye			
Suret			

3.1.5.2 Kağıt Türü

Kağıt belgenin fiziksel taşıyıcısıdır. Fiziksel taşıyıcı, belgenin varlığına veya yokluğuna işaret eder. Örneğin elektronik belge, elektronik ortam olarak kabul edilen fiziksel bir taşıyıcı ile kullanılabilir hale getirilmediği sürece varlığı kabul görmez⁴⁴⁸.

Osmanlı belgelerinde kağıdın cinsi ve ebadı, belge türüne göre değişmektedir. Buna rağmen aynı cins belgelerin de kâğıtlarının zaman içinde farklılık gösterdiği görülmektedir. 16. yüzyıl fermanlarının kağıdının hacmi giderek büyümüş bunun neticesinde 18. yüzyılda battal kağıtlar kullanılmaya başlanmıştır. Beratlarda da aynı durum görülmekle beraber berat cinsiyle ebadı arasında daima yakın bir bağlantı olmuştur. Telhislerde 18. yüzyıl ortaların ile yine bu asrın sonlarındaki kağıtlar mukayese edildiğinde ebatların küçüldüğü göze çarpar. Osmanlı Devleti'nde kalemlerde en çok kullanılan kağıt cinsi İstanbul, battal ve telhislik adı verilen kağıtlardır⁴⁴⁹. Kağıt cinsi olarak kalemlerden çok kullanılan İstanbul kağıdıdır. Fermanlar ve ikinci derecedeki beratlar da bu kağıda yazılmıştır. Telhislerde ise “telhis kağıdı” denilen kağıt türü tercih edilmiştir. Name-i Hümâyûn, Ahidname-i Hümâyûn, mühim şahıslara verilen menşur ve mülknameler de dahil bütün beratlarda abadi cins kağıdın çeşitli kaliteleri kullanılmıştır⁴⁵⁰. Resmi mektuplar genellikle büyük ebatlı kağıtlara yazılır, mektubu gönderenle mevkiine göre kağıdın kullanılış şekli de değişirdi. Alt makamdan

⁴⁴⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

⁴⁴⁸ Niyazi Çiçek, “Elektronik Belgelerin Diplomatik Analizi ve Arşivsel Bağın Kurulmasındaki Önemi: Türkiye’deki Uygulamalar Işığında Bir İnceleme”, *Bilgi Dünyası*, Ankara 2011, C. 12, S. 1, s. 96.

⁴⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 30

⁴⁵⁰ Kütükoğlu, “Diplomatik”, s. 366.

üst makama yazılan mektuplarda yazı, kağıdın orta yerinden başlanır; satırlar sık ve ince olurdu. Üst makamdan alt makama yazılan mektuplarda ise satırlar seyrek, katlama ise geniş yapılırdı⁴⁵¹.

Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı belgelerinin bir kısmı tarih içermeyebilir. Kullanılan kağıdın türü ve boyutu yüzyıllar içerisinde değişiklik gösterdiği için belge tarihinin belirlenmesi sürecinde başvurulan diplomatik unsurlardan birisidir⁴⁵².

Bu tez çalışmasına 2014 yılında Meşihat Arşivi binasının restorasyon çalışmaları sırasında başlanmıştır. Restorasyon çalışması nedeniyle belgelerin aslına ulaşarak fiziksel durumlarını kontrol etmek ve tanımlama yapmak mümkün olamamıştır. Yapılan literatür çalışması sonucunda ulaşılan yayınlardan, hangi belge türünün hangi tür kağıt üzerine yazıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle “Kağıt Türü”nin bir üstveri elemanı olarak önerilmektedir. Ancak bu tanımlamayı yaparken belgenin orijinalinin görülmesi elzemdir. Bu nedenle, veritabanı üzerinde tanımlama yaparken kağıdın türü üstverisinin karşılığı olarak bilgi verilememiştir.

Tablo 3.25 Diplomatik inceleme alanı – Kağıt Türü

Üstveri	Kağıt Türü
Açıklaması	Arşiv belgesinin kayıt ortamı hakkında bilgi verir
Kullanım Amacı	Belgeyi fiziksel olarak tanımlamak ve disiplinler arası çalışmalara kaynaklık etmek
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	Uluslararası standartlarda, bilginin kayıt ortamı yani bilgi taşıyıcısı olan kağıdın türü hakkında bilgiye rastlanmamıştır.
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiyatında olan üstveri elemanıdır.

⁴⁵¹ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 228

⁴⁵² Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s.33

3.1.5.3 Yazı Türü

Gotik, Roman ve İtalic gibi fontların tasarımına veya stiline yazı türü denmektedir⁴⁵³.

Lisan bilmek tarihî bir konuda belgeleri kullanarak araştırma yapabilmek için önemli olan hususlardan biridir. Ancak tarihî araştırmalar için sadece lisan biliyor olmak yeterli görülmemektedir. Öğrenilen lisanla birlikte kullanılan yazının da bilinmesi lâzımdır. Mısır tarihi için hiyeroglifleri, Mezopotamya için çivi yazısını, Orta Asya Türk tarihi ile uğraşacaklar için Orhun, Uygur ve Çin alfabeleriyle yazılmış yazıları, Osmanlı, Arap ve İran araştırmaları için Arap alfabesi, Slav milletleri tarihleri için cyril alfabesi ve Avrupa milletlerinin tarihini araştırmak için de Lâtin alfabesini bilmek gerekir. Bu yazıların özel bir takım çeşitleri de vardır. Almanya'da hâlâ örneklerine rastlanan gotik yazısı bunlardandır. Arap yazısında ise nesih, sülüs, divânî, rik'a, ta'lik, siyakat gibi pek çeşitli türler mevcuttur. Bu yazıların her birinin kullanılış yerleri de farklıdır. Gerekli yazıların okunması öğrenilmeden hiçbir zaman ciddî bir tarihî araştırma yapılması mümkün değildir. Yazıların tanınması ve özellikleriyle ilgili bilim dalı ise paleografyadır⁴⁵⁴. Paleografya kısaca “Kökenin, dönemin ve karakterlerin oluşumunun tanımlanması da dahil olmak üzere eski yazının incelenmesi ve analizi ile ilgilenen el yazısı bilimidir”⁴⁵⁵.

Yazı bilimi ile alakalı bir diğer kavram da “tipografi”dir. Tipografi uzunca bir süre, Johannes Gutenberg'in 15. yüzyıl ortalarında hareketli metal harflerle yaptığı ilk baskıyı ve bu baskı yöntemini tanımlamak için kullanılmışsa⁴⁵⁶ da Namık Kemal Sarıkavak, zaman geçtikçe tipografinin daha farklı algılandığından söz ederek ve şu tanımlı yapmıştır: “Tipografi, harflerin ve yazınsal görsel iletişime ilişkin diğer öğelerin hem görsel, işlevsel ve estetik düzenlemesi hem de bu öğelerle oluşturulan bir tasarım dili ve anlayışıdır”⁴⁵⁷. Fikret Uçar da tipografi için “tasarlanmış yazının sanatı olarak adlandırabileceğimiz tipografi, ister Latin, ister Çin, Japon, Arap veya Kiril alfabesinde, ortak yöntemlerle grafik tasarımın önemli elemanları olarak ortaya çıkar” demiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Toni M. Carter, Michael Levine-Clark, “Typeface”, *ALA Glossary of Library and Information Science*, Chicago 2013; s. 259.

⁴⁵⁴ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s.12

⁴⁵⁵ Richard Pearce-Moses, “Paleography”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 284

⁴⁵⁶ Sevim Selamet, “Türk Grafik Sanatlar Tarihine Alternatif Bir Yaklaşım: Osmanlı'dan Grafik Yansımalar”, *Marmara İletişim Dergisi*, s.244.

⁴⁵⁷ Namık Kemal Sarıkavak, *Çağdaş Tipografinin Temelleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.

⁴⁵⁸ Fikret T. Uçar, *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 95

Bu tanımlar ışığında hat sanatının da tipografi kapsamında değerlendirilmesi gereği kaçınılmazdır⁴⁵⁹.

Kûfî, sülûs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî‘, icâze, ta‘lik, divânî, celi, rik‘a, ma‘kili gibi hat sanatında kullanılan yazılar Osmanlı döneminde sadece kâğıt üzerinde kalmayıp halıcılık, kumaşçılık, dericilik, seramik, mimari gibi pek çok alanda da kullanılmıştır. Hat sanatında her yazı türünün kendine özgü özellikleri, inceden inceye saptanmış kuralları vardır. Tarih boyunca ünlü hat ustaları yazı kuralları oluşturmuşlardır. Çeşitli yazı türleri birbirlerinden, harflerin büyük ya da küçük olması, biçimi, aralıkları, bazı harflerin birbirlerine bitleştirilip bitleştirilmemesi, bazı yazı işaretlerinin kullanılıp kullanılmaması gibi özellikleriyle ayrılır⁴⁶⁰. Hat sanatı tipografinin kapsamındadır. Anlam olarak “hüsn-i hat” ya da “güzel yazı” anlamına karşılık gelen kelime “kaligrafi”dir. Fakat kaligrafi kapsamında değerlendirilebilecek pek çok çalışma tipografi tarafından kapsandığından, Osmanlı hat sanatının kaligrafi ile birlikte tipografi kapsamında da değerlendirilmesi daha doğrudur. Çünkü hat sanatı içinde yer alan levha, yazı resimler, tuğra gibi formlar aslında yazılmak yerine tasarlanmış ve mükemmel halini aldığı anda o günün yöntemleriyle çoğaltılmıştır. Bu işlemler kaligrafi çıkışlı da olsa, doğrudan tipografinin alanı içerisindedir⁴⁶¹.

Osmanlı belgelerinin yazı türleri de belgelerin türleriyle yakından ilgilidir. Ferman, sebab-i tahrir hükmü ve bazı beratlar da yazı türü olarak divanî veya divanî kırması kullanılmıştır. Önemli kişilere verilen beratlar, name ve ahidname-i hümayûnlarda genellikle celi- divanî yazı tercih edilmiştir. Buyrulduklar daima divanî ve iri divanî; telhisler harekesiz nesihle yazılmıştır. İfta ve kaza organlarının, yani Şeyhülislamlık, kazaskerlik ve kadılıkların, düzenledikleri belgelerde ise her zaman ta‘lik yazı kullanılmıştır. Maliye kayıtlarında genellikle iki tür yazı hakimdir. Ahkam kayıtları divanî ile yazılırken muhasebe kayıtları siyakatla tutulmuştur. Tahrir defterleri yine siyakatla, kısmen nokta kullanılarak yazılmıştır. 19. yüzyılın tipik yazısı ise rik‘a, daha çok da rik‘a kırmasıdır. Arz tezkireleri, iradeler, devlet daireleri arasındaki yazışmalar ve benzerleri hep rik‘a yazı ile kaleme alınmıştır⁴⁶².

Tarih içermeyen belgelerin tarihlendirilip değerlendirilebilmesi için, kullanılan yazının yüzyıllar içindeki gelişimi ve değişiminin göz önüne alınması gerekmektedir. Örneğin, 15. yüzyıl tahrir defterleriyle 15. yüzyıl tahrir defterlerinin yazıları gibi; 16.

⁴⁵⁹ Selamet, a.g.e., s.244

⁴⁶⁰ *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Ansiklopedik Yayınlar, İstanbul 1981, s. 757.

⁴⁶¹ Selamet, a.g.e., s.244

⁴⁶² Kütükoğlu, “Diplomatik”, s. 366.

yüzyıl mühimme defterleriyle sonraki yüzyıllardaki defterler aynı yazı ile yazılmamışlardır. Arz ve arzuhal gibi belgelerdeki derkenarlar bile hem bürolardaki farklı yazı karakterlerini hem de bu yazıların zaman içinde uğradığı değişiklikleri gösterebilmektedir. Osmanlı belgelerinin diplomatik açıdan değerlendirilebilmesi ve tarihlendirilmesi diplomatik bilgisi kadar paleografya bilgisini de gerektirmektedir.⁴⁶³ Bu da belgelerin şekil özellikleri yanında yazı türlerinin de bilinmesi anlamına gelmektedir.

Aşağıda “Yazı Türü” isimli üstveri elemanının uluslararası standartlardaki benzer tabirlerle eşleştirilmesi yapılırken, bu üstveri elemanının Matbu Yazı, Celi, Divanî, Rika, Sülüs, Siyakati Talik ve Diğer isimli alt elemanları için eşleştirilme yapılamamış; yalnızca “yazı türü” tabirine karşılık gelen elemanlara verilebilmiştir. Zira, yukarıda adı geçen alt elemanlar yalnızca Arap harfli belgelerin özellikleri olduklarından, uluslararası standartlarda isimleri geçmemektedir.

Tablo 3.26 Diplomatik inceleme alanı - Yazı Türü

Üstveri	Yazı Türü
Açıklaması	Arşivsel tanımlamada bu üstveri elemanı bir yazıtta kullanılan yazı karakterini veya betiği tanımlamak için kullanılır ⁴⁶⁴ .
Kullanım Amacı	Disiplinler arası çalışmalara kaynaklık etmek ve farklı bakış açılarıyla malzemeleri sınıflandırabilmek
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Matbu Yazı • Celi • Divanî • Rika • Sülüs • Siyakat • Talik • Diğer
Kurumların, bu üstveriyi tanımlarken kullandığı terim	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • APPM→ Accents and other diacritical marks • CDWA→ Typeface/Letterform
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

⁴⁶³ Mübahat Kütükoğlu, “Paleografya”, *DİA*, XXXIV, s. 152.

⁴⁶⁴ *Categories for the Description of Works of Art: Describe and catalogue works of art, architecture, and cultural heritage (CDWA)*, Paul Getty Trust & College Art Association, ed. Murtha Baca and Patricia Harpring, Los Angeles 2014, s. 19.

3.1.5.4 Özel İşaretler

“Belge üzerindeki özel işaretler” isimli üstveri elemanı, bir belgenin parçası olan ya da belgeye yapıştırılmış, uygulanmış, damgalanmış, yazılmış, kazınmış veya eklenmiş fiziksel işaretlerin, harflerin, kısaltmaların, metinlerin ya da etiketlerin (Filigranlar gibi materyalin zaten kendi içinde sunulan işaretler hariç) tanımlanması için kullanılır⁴⁶⁵. Elektronik belgelerde olduğu gibi, Osmanlı belgelerinde de antet, filigran, tuğra, imza, pençe gibi işaretlere rastlanmaktadır.⁴⁶⁶ Osmanlı belgelerinde genellikle tasdikleme ve belgelerin doğruluğunu tahkik etme maksadı ile kullanılan bu işaretler “Belge üzerindeki özel işaretler” üstveri elemanı altında tanımlanmaktadır. Osmanlı belgeleri üzerinde bulunan her bir işaretin bir anlamı ve formülü vardır. Belgenin geçirdiği muamele sürecinin ve provenansının belirlenebilmesi için bu tip işaretler transkribe edilmelidir.

Aşağıdaki tabloda verilen uluslararası standartlarla eşleştirilmeler “Özel İşaretler” üstveri elemanının karşılığıdır. Bu üstveri elemanının alt elemanlarıyla eşleştirmek amacıyla uluslararası standartlara bakılmış; yalnızca, TS 13298’de, “imza” isimli alt elemanın karşılığı olarak “elektronik imza”, “mühür” isimli alt elemanın karşılığı olarak da “elektronik mühür” tabirlerine rastlanmıştır. Bu alt elemanlar “elektronik imza” ve “elektronik mühür” tam olarak Osmanlı belgelerinde geçen “imza” ve “mühür”ün karşılığı olmasalar da kullanım amaçları ve belgeyi tescil etmek adına nitelikleri açısından benzer özellikler taşımaktadırlar.

⁴⁶⁵ CDWA, s.18.

⁴⁶⁶ Hamza Kandur, *Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli (V.2.0) (Vol. Gözden Geçirilmiş 2. baskı)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 97

Tablo 3.27 Diplomatik İnceleme Alanı - Belge Üzerindeki Özel İşaretler

Üstveri	Özel İşaretler - İbareler
Açıklaması	Tasdikleme ve belgelerin doğruluğunu tahkik etmek için kullanılan özel işaretler
Kullanım Amacı	Belgenin sah ve doğruluğunu ortaya koyma, belgeyi tasdik etme.
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none">• Tuğra• Pençe• Kuyruklu imza• İmza• Mühür• Antet• Filigran• Tezhip
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Other officials• CDWA → Inscriptions/Marks• eDuS → Diğer Dijital İşaretler• MAD → Special features• RAD → Other physical details• TS 13298 → Diğer Dijital İşaretler
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

3.1.5.4.1 Tuğra

Osmanlı Devleti'nde padişah tarafından verilen ferman ve beratların hepsinde, name-i hümayûnların ise büyük bir kısmında tuğra işareti bulunur⁴⁶⁷. Resmi evraklardaki tuğra, padişahın tahta çıktığı gün, kendisine gösterilen örnekler arasından seçilir; metni ve istifi saltanatının sonuna kadar (tuğrayı kim tarafından çekerse çeksin) değişmezdi⁴⁶⁸. Önceleri ferman, berat, vakfiye gibi belgelerin başına konulan tuğraların kullanım alanları zamanla yaygınlaşmış; mühürde, paralarda, pullarda ve kitabelerde de tuğra kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁶⁹

Osmanlılara Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinden geçtiği aşikar olan tuğra, Osmanlı Devleti'nde ilk defa Orhan Gazi tarafından kullanılmıştır⁴⁷⁰. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Belleten*'de yayınladığı "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair", isimli çalışmasında tuğranın şeklini ve formülünü şu şekilde

⁴⁶⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 99-148.

⁴⁶⁸ M. Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı*, İstanbul 1999, s.168

⁴⁶⁹ Atilla Yusuf Turgut, "Tuğra Süslemeleri". *El Sanatları İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) El Sanatları Dergisi*, İstanbul 2009, s. 81.

⁴⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. V, S.17-18, Ankara 1995, s. 107.

tanımlamıştır. “Tuğralarda hükümdarların isimleriyle babalarının adları vardır; bundan başka on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Padişahın babasının adının sonuna “han” sıfatı ilave edilmiştir. Hükümdarın ismi tuğranın en altına yazılır. Bu ismin son harfinin biraz yukarisından başlayarak sol tarafa doğru gidip kavis teşkil eden “ben” kelimesi ve hükümdar isminin üzerine de babasının ismi konur. Han kelimesinin son harfi olan “nun” harfi ikinci bir kavis teşkil eder. En üste gelen “muzaffer” kelimesindeki “re” harfi sağdan sola ve kavisin ortasına doğru bir kol teşkil ederek uzanır; bunun üzerine “daima” ibaresi konurdu. Alttaki birinci kavisin genişliği daha büyüktür. İkinci kavis birinci kavisin içerisinden dönmektedir. Her iki kavisin uçları tuğranın flama veya kollarının içerisinden geçerek sağda ve en sonra darala darala en nihayetinde birbirine bitişirlerdi.”⁴⁷¹

3.1.5.4.2 Pençe

Osmanlı Devleti’nde veziriazamın, eyaletlerdeki vezir, Beylerbeyiler ile Sancakbeylerinin, mütesellimlerin hükümet ve eyalet işlerine ait yazılarında, imza yerine pençe adı verilen, tuğraya benzeyen işaretler bulunmaktadır. Bu işarete, şeklinden dolayı, pençe denmiş olması muhtemeldir. Osmanlılarda ilk pençeye 15. yüzyılın ortalarında rastlanmıştır. Pençeler, ait oldukları kişilerin ehemmiyetine göre belgelerin sağ kenarının başına veya ortasına ve imza yerine vesikanın sonuna çekilir.

Pençeler tek kavislidir. Pençelerde alt birinci sırada isim bulunduğu gibi bazen de “bende”, “paşa” veya valinin bulunduğu eyalet adının yazdığı da görülür. Bazı peçelerde, tuğralarda olduğu gibi, “muzaffer daima” ibaresi, bazılarında ise pençeli yazının doğruluğuna işaret etmek üzere “sah” remzine rastlanmaktadır⁴⁷². Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde mektup, buyuruldu gibi belgelere konan pençe alameti beyzeli, keşîdeli ve imza şeklinde olmak üzere üç gruba ayrılırlardı⁴⁷³.

3.1.5.4.3 Kuyruklu imza

Osmanlı Devleti’nin mali işlerini yürüten defterdarlar, maliye kalemlerinde hazırlanan bazı belgelere koydukları imzalara aşağıya doğru uzanan bir çizgi ilave ederler; bu imzaya “kuyruklu imza” denirdi⁴⁷⁴. Kuyruklu imzalar defterdarın adı ve “el-fakir” sözünden ibaret olan “sere”, “el-fakir” sözcüğündeki “lam” ve “elif” harfleri yukarı uzatılarak oluşturulan “tuğ” ve yine “el-fakir” kelimesindeki “rı” harfinin

⁴⁷¹ Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair”, s.108.

⁴⁷² Uzunçarşılı, Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair”, s.113.

⁴⁷³ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 76-77

⁴⁷⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 79.

aşağıya doğru uzatılmasından elde edilen “kuyruk” olmak üzere üç kısımdan meydana gelmekteydi. Bir belgede kuyruklu imza bulunması, o belgenin maliye kaleminden çıktığı veya maliye kaleminde işlem gördüğü anlamına gelmekteydi. Belgenin provenansı ve iş süreçleri hakkında da bilgi verdiği için kuyruklu imza Arşivcilik açısından önemli bir işarettir.

Kuyruklu imzalar, her zaman belgenin ön yüzündeki yazının (ana metnin) aksi yönünde atılırlardı. Bu imzalar belgenin türüne ve imzanın sayısına göre belgelerin üzerinde şu şekilde ve yerde bulunabilirlerdi:

- Defterdar buyurulduları ile maliyeden yazılan tezkirelerde imzalar belgenin ön yüzünde;
- Ferman, berat, sebep-i tahrir hükmü gibi padişaha ait belgelerde belgenin arka yüzünde;
- Tek defterdar tarafından imzalanan belgelerde, imza belgenin ortasında,
- Birden fazla defterdar tarafından imzalanan belgelerde, ilk imza yine belgenin ortasında, diğer imzalar ise ilk imzanın solunda bulunurlardı⁴⁷⁵.

3.1.5.4.4 İmza

Osmanlılarda çok yaygın olarak kullanılan imza, çoğunlukla kişinin adı ile beraber Arapça hayır ve mağfiret dileyen sözler taşırdı. Vesikaların altına konulan imza birkaç unsuru içeren sade bir formül idi. Tasdik ibareleri ise tasdik edilen belgenin türüne göre değişmekteydi. Osmanlı Devleti’nde belirli özelliklere sahip elit bir zümre olan ilmiye sınıfının en üst makamı olan Şeyhülislamın imzalarını belgelerin türüne göre sıralayabiliriz. Bu sınıfı sembolize eden en önemli belge olan fetvalarda imzalar “Ketebehû el-fakir”, ilk birkaç şeyhülislamın fetvasında ise “Harrerehû el-fakir” ibaresiyle başlamakta; bundan sonra Şeyhülislamın adı, bazen babasının adı, son olarak da “uhfiye anh, ufiye anhuma” duası yer almaktadır⁴⁷⁶. İlmiye sınıfı mensuplarından kazaskerler de görevleri icabı belgeler düzenler ve bu belgeleri imzaları ile tasdik ederlerdi. Örneğin, vakıfların tescili ile ilgilenen kazaskerler bazı kişilerin vakıflarını uzun ibarelerle tasdik ve imza ettikleri görünmektedir⁴⁷⁷. Örneğine pek sık rastlanmasa da nakıbüleşrafların imzaladıkları belgeler bulunmaktadır. Kadıların arz ve ilamlarında ise tasdik ibaresi olarak sadece imza yer almaktadır. Naiblerin imza ve tasdik

⁴⁷⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 83.

⁴⁷⁶ Mehmet İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 178-179.

⁴⁷⁷ İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, s. 182-183.

formüllerine belgelerde sıkça rastlanırdı. Naiblik doğrudan doğruya “en-naib”, “el-müvella”, “el-müvella hilâfe” ifadeleri ile belirtilmektedir⁴⁷⁸. Belgelerde imzasına rastlanan bir diğer ilmiye sınıfı mensubu da müderristir. Danışmendlerin çeşitli meseleleri, medreselerle alakalı mevzular, kendi özlük hakları ve görevlendirildikleri geçici işlerle alakalı olarak sundukları arz ve arzuhallerinde müderrisler değişik imzalar kullanmışlardır⁴⁷⁹.

3.1.5.4.5 Mühür

Osmanlı Devlet’inde arzuhal, mektup gibi yazışmalara basılan mühürler, belgelerin doğruluğunu tahkik etmek; belgeleri tasdik etmek için kullanılırlardı. Mühürler; şahsi mühürler, resmi mühürler ve vakıf mühürleri olarak üç sınıfa ayrılırlardı⁴⁸⁰. Gerek vakıflarda gerekse mali yönü olan müesseselerde kontrolü sağlamak ve suistimali önlemek amacıyla mühürler birden fazla parçaya bölünerek yapılmıştı. Her parça bir sorumluda durmakta ve o şahıslar bir araya gelmeden işlem yapılamamaktaydı. Yine belge sahtekârlıklarının önlenmesi maksadıyla mühürcülerin hak ettikleri mühürleri bastıkları defterleri vardı⁴⁸¹.

Mühürler, makam ve müesseselere veya şahıslara aittir. Şahıs mühürlerinde ad, baba adı ve lakap, şöhret veya memuriyet unvanları bulunmaktadır⁴⁸². Osmanlı Devleti’nde ister memuru ister halktan olsun genellikle herkesin kendine özel bir mührü vardı. Arzuhal gibi resmi belgelerde yazının sonuna, ismin yanına ya da arka sayfada ismin tam arkasına gelecek şekilde mühür basıldığı gibi; mektuplarda da mühür kullanılırdı. Mühürler, yuvarlak, köşeli, oval, armut şeklinde veya etrafı tırtıklı biçimde olabilmekteydi. Şahsi mühürlerde sahibinin ismi bazen baba adıyla bazen de tek başına yer alırdı. Bu kadar basit olmayanlarda ise ismin önünde “abdühu”, “el-fakir” tabirleri veya isimle birlikte bir mısra yahut bir beyit bulunurdu⁴⁸³.

En önemli mühür olarak kabul edilen padişahların tuğralı mühürlerine “mühr-i hümayûn” denirdi; şahsi mühürlerinde ise tuğra bulunmazdı. Yeniçeri ağalarının makam mühürleri ovaldir. Bu mühürlerin üzerindeki yazı, mühür dört kısma bölünerek yazılmıştır. Defterdar ve cizye muhasebecilerinin cizye kağıtlarına basılmış olan mühürlerinde de sahibinin adıyla birlikte makam adı konulmuştur. Tanzimat’tan sonra,

⁴⁷⁸ İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, s. 189.

⁴⁷⁹ İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, s. 191.

⁴⁸⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 84.

⁴⁸¹ Mübahat Kütükoğlu, “Mühür”, *DİA*, XXXI, s. 530-531.

⁴⁸² Midhat Sertoğlu, “Osmanlı Diplomatîği Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Belgelerin İlmî ve Hukukî Değerleri Hakkında Düşünceler”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 63

⁴⁸³ Mübahat Kütükoğlu, “Mühür”, s. 530.

mühürlerde makam adı kullanılmaya başlanmıştır. Meclis-i Vükela, Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Ahkam-ı Adliyye gibi meclislere ait mühürlerden başka kazalar, köyler ve muhtarlıklara varıncaya kadar resmi daireler bu devirde makam mühürleri kullanmaya başlamıştır. Vakıf mühürleri ise genellikle vakıf kütüphanelerinin kitaplarına basılmıştır. Padişah vakıf mühürlerinin bir kısmı tuğralı olmakla beraber, bir kısmında da tuğraya rastlanmamıştır. Mühür ister tuğralı olsun ister olmasın bunlarda vakıf sahibinin adı ve baba adı bulunmaktadır. Vakıf mühürlerinde vakıf sahibinin mesleğiyle birlikte adı, baba adı yanında birçoğunda vakfın ne maksatla, nereye ve hangi tarihte yapıldığı gibi kayıtlar yer alır. Bir diğer mühür türü de “sah” mührüdür. Kazasker beratlarının veya bir ruznamçe kaydının doğruluğunu tasdik makamında kullanılan bu mühürler 1 cm gibi küçük ebatta, bazısı tek, bazısı simetri (müsenna) olarak kazılmış “sah” lafzından ibarettir. Bir kısmında ise "ha" harfinin kavsi içinde isim yahut tarihe rastlanır⁴⁸⁴.

3.1.5.4.6 Antet

Genellikle belgenin üst kısma bazen de altında veya yanında basılı halde bulunan, bir kişi veya kuruluş hakkında bilgi içeren yazı malzemesidir. Günümüzde iş hayatında kullanılan yazı malzemelerinde bulunan antetler adres, telefon ve fax numarası ihtiva etmektedir⁴⁸⁵.

Antetleme, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrası yazışmalarda görülmektedir. Kağıtlar, hangi ofiste kullanılacaksa, o dairenin başlığının matbu olarak kağıtlarının başında bulunması yani antetleme Osmanlı Devleti’nde modern dosyalama sisteminde görülen tedbirlerdir⁴⁸⁶.

3.1.5.4.7 Filigran

Filigran, kağıtlar ışığa karşı tutulduğunda görülebilen rakamlara, sembollere, markalara veya yazılara verilen genel addır. Filigran, ilk kez, 1282 yılında Avrupa’da Fabriano’daki kağıt fabrikasında üretilen kağıtlara uygulanmış ve bu yöntem Avrupa’daki diğer fabrikalardaki kağıtlara da uygulanmıştır. Öte yandan, Doğu’da üretilen kağıtlarda bu tür sembol uygulamaları ile karşılaşılmamıştır. Bu durum, Batı kâğıtlarının kalıplarındaki çizgileri Doğu kâğıdından ayıran en belirgin özelliği⁴⁸⁷.

⁴⁸⁴ Kütükoğlu, “Mühür”, s. 531.

⁴⁸⁵ Richard Pearce-Moses, “Letterhead”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 230.

⁴⁸⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kaçılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, s. 167, 168

⁴⁸⁷ Şekibe Nihal Somer, Reasons Behind The Survival of Ottoman Archival Documents Until Today: Paper, Ink, and Binding Features, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, s. 244.

Işıklıla bakıldığında görülebilen, kağıttaki lif miktarının farklılaştırılmasıyla oluşan, kağıt tasarımı anlamına gelen⁴⁸⁸ filigrana Osmanlı belgelerinde zaman zaman rastlanmaktadır. Filigran gibi malzemeye özgü işaretler “Belge Üzerindeki Özel İşaretler” üstveri elemanı vasıtasıyla tanımlanmalıdır.

3.1.5.4.8 Tezhip

Tezhip altınlamak anlamına gelmektedir. Tezyinî sanatların temelinde deseni oluşturan motifler yer alır. Tezhipte kullanılan motifler diğer süsleme sanatlarında görülen motiflerden daha küçük ve sadedir⁴⁸⁹. Örneğin ferman, berat, menşur gibi Dîvân-ı Hümâyün’den çıkan ve bezenmesine gerek duyulan resmî yazıların bazılarında metnin üstünde bulunan tuğranın çevresinde ve zemininde bezemeye bulunmaktadır. Fermanlarda tezhip sahası tuğranın iç bölümlerinde veya etrafında bulunabildiği gibi üst kısmına doğru üçgen şekli meydana getirecek biçimde de olabilir. Ferman gibi devlet yazışmalarını tezhip bakımından diğer yazma eserlerden ayıran en önemli özellik yazılı alanın hiçbir şekilde çerçeve içine alınmayışıdır. Tuğranın bölümleri çoğu zaman tezhibin paftalarını oluşturur ve farklı renklere boyanarak değişik motiflerle desen işleme imkânı kazandırır⁴⁹⁰. Osmanlı Devri’nde belgeleri ve yazmaları süslemek için kullanılan belli başlı tezhip üslupları şöyledir:

- Baba Nakkaş Üslubu,
- Saz Yolu Üslubu,
- Kara Memi Üslubu
- Atâ Yolu (Pesend Üslubu)⁴⁹¹.

3.1.5.5 Mürekkep Özelliği

Osmanlı Devleti’nde günlük yazışmalarda siyah is mürekkebi kullanılırdı. Günümüze ulaşmış yazılı belgelerden, milâttan önce Akdeniz ve Anadolu çevresindeki farklı kültürlerde yaygın biçimde siyah is mürekkebinin yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁹². Bazı eserlerde, belgelerin üzerindeki bazı der-kenarlarda ve bazı defterlerde kırmızı mürekkep kullanıldığı da olmuştur. Berat, nâme-i hümâyûn ve ahidname-i hümâyûnların bazıları belgelerde kırmızı mürekkebin yanında lacivert, yeşil ve de altın mürekkebe rastlanmaktadır⁴⁹³.

⁴⁸⁸ Richard Pearce-Moses, “Watermark”, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 406

⁴⁸⁹ İnci Ayan Birol, “Tezhip”, *DİA*, XXXXI, s. 61

⁴⁹⁰ Gülnur Duran, “Tezhip”, *DİA*, XXXXI, s. 63,64.

⁴⁹¹ F. Çiçek Derman, “Tezhip”, *DİA*, XXXXI, s. 66,67.

⁴⁹² Uğur Derman, “Mürekkep”, *DİA*, XXXII, s. 47

⁴⁹³ Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili*, s. 43.

Dünyaca ünlü hattatlarımız da sanat eserlerinde çoğunlukla siyah mürekkep kullanırlardı. Bu siyah mürekkep kömürden yapıldığı için mürekkep asla eskimez, solmaz veya bozulmadı. Bu mürekkebin tek dezavantajı neme karşı dayanıklı olmayışıdır⁴⁹⁴.

Ancak günümüzde, tarihi belgelerde kullanılan mürekkep çeşidini, belgenin yazıldığı kağıt türü gibi bazı diplomatik özellikleri tanımlayabilecek, belgenin yazıldığı döneme dair unsurları bilen uzman sayısı yok denecek kadar azdır. Prof. Dr. İsmail Erünsal'ın yazmaların kataloglanmasında karşılaşılan güçlükleri ele aldığı makalesinin en başında vurguladığı “bugün artık kullanılmayan kağıtların ve mürekkep çeşitlerinin doğru olarak tanımlanabilmesi, farklı tekniklerle ve malzemeyle yapılmış farklı görünümdeki cildlerin yeterince tavsif edilebilmesi bu devrin maddi medeniyet unsurlarının bilinmesini gerekli kılmaktadır”⁴⁹⁵ cümlesiyle; arşiv belgelerinin fiziksel tanımlamalarının yapılabilmesi için, o dönemin uygarlığının taşıyıcısı, işareti olan kağıt, kitap, kitabın süslemesi, ebrusu, kullanılan mürekkep, altın, o kitabın durduğu kitaplığın bezemesi gibi unsurların yani din, sosyoloji, fikir gibi soyut olmayan kültür, uygarlık izlerinin bilinmesi ve anlaşılması ile mümkün olduğunu işaret etmiştir.

Tablo 3.28 Diplomatik inceleme alanı - Mürekkep Özelliği

Üstveri	Mürekkep Özelliği
Açıklaması	Hat sanatında kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesidir ⁴⁹⁶ .
Kullanım Amacı	Belgenin biçimsel özellikleri hakkında bilgi vermek
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• CDWA → Materials / Techniques Description
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiatinde olan üstveri elemanıdır.

⁴⁹⁴ Midhat Sertoğlu, “Türk Sanat Tarihinde Kâğıt ve Mürekkep”, *Yeni Tarih Dergisi*, S. 6, s. 182.

⁴⁹⁵ İsmail E. Erünsal, “Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Karşılaşılan Güçlükler I: Eser ve Müellif Adının Tesbiti”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s.233.

⁴⁹⁶ Derman, “Mürekkep”, s. 47

3.1.6 Erişim Noktası Alanı

Erişim noktası, arşivsel bir tanımın aranması (searching), tanımlanması ve yerinin belirlenmesi için kullanılabilen isim, kavram, anahtar kelime, deyim ya da kodlara verilen toplu addır⁴⁹⁷. Elektronik kataloglar ve tam metin aramaya olanak sağlayan veri tabanları daha hızlı ve daha hassas arama yapılabilmesi için özel indekslerin oluşturulduğu belirli terimleri, kodları, kavramları ve isimleri de tanımlarlar. Elektronik ortamda yapılmamış tanımlamalarda bu terimler katalog kayıtlarındaki giriş başlıkları olarak görünür. Erişim noktalarında kullanılacak isimlerin ve terimlerin standart olabilmesi için tanımlama işleminden önce isim, konu, yer, kurum isimleri listeleri hazırlanmalıdır. Tanımlama sırasında hangi isimlerin ya da kavramların erişim noktası olarak kullanılacağı ya da erişim noktalarının ne seviyede kullanılacağı, kullanıp kullanılmayacağı tamamen arşivcinin inisiyatifindedir⁴⁹⁸.

Erişim noktalarını belgenin konusu, belge içerisinde geçen yer, kurum, şahıs adları, unvan ve meslekler, belgenin türü ile anahtar kelimeler oluşturmaktadır. Ancak “Belge türü” üstveri elemanı “Diplomatik İnceleme Alanı” içerisinde tanımlanmıştır. Bunun nedeni Osmanlı belgelerindeki her bir şekilsel farklılığının bir bürokratik işlemi ifade ediyor olmasıdır. Bu değişikliklerin izlenebilmesi ve bürokratik sürecin anlaşılabilmesi amacı ile belgenin türü gibi tüm şekli özellikleri, bu çalışmada, “Diplomatik İnceleme Alanı” kapsamına alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında Osmanlı belgeleri için erişim noktalarının, belgenin transkripsiyonu yapılmış olsa dahi tanımlanması önerilir. Osmanlıca olan bir belgenin transkripsiyonunun yapılarak tam metin aramaya (full-text search) elverişli bir veri tabanına yüklenmesi bile belge içerisinde aranmak istenilen terimin bulunmasına tam olarak yardımcı olamayabilir. Bunun sebebi Osmanlı Devleti’nde yer isimleri ve unvanlar için birden fazla terim kullanılabilmesi ile Osmanlı bürokrasisindeki kurumların birden fazla resmi isimle anılabilmesidir. Örneğin Bâb-ı Fetvâ yerine Fetvâ Kapısı, Bâb-ı Meşihat; Bâb-ı Âli yerine de Paşa Kapısı, Sadrazam Kapısı, Bâb-ı Asafî isimleri kullanılabilmekte; yeni saray anlamına gelen “saray-ı cedîd” tabiri resmi belgelerde Topkapı Sarayı yerine geçebilmektedir. Meslek isimleri ve unvanlarda da benzer durumlar söz konusu olabilir. Osmanlı belgelerinde bu gibi durumlar ile sık olarak karşılaşıldığı için, tanımlama yapılmadan önce, her bir üstveri elemanı

⁴⁹⁷ ISAD(G), s. 10.

⁴⁹⁸ DACS, s. XXII.

vasıtasıyla tanımlanacak kavram ve terimler için, önceden hazırlanmış standart listeler kullanılmalı; bu listeler standart söz dizilerinden oluşmalıdır.

3.1.6.1 Konu

“Konu” üstveri elemanı tanımladığı varlığı simgeleyen ve üretiminin veya kullanımının temelini oluşturan işlev, faaliyet, işlem, konu, kişi veya kuruluşları yansıtmalıdır⁴⁹⁹. Ancak bu çalışma kapsamında kişi ve kurum adları ayrı başlıklar altında tanımlanması önerilmektedir. Bu tanımlama hem standart listeler ile çalışmayı kolaylaştırması, hem de Osmanlı kurum ve yer isimlerinin birden fazla olması nedeniyle karışıklık ve yanlışlığın önlenmesi açısından önemlidir. Terminoloji kontrolünün yapılabilmesi için onaylı konu başlıkları için de konu başlıkları listesi yapılmalıdır⁵⁰⁰.

Tablo 3.29 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Konu

Üstveri	Konu
Açıklaması	Bir eserin ana teması ⁵⁰¹
Kullanım amacı	“Tanımlanan varlığı en kesin ve öz bir biçimde karakterize eden kısa bir terim veya ifade etmek için kullanılır” ⁵⁰² .
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → Topical Subjects• CDWA → General Subject Terms• DACS → Topic of Archival Unit• DC → Subject• EAD → Subject• eDuS → Konu• TS 15489-2 → Belgenin Konusu• TS 13298 → Konu• TSE / ISO 15489-1/2 → Belgenin Konusu• TSE / ISO 15836 → Konu
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insiyatinde olan üstveri elemanıdır.

3.1.6.2 Yer Adları

Geleneksel Osmanlı şehir yönetiminin temel niteliği, idarenin merkezden atanan görevliler tarafından sürdürülüyor olmasıdır. Şehrin önde gelen yöneticileri olan muhtesip, vali, kadı gibi görevliler merkezi otorite tarafından atanmakta ve merkez

⁴⁹⁹ DACS, s.22.

⁵⁰⁰ ISO 15489-2, s.36.

⁵⁰¹ Richard Pearce-Moses, “Subject”, *a.g.e.*, s. 375

⁵⁰² DACS, s.22.

adına iş yapmaktadırlar⁵⁰³. Osmanlı ülkesine ilk katılan şehirlere “Bey”ler tayin edilerek ilk idarî birimler oluşturulmuş, daha sonrasında sancak teşkilatının kurulmasıyla da idari birimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Rumeli ve Anadolu’da sınırların genişlemesi sonucunda 1362 yılında ilk merkezi Filibe olan Rumeli eyaleti ve 1391 yılında ilk merkezi Ankara olan Anadolu eyaleti kurulmuştur. Fetihlerin artması sonucu ülke sınırları genişlemesiyle yeni eyaletler kurularak sancakların da sayısı arttırılmıştır. Kanunî döneminde eyalet sayısı 37’ye, sancak sayısı da 377’ye ulaşmıştır. Bazı sancaklarda ayrıca “Mütesellimlik” ve “Voyvodalık” adı altında idarî birimler oluşturulmuştur. Tanzimatla birlikte II. Mahmut devrinde idarî birimler Eyâlet, Sancak ve Kaza olarak üç kademeye ayrılır. 1864’te eyaletlerden “Vilayet” sistemine geçilmesi kabul edilerek, müteakip yıllarda vilâyetler kurulur. 1870 yılında idarî birimlere “Nahiye” teşkilatı da eklenir. TBMM Hükümeti döneminde Misak-ı Millî sınırları içinde 15 Vilâyet, 19 müstakil Liva (Sancak), 34 mülhak Liva, 302 Kaza ve 679 Nahiye bulunuyordu⁵⁰⁴. Örneğin, vilayette vali, nahiyede nahiye müdürü, kazada kaymakam, sancakta mutasarrıf memurları idareci olarak bulunuyorlardı.

Belge içerisinde adı geçen yerler ve isimleri araştırmacılar için önemli olabilir⁵⁰⁵. Osmanlı belgeleri tanımlanırken, belge içerisinde geçen yer isimlerinin eyalet, vilayet, sancak, kaza, nahiye, karye, mahalle, köy şeklinde sınıflandırılması zaman içerisinde bölgenin geçirdiği idari değişikliği ve fonksiyonları da gözler önüne serecektir. Belge içerisinde adı geçen ancak yönetsel açıdan bir anlam ifade etmeyen köprü, hisar, deniz, göl, dağ gibi gerek coğrafi gerek yapı isimleri “diğer yer adları” üstveri elemanı altında tanımlanmalıdır. Bu çalışmada, Osmanlı belgeleri için yer isimleri tanımlaması yapılırken, standart liste olarak T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı “Osmanlı Yer Adları Sözlüğü”nün (2006) kullanılması önerilmektedir⁵⁰⁶.

Aşağıdaki tabloda verilen uluslararası standartlarla eşleştirilmeler “Yer Adları” üstveri elemanının karşılığıdır. Bu üstveri elemanının “Eyalet”, “Vilayet”, “Sancak”, “Kaza”, “Nahiye”, “Kariye”, “Mahalle”, “Köy” ve “Diğer Yer Adları” isimli alt elemanları için herhangi bir tabire rastlanmamıştır. Bunlar Osmanlı Devleti’nin

⁵⁰³ Feyzullah Ünal, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 30, Bilecik 2011, s. 242.

⁵⁰⁴ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. VII.

⁵⁰⁵ *DACS*, s. XXII.

⁵⁰⁶ Sezen, a.g.e.

yönetimsel sistemine ait tabirlerdir. Bu sebeple oldukları uluslararası standartlarda bulunmaları beklenmemektedir.

Tablo 3.30 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Yer Adları

Üstveri	Yer Adları
Açıklaması	Belge içerisinde adı geçen yer isimlerinin belirtilmesi için kullanılan erişim alanı üstverisidir.
Kullanım Amacı	Birden fazla ismi olan yer adları için tek bir tanımlama yapılarak belgenin bulunabilirliğini arttırmak.
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none">• Eyalet• Vilayet• Sancak• Kaza• Nahiye• Kariye• Mahalle• Köy• Diğer Yer Adları
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• DACS → Places• EAD → Geographic Name
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insiyatinde olan üstveri elemanıdır.

3.1.6.3 Kurum Adları

Kurum ve müessese, kuruluş anlamına gelmekle birlikte, maddi ve manevi olabilir. Örneğin Defterdarlık, kazaskerlik, Bâb-ı Âli birer idarî ve kazaî; zaviye, tabhane, kervansaray, bedesten birer sosyal ve ekonomik kurumdur. Askerî olarak ise müsellemlik kurum ve teşkilatı ile uç beyliği ve akıncılık kurumları Osmanlı Devleti'ndeki kurumlara örnek olarak sayılabilir⁵⁰⁷.

Osmanlı müesseseleri belgeler içerisinde birden fazla isimle bulunabilir; transkripsiyon sırasında birden fazla yazım şekline çevrilebilir. Örneğin Şeyhülislamlık kurumu için Bâb-ı Meşihat ve Bâb-ı Fetvâ isimleri kullanılabilir. Bununla beraber kurum isimleri, Arap Harflerinden Latin harflerine tercüme edilirken, Adliye

⁵⁰⁷ Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977, s. 1.

Nezaretî, Adliyye Nezaretî şeklinde; Kazaskerlik ise kadî askerlik yazılması gibi değişiklikler gösterebilir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir belgenin transkripsiyonu yapılmış olsa bile, bu yazım farklılığı yüzünden aranılan bilgiye erişim mümkün olmayabilir. Bu nedenle “Kurum Adları” üstveri elemanı kapsamında, standart kurum isimleri listeleri kullanılmalıdır.

Tablo 3.31 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Kurum Adları

Üstveri	Kurum Adları
Açıklaması	Belgede adı geçen kurumların isimlerinin tanımlanması
Kullanım Amacı	Belgelerde adı geçen kurum adlarının standart başlıklarla tanımlanması, belgeye ulaşımı kolaylaştıracaktır.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • DACS → Functions and Activities • EAD → Corporate Name
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiatinde olan üstveri elemanıdır.

3.1.6.4 Şahıs Adları

Belgelerde geçen şahısların isimlerinin tanımlanması için kullanılan üstveri elemanıdır. Arap harfleri ile yazılmış bir Osmanlı belgesinin içerisinde geçen şahıs adlarının indeksinin yapılması, belirli bir şahsı bulmak için araştırma yapan kullanıcılar açısından kolaylık olacaktır.

Tablo 3.32 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Şahıs Adları

Üstveri	Şahıs Adları
Açıklaması	Belge içerisinde geçen kişilerin isimlerinin tanımlandığı alandır.
Kullanım Amacı	Özellikle transkribe edilmemiş belgelerdeki kişi adlarının tanımlanması, araştırmacıyı aradığı bilgiye daha hızlı ulaştıracaktır.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan	<ul style="list-style-type: none"> • DACS → Name • EAD → Personal Name

terim	
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiatinde olan üstveri elemanıdır.

3.1.6.5 Meslek / Unvan

Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarının unvanları için birden fazla terim kullanılabilir. Örneğin, sadr-ı ali, sadr-ı a'zam, sadrazam ve vezir-i azam⁵⁰⁸; kadılcund ve kazasker; sadr-ı Rumeli⁵⁰⁹ ve Rumeli Kazaskeri; sadr-ı Anadolu ve Anadolu Kazaskeri (iki kazaskerlik aynı anda kast ediliyor ise sadreyn); İstanbul efendisi ve İstanbul Kadısı; mîrimîrân-ı deryâ, mîrimîrân-ı cezâyir, kapdan-ı derya, kapudan paşa⁵¹⁰ ve kaptanpaşa tabirleri aynı anlama gelmekte ve metinlerde her iki şekilde de yazılabilmektedir. Bu nedenle, belgenin içerisinde ne şekilde geçerse geçsin, meslek / unvan için standart olarak belirlenen terimlerin “Meslek/Ünvan üstveri elemanı vasıtasıyla tanımlanması belgenin be bilginin bulunabilirliğini arttıracaktır. Bununla beraber bir arşiv belgesinde adı geçen kişilerin meslekleri ve unvanları kullanıcılar için farklı konularda önem arz edebilir⁵¹¹.

Tablo 3.33 Erişim noktası alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Meslek / Unvan

Üstveri	Meslek / Ünvan
Açıklaması	Belge içerisinde geçen meslek ve unvanların tanımlandığı alandır.
Kullanım amacı	Özellikle transkribe edilmemiş belgelerde geçen meslek ve unvanların tanımlanması, araştırmacıyı aradığı bilgiye daha hızlı ulaştıracaktır.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • DACS → Occupations
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiatinde olan üstveri elemanıdır.

⁵⁰⁸ Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, *DİA*, XXXV, s. 415.

⁵⁰⁹ İpşirli, “Kazasker”, *DİA*, XXV, s. 141.

⁵¹⁰ İdris Bostan, “Kapudan Paşa”, *DİA*, XXIV, s.354.

⁵¹¹ *DACS*, s.XXIV.

3.1.6.6 Anahtar Kelimeler

Erişim noktaları üstveri elemanlarından “konu”, “yer adları”, “kurum adları”, “şahıs adları”, “meslek/unvan” başlıkları altında belirtilmeyen, ancak araştırmacı için önem taşıyabilecek kelime öbeklerinin tanımlanması için kullanılan üstveri elemanıdır. Mantık sınırları içerisinde kabul edilebilir ve varlıkla ilintili terim veya sözcüklerle tanımlama yapılması beklenir. Ancak olması gereken bir dizinden kullanıcılara seçtirilmesidir.⁵¹²

Tablo 3.34 Erişim Noktası Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Anahtar Kelimeler

Üstveri	Anahtar Kelimeler
Açıklaması	Varlığı, kelime veya terim gibi nitelemelerle tanımlama biçimidir.
Kullanım Amacı	Diğer erişim noktası üstveri elemanlarının tanımlayamadığı kelime öbeklerini tanımlamak
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• TS 13298 → Anahtar kelimeler
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insifiyatında olan üstveri elemanıdır.

3.1.7 Belge Eki ve Notlar alanı

Belgenin ekleri ve belge hakkında tanımlanması icap edip, diğer üstveri elemanları yardımı ile tanımlanamayan bilgilerin verildiği alandır.

3.1.7.1 Belge Eki

Osmanlı Bürokrasisinde 19. yüzyıla kadar belge üzerindeki muameleler genellikle tek bir belgenin üzerinde yürütülürdü. Belgenin içeriğine göre ilgili kalemlerce şerhler ve mütalaalar konularak aynı belge üzerinde işlem sonuçlandırılırdı. 19. yüzyılda belge ekine (lef) çok fazla rastlanmamaktadır⁵¹³.

⁵¹² Yalçınkaya, a.g.e, s.165

⁵¹³ Ali Akyıldız, "Hazîne-i Evrâk'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856), Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul 1995, s. 69.

19. yüzyıldan sonra ana belgeye verilen cevaplar belgenin üzerine değil, ek başka bir belgeye yazılmak suretiyle gönderilmeye başlanmıştır. Belgenin ekleri kendisinden tür açısından farklılık gösterebilir. Osmanlı diplomatiğinde üst makamdan alt makama, alt makamdan üst makama gönderilen belgeler tür açısından farklıdır. Örneğin, sadrazam tarafından padişaha sunulan arzlara “telhis” denirken; padişahın sadrazama yazdığı emir hükmündeki yazılar ise “buyuruldu” ismini alır.

Tablo 3.35 Belge eki ve notlar alanı üstverileri değerlendirme tablosu - Belge Eki

Üstveri	Belge Eki
Açıklaması	Belgenin ek alıp almadığı bilgisinin açıklandığı üstveri alanıdır. Eğer belgenin eki veya ekleri varsa bu üstveri alanında gerekli tanımlamalar yapılır ⁵¹⁴ .
Kullanım Amacı	
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Belge Türü/Türleri • Belge sayısı
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none"> • RAD → Accompanying Material • TS 13298 → Belge Bileşeni
Zorunluluk	(Varsa) Kullanılması zorunludur.

3.1.7.1.1 Belge Ekinin Türü

Belgenin ekleri, belge ile aynı veya farklı türde olabilir. Bu eklerden her birinin türünün ne olduğu “Belge Ekinin Türü” alanına yazılmalıdır.

3.1.7.1.2 Belge Ekinin Sayısı

Belgeye kaç adet ek eklendiğinin ve her bir ekin kaç sayfadan ibaret olduğunu gösteren üstveri alanıdır. Belgenin bütünlüğü açısından belge ek sayısının üstveri bilgisinin bilinmesi elzemdir⁵¹⁵.

3.1.7.2 Not

Belge ile ilgili bilgi verici veya belgenin durumu hakkında açıklayıcı notların girildiği üstveri alanıdır. Genellikle Özet üstverisi ile karıştırılır. Özet üstverisinden

⁵¹⁴ Yalçınkaya, a.g.e, s.87

⁵¹⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s. 87.

farkı buraya yazılan bilginin sadece belgenin içeriği ile ilgili olmaması, belgenin hareketlerini ve safahatını da etkileyebilecek bilgiler içermesidir⁵¹⁶.

Tablo 3.36 Belge Eki ve Notlar Alanı Üstverileri Değerlendirme Tablosu - Notlar

Üstveri	Not
Açıklaması	Diğer hiçbir bir alanda verilemeyecek bilgi bu alana kaydedilir ⁵¹⁷ .
Kullanım Amacı	Diğer tanımlama alanlarına tanımlanmayan bilgiler notlar üstveri elemanı kapsamında tanımlanır.
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	<ul style="list-style-type: none">• APPM → General Note• CDWA → Descriptive Note• DACS → Notes• EAD → Note• ISAD(G) → Note• MAD → Archivist's Note• MODS → <note>• RDA → General Note• TS 13298 → Notlar
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin insiyatinde olan üstveri elemanıdır.

⁵¹⁶ Yalçınkaya, a.g.e., s.126.

⁵¹⁷ ISAD(G), s. 33.

3.2 Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstverilerin Uluslararası Standartlar ile Eşleştirilmesi

Tablo 3.37 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (1)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		APPM	CDWA	DACS	DC	EAD	eDuS	ISAD (G)
Fon				Fond			Fon	Fond
Seri		Serie / Record Series	Serie	Record Series			Seri	Serie
Alt-Seri		Subseries		Subseries			Altseri	Subseries
Referans Numarası			Repository Number	Referance Code	Identifier	EAD Identifier / ID of the Unit	Belge Referans Numarası	Referance Code
Başlık		Formal Title/Supplied Title	Title Text /Preference Title	Title	Title	Title of the Unit	Belge Adı	Title
Tarih Alt Elemanları	Miladi Tarih	Date	Creation Date	Date of Creation	Date (created)/ Coverage (temporal)	Date of the Unit	Üretim Tarihi/Alınma Tarihi	Date(s)
	Hicri Tarih							
	Rumi Tarih							
Dil	Baskın Dil	Language	Title /Inscription /Name /Term Language	Language or scripts	Language	Language of the Material	Dil	Language of the Material
	İkincil Dil							
Özet		Scope and Content/Abstract	Concept Scope Note	Scope and Content/Abstract	description (abstract)	Scope and Content		Scope and Content

Tablo 3.38 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (2)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		ISO 23081-1/2	MAD	MODS	RAD	TS 13298	TSE / ISO 15489-1/2	TSE / ISO 15836
Fon		Archive	Repository		Fond	Fon	Kurumsal Fonksiyon	
Seri		Serie	Group		Serie	Seri	Aktivite	
Alt-Seri			Subgroup		Sub-serie	Altseri	Altseri	
Referans Numarası		Identifier	Referance Code	<identifier>	Standard Number	Belge Referans Numarası	Referans numarası / kodu	Tanımlayıcı
Başlık		Title	Title	<titleInfo><title>	Title	Belge Adı	Belgenin Adı/Anabaşlık	İsim
Tarih Alt Elemanları	Miladi Tarih	Event date/time	Date	originInfo><dateCreated>	Date of Creation	Üretim Tarihi/Alınma Tarihi	Üretim Tarihi/Alınma Tarihi	Tarih
	Hicri Tarih							
	Rumi Tarih							
Dil	Baskın Dil		Predominant Language	<language><languageTerm type="text" code="iso639-2b">	Language	Dil		Dil
	İkincil Dil							
Özet		Abstract	Abstract	<abstract type="scope and content">	Scope and Content		Belge içeriği/ Özet	

Tablo 3.39 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (3)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		APPM	CDWA	DACS	DC	EAD	eDuS	ISAD (G)
Transkripsyon			Transcription					
Provenans		Provenance	Creator Description	Name of Creator(s)	Author or Creator	Origination	Üretici	Name of Creator(s)
Muamele Silsilesi (İş Akışı)				Functions and Activities		<bioghist>	İş Akışı	Administrative / biographical history
Sağlama Metodu		Immediate source of acquisition	Transfer Mode	Immediate source of acquisition	Source			Immediate source of acquisition
	Gelen Evrak							
	Giden Evrak							
Belge Statüsü (Orijinalite)		Physical Description /Edition Statement	Image Relationship Type	Status				Existence and location of copies
Muhatap / Alıcı Bilgisi							Alıcı/Muhata p	
Belge Türü		Form of material	Material	Documentary Forms	Type	Genre / Physical Characteristic	Belge Türü	Extent and medium of the unit
Belge Türü Alt Elemanları	Alt Belge Türü							
		Form						
		Altform						
		Alt-altform						

Tablo 3.40 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (4)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		ISO 23081-1/2	MAD	MODS	RAD	TS 13298	TSE / ISO 15489-1/2	TSE / ISO 15836
Transkripsyon								
Provenans			Place of origin		Provenance	Üretici	Üreten kişinin kimliği ve görevi	Oluşturucu
Muamele Silsilesi (İş Akışı)		Event history		<abstract type="administrative history">				
Sağlama Metodu			Method of Transfer		Immediate source of acquisition			Kaynak
	Gelen Evrak						Gelen Evrak	
	Giden Evrak						Giden Evrak	
Belge Statüsü (Orijinalite)			Secondary characteristics		Physical Description/ Originals and reproductions			
Muhatap / Alıcı Bilgisi						Alıcı/ Muhatap	Alan kişinin kimliği ve görevi	
Belge Türü			Form, type, genre	<physicalDescription><genre>	Nature of archival unit	Belge Türü	Fiziksel Format	Tür
Belge Türü Alt Elemanları	Alt Belge Türü							
		Form						
		Altform						
		Alt-altform						

Tablo 3.41 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (5)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler	APPM	CDWA	DACS	DC	EAD	eDuS	ISAD (G)
Kağıt Türü							
Yazı Türü	Accents and other diacritical marks	Typeface/Letterform					
Özel İşaretler	Other officials	Inscriptions/Marks				Diğer İşaretler	Dijital
Özel İşaretler Alt Elemanlar	Tuğra						
	Pençe						
	Kuyuruklu İmza						
	İmza	Signature					
	Mühür	Seal					
	Antet						
	Fligran		Watermark				
Tezhip							
Mürekkep Özelliği		Materials / Techniques Description					

Tablo 3.42 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (6)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		ISO 23081-1/2	MAD	MODS	RAD	TS 13298	TSE / ISO 15489-1/2	TSE / ISO 15836
Kağıt Türü								
Yazı Türü								
Özel İşaretler			Special features		Physical description/ Other physical details	Diğer Dijital İşaretler		
Özel İşaretler Alt Elemanlar	Tuğra							
	Pençe							
	Kuyruklu İmza							
	İmza					Elektronik İmza		
	Mühür					Elektronik Mühür		
	Antet							
	Fligran							
	Tezhip							
Mürekkep Özelliği								

Tablo 3.43 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (7)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler	APPM	CDWA	DACS	DC	EAD	eDuS	ISAD (G)
Konu	Topical Subjects	General Subject Terms	Topic of Archival Unit / Topical Subjects	Subject	Subject	Konu	
Yer Adları			Places		Geographic Name		
Kurum Adları			Functions and Activities		Corporate Name		
Şahıs Adları			Name		Personal Name		
Meslek / Unvan			Occupations				
Anahtar Kelimeler							
Belge Eki							
Notlar	General Note	Descriptive Note	Notes		Note		Note

Tablo 3.44 Standartlar için Eşleştirilme Tablosu (8)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler	ISO 23081-1/2	MAD	MODS	RAD	TS 13298	TSE / ISO 15489-1/2	TSE / ISO 15836
Konu					Konu	Belgenin Konusu	Konu
Yer Adları							
Kurum Adları							
Şahıs Adları							
Meslek / Unvan							
Anahtar Kelimeler					Anahtar Kelimeler		
Belge Eki				Accompanying Material	Belge Bileşeni		
Notlar		Archivist's Note	<note>	General Note	Notlar		

3.3 Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstverilerin, Türkiye Ve Avrupa'daki Osmanlı belgesi Bulunan Kurumların Kullandığı Üstveriler İle Eşleştirilmesi

Tablo 3.45 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (1)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		BOA	DİAD	Gallica	Kaireios Library of the Island of Andros	Cyril and Methodius National Library	Archivio di Stato Venezia	The National Archive - Discovery	
Fon		Fon Adı	Fon Adı						
Seri									
Alt-Seri									
Referans Numarası			Belge Numarası	Identifiant	No	Сигнатура (Signatura)	Identificazione	Reference	
Başlık				Titre	Date (OS)			Title	
Tarih Elemanları	Alt	Miladi Tarih		Tarihi	Date d'édition	Date (Islamic Calendar)	Дата АН (Data)	Data iniziale	Date
		Hicri Tarih	Tarih Hicri				Дата AD (Data)		
		Rumi Tarih							
Dil	Baskın Dil		Belge Dili	Langue			Език (Ezik)	Lingua	Language
	İkincil Dil								
Özet		Konu	Hülasa/Özet / Konu	Description	Subject		Descrizione		

Tablo 3.46 Avrupa Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (2)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		BOA	DIAD	Gallica	Kaireios Library of the Island of Andros	Cyrial Methodius National Library	Archivio di Stato di Venezia	The National Archive - Discovery
Transkripsiyon					Transliteration			
Provenans			Nereden	Provenance ⁵¹⁸		Адресант ⁵¹⁹ (Adresant)		
Muamele Silsilesi (İş Akışı)								
Sağlama Metodu				Source	Source			
	Gelen Evrak							
	Giden Evrak							
Belge Statüsü (Orijinalite)							Tradizione	
Muhatap / Alıcı Bilgisi			Nereye			институция/ адресат (İnstitutsiya / adresant)	Destinatario	
Belge Türü			Belge Türü					
Belge Türü Alt Elemanları	Alt Belge Türü			Type	Document Type	Наименование (Naimenovanie)		
		Form						
		Altform						
			Alt-altform					

⁵¹⁸ Provenans kelimesi Gallica'da "Üretici" anlamında kullanılmamış, belgenin bulunduğu araştırma merkezini tanımlamak için kullanılmıştır.

⁵¹⁹ "Gönderen" anlamındadır.

Tablo 3.47 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (3)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler		BOA	DİAD	Gallica	Kaireios Library of the Island of Andros	Cyril and Methodius National Library	Archivio di Stato di Venezia	The National Archive - Discovery
Kağıt Türü								
Yazı Türü			Matbu / El Yazısı Evrak	Format		Писмо (Pismo)		
Özel İşaretler								
Özel İşaretler Elemanlar	Alt Tuğra							
	Pençe							
	Kuyuruklu İmza							
	İmza							
	Mühür							
	Antet							
	Fligran							
	Tezhip							
Mürekkep Özelliği						Мастило (Mastilo)		

Tablo 3.48 Arşivlerde kullanılan üstveriler için eşleştirilme tablosu (4)

Osmanlı belgeleri için Önerilen Üstveriler	BOA	DİAD	Gallica	Kaireios Library of the Island of Andros	Cyrial Methodius and National Library	Archivio di Stato Venezia	The National Archive - Discovery
Konu	Konu Başlığı		Sujet		Тематика (Tematika)		
Yer Adları	Yer Ad						
Kurum Adları	Müessese ve Terminoloji						
Şahıs Adları	Şahıs Adı						
Meslek / Unvan							
Anahtar Kelimeler		Tag					
Belge Eki		Belge Ekine Ulaşılamadı					
Notlar				Comments	Анотация (Anotatsiya)		

SONUÇ ve ÖNERİLER

Düzenleme hem belge hem de arşiv yönetiminin en temel faaliyetlerinden biridir. Arşivcilikte düzenleme faaliyeti için geçerli iki prensip vardır. İlk prensip orijinal düzen, ikinci prensip, belgelerin üretildikleri veya bunları üretenlerin, bir araya getiren kişilerin ya da kurumun uyguladığı düzen içinde saklanmaları gerektiğini belirten provenans prensibidir. Provenans prensibi, belgelerin otantiklik, bütünlük, güvenilirlik ve kullanılabilirlik gibi temel özelliklerinin yitirilmemesi için belgelerin, üreten kurumun hiyerarşik düzeni göz önünde bulundurularak sınıflandırılmasını amaçlar.

Bu çalışmanın yol haritası belirlenirken cevabı aranan sorulardan birisi, “Koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan arşivlerde provenans prensibi uygulanmış mıdır?” oldu. Bunun için, Türkiye’de Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Dolmabahçe Sarayı Arşivi, Deniz Tarihi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Arşivi, Tapu Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hariciye Nezareti ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Meşihat Arşivi ile Avrupa’da Bulgaristan, Yunanistan, İngiltere, İtalya, Polonya, Fransa’daki bazı kamuya ait kütüphane ve arşivlerin koleksiyonları incelenmiştir. İsmi zikredilen arşivlerden Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin kısmen, Deniz Tarihi Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nin ise tamamının kurumun teşkilat yapısına göre tasnif edildiği belirlenmiştir.

Belgeleri, provenans prensibine uygun sınıflandırılmamış Meşihat Arşivi, üstveri standartlarının oluşturulması çalışması için seçilmiş ve bu çalışmanın yapılabilmesi için, Bâb-ı Meşihat’ın, kurulduğu günden ilgasına kadar olan hiyerarşik yapısı ve hiyerarşik yapısındaki değişimler ortaya konarak; kurum için teşkilat şeması çıkarılmıştır.

Bilgiye erişimin hızlı ve doğru olarak yapılabilmesi için düzenleme kadar tanımlama faaliyeti de önemlidir. Tanımlama faaliyeti için “veri hakkında veri” anlamına gelen üstverinin, belgelerin hem entelektüel içeriklerini hem de şekilsel özelliklerini doğru ve eksiksiz olarak araştırmacıya sunması gerekir. Osmanlı belgeleri hem diplomatik özellikleri hem de entelektüel içerikleri bakımından günümüz belgelerinden ayrılır. Bu nedenle Osmanlı belgelerini farklı üstveri elemanlarıyla tanımlamak gerekir.

Belgelerin, ‘diplomatik’ olarak da tabir edilen şekilsel özellikleri, göndericisinin/muhatabının unvanı ve belgenin düzenlendiği dönem gibi birçok içeriksel bilgiyi verebilmektedir. Yani belgenin taşıdığı imza, yazıldığı kağıt türü gibi diplomatik özellikleri entelektüel içeriğine dair belge üzerinde bir yazı bulunmasa da

araştırmacıya fikir verir. Bu nedenle Osmanlı belgeleri, diplomatik alanında uzmanlaşmış bilgi ve belge yöneticileri tarafından hiçbir içeriksel ve diplomatik özelliği göz ardı edilmeden tanımlanmalıdır.

Çalışmada, koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan ulusal ve uluslararası arşiv ve kütüphanelerin veritabanlarıyla bu belgelerin yayınlandığı basılı kataloglar incelenerek hangi üstveri elemanlarının kullanıldığı belirlenmiş; kullanılan üstverileri elemanlarının belgelerin diplomatik ve entelektüel içeriklerini tam anlamıyla ifade edip edemedikleri üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemeler sonunda, Avrupa'daki uluslararası arşiv ve kütüphanelerin veritabanlarından sadece Bulgaristan Cyril ve Methodius Kütüphanesi ile Yunanistan Andros Adası Kaireios Kütüphanesi'nde (Kaireios Library of The Island of Andros) bulunan Osmanlı belgelerinin diplomatik özelliklerini tanımlamak için üstveriler kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye'deki arşivlerde ise Osmanlı belgelerinin diplomatik özelliklerinin tanımlanması için herhangi bir üstveri elemanının kullanılmadığı görülmüş, ayrıca beraber belgenin içeriği ve bulunabilirliği için gerekli nitelikte üstveri elemanlarına da rastlanmamıştır.

Tez konusunun belirlendikten sonra geniş literatür çalışması yapılarak, üstveri hakkındaki çalışmalara erişim için ulusal ve uluslararası kaynaklar taranmıştır. Tez Merkezi Veritabanında, 1999-2017 yılları arasında, "üstveri" hakkında altı doktora, on yedi yüksek lisans tez çalışması tespit edilmiştir. Tespit edilen doktora tezlerinin hiçbiri Osmanlı belgelerinin tanımlanmasına yönelik değildir. "ProQuest Dissertations and Theses Global" ve "LISTA" veri tabanlarında, "library science, information science, information technologies" konularında çalışılmış "metadata" başlıklı elli iki adet tez çalışması tespit edilmiştir. Tespit edilen tezlerde Osmanlı belgelerinin hangi üstverilerle tanımlanması gerektiği üzerinde durulmamıştır.

Bununla birlikte, Osmanlı tarih kaynaklarını açık erişim standartlarında ortak platformlarda paylaşılması için "Creating a Digital Ottoman Platform (DOP), 8–12 June 2015, Princeton, NJ, School of Historical Studies, Institute for Advanced Study (Princeton University)", "Open Ottoman" gibi kimi projeler başlatılmış, kimileri hayata geçirilmiştir. Ancak bilgi ve belge yöneticilerinin, bu gibi projelere dahil olabilmesi için de bu tez kapsamında ele alınan ve ortaya konan üstverileri aktif olarak kullanması gerekir. Böylece ortak platformlarda bilgi ve belge yöneticileri de yer alabilir, uluslararası arama stratejilerine uygun tanımlamalarla kaynak paylaşımında bulunabilir,

evrensel bilgiye erişimde rol oynayabilirler. Bu çalışma literatürdeki Osmanlı belgelerinin tanımlanmasına yönelik açığı kapatma amacını taşımaktadır.

Bu çalışmada, uluslararası üstveri standartlarında belirtilen üstveri elemanlarının, Osmanlı belgelerinin tanımlanması açısından uygun olup olmadığı da araştırılmıştır. Bu standartlar içeriksel olarak belgeleri tanımlama yeterli görülse de Osmanlı belgelerinin şekil özelliklerini tanımlayacak uygun üstverilere rastlanmamıştır. Bunun sebebi Osmanlı belgelerinin, bugün üretilen gerek fiziksel gerek elektronik belgelerden hem içeriksel hem de fiziksel olarak farklı olmasıdır.

Osmanlı belgelerinin arşivcilik prensiplerine göre sınıflandırılmaması ve belgelerin, onların diplomatik ve entelektüel içeriklerini tam olarak ortaya koyamayan üstveriler vasıtasıyla, diğer bir deyişle; eksik veya yetersiz olarak tanımlanması, belgelere erişimi zorlaştırmakta hatta pek çok belge için erişimi imkansız kılmaktadır. Yaygın olarak tarihçilerin “belge aramak” ve “belge bulmak” gibi kullandığı tabirler, arşivlerin eksik ve yetersiz tanımlanmaları; kabul görür sistemlere göre sınıflandırılmamalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğru sınıflandırma ve tanımlama araştırmacının “belge arama” süresini kısaltacak; araştırmacı doğru ve eksiksiz tanımlama sayesinde belgeye “tesadüfen” değil bilinçli bir arama neticesinde erişecektir. Bu tezde de amaçlanan, araştırmacıya, aradığı bilgi ve belgeyi hızlı ve doğru şekilde ulaştırmaktır.

Bu çalışmada, Osmanlı belgelerinin tanımlanması için önerilen üstveriler, yalnızca Meşihat Arşivi için geliştirilmemiştir. Bu üstveri elemanları, koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan tüm kamu arşivlerinde ve özel arşivlerde kullanılabilir. Bu üstveri elemanlarının kullanılması halinde, bugüne kadar devam eden eksik ve yetersiz tanımlama sonucu ulaşılamayan veya çok uzun süre ve uğraşlar sonucu ulaşılan belgelere kısa zamanda ulaşılması sağlanacaktır.

Çalışma evreni, Meşihat Arşivinde Tabakalı rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 949 gömlektir. Bu gömlekler içerisinden 95 belge örneklem olarak belirlenmiştir. Diplomatik açıdan incelemeye tabi tutulan 949 gömlekten diplomatik olarak birbirinden farklı 95 adet gömlek üzerinde üstveri tanımı yapılmıştır. Belirlenen üstveri elemanlarının bir arşiv otomasyon sisteminde kullanılabilirliğinin gösterilmesi ve tezin hipotezinin sınanması amacıyla bir veritabanı tasarlanmıştır. Tez kapsamına alınan tüm belgeler bu veritabanına aktarılarak tespit edilen üstveri elemanları

vasıtasıyla tanımlanmıştır. Bu veritabanı, herbir üstveriden arama yapılabilecek şekilde hazırlanmış ve kullanıma hazır hale getirilmiştir.

Osmanlı belgeleri açısından geniş bir koleksiyona sahip olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bile belgelerin şekil özelliklerinin tanımlanması için sistemde herhangi bir üstveri elemanları bulunmamaktadır. Osmanlı belgelerinin diplomatiği hakkında araştırma yapan kullanıcılar, yetersiz tanımlamalar nedeniyle zorluk çekmekte; aradıkları bilgilere ulaşabilmek için arşiv geçmişlerine, diğer araştırmacıların tecrübelerine, personelin sözlü desteklerine, bilimsel önsözlerine güvenmek veya uzun bir araştırma sürecini göze almaya mecbur kalmaktadırlar. Bu çalışmada kapsamında hazırlanan veritabanına, belgelerin türü, yazı türü, mürekkep özelliği, ihtiva ettiği özel işaretler gibi diplomatik özelliklerinin ve de entelektüel içeriklerinin tanımlanması için gerekli üstveri elemanları entegre edilmiştir. Entegre edilen tüm üstveri elemanları ayrıca bir arama alanıdır. Böylelikle araştırmacı, istediği bilgiye çabuk ve kolay yoldan erişebilmektedir.

Bu çalışmanın, “Osmanlı Belgeleri, onları üreten birimlerin hiyerarşik yapısı göz önünde bulundurularak sınıflandırılır ve dönemi temsil edebilen üstveriler ile tanımlanırsa araştırmacı doğru belge ve bilgiye daha hızlı ve kolay erişir” hipotezi de bu şekilde kanıtlanmıştır.

Uluslararası standartlar, fiziksel ortamdaki belgenin aslını görerek tanımlama yapmayı zorunlu kılar. Belgenin aslı üzerinden tanımlama yapmak esastır ve çok faydalıdır. Ancak teknolojinin sağladığı imkanlar bu konuda esnek olmayı gerektirir. Örneğin bazı belgelerin aslı okunamazken iyileştirilmiş görüntüler, belge üzerindeki bilgiye ulaşılmasını mümkün kılabilir. Meşihat Arşivi, tez çalışmasına başlanan 2014 tarihinden bugüne kadar, binasının restorasyon çalışmaları nedeniyle hizmet vermemektedir. Bu nedenle tanımlaması yapılan belgelerin aslına ulaşmak mümkün olamamıştır. Sayısallaştırılmış belgenin görüntüsüyle fiziksel belgenin orijinal görüntüsünün tam olarak uyuşmadığı bilinmektedir. Ancak Meşihat Arşivi'nde sayısallaştırma çalışmaları yapılırken çekimlerin özgün belgeye en yakın görüntüyü elde etmeye yönelik yapılmaya gayret gösterildiği, görüntüyü iyileştirmek amacıyla kimi arşivlerde uygulanan zeminin renginin değiştirilmesi, yazıların belirginleştirilmesi gibi uygulamalardan kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tez kapsamında, Osmanlı belgelerin tanımlanması için ortaya konulan üstverilerle Osmanlı Devleti'nde üretilen her tür belgenin tanımlanması beklenmektedir.

Bunun sağlanması için, Meşihat Arşivi koleksiyonundan farklı türdeki belgelerle aynı türde olan ancak şekil/içerik bakımından farklılık gösteren belgeler seçilip tanımlanmıştır. Belge seçimi yapılırken, konuya ilişkin literatürde adı geçmeyen belgelere de rastlanmıştır. Devlet memurlarının terfi, rütbe, nişan, ceza, görev değişikliği, ilave memuriyetler, maaş artışı/düşüşü, azil, emeklilik, istifa gibi meydana gelen her türlü gelişmeler anlamına gelen vukuat kayıtlarını tutan vukuat pusulaları; günümüzün diplomaları olan şehadetnameler ve şahitlerin dürüst, güvenilir ve şahsiyetli olup olmadıklarının tespiti için üretilen mestûre varakalarının diplomatik özellikleri Tayyip Gökbilgin, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Mübahat Kütükoğlu tarafından dahi incelenmemiş belge türlerindedir. Bu tez kapsamında, Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin bir sonucu olarak üretilen bu gibi belgelerin içerikleri ve diplomatik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Osmanlı belgelerinin tanımlanması için yalnızca Osmanlı Türkçesi bilmek yeterli değildir. Osmanlı belgelerini, diplomatika alanında uzmanlaşmış Osmanlı Türkçesini iyi bilen bilgi ve belge yöneticileri tanımlamalıdır. Ancak hem diplomatika alanında uzman, hem iyi derecede Osmanlı Türkçesi bilen hem de üstveri standartlarına hakim bilgi ve belge yöneticilerine günümüzde pek fazla rastlanmamaktadır. Bu konularda uzman bilgi ve belge yöneticileri yetiştirmek için, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerine, Osmanlı belgelerini, bu çalışmada önerilen üstveriler vasıtasıyla tanımlamayı uygulamalı olarak öğretmek elzemdir. Bu çalışma kapsamında tasarlanmış, öğrencilerin Osmanlıca arşiv belgelerine ilişkin derslerinde tanımlama eğitimlerinde kullanılabilir niteliktedir.

Ülkemizde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren ileri sürülen, "iyi tarihçiler iyi birer arşivcidir" görüşü sebebiyle arşivi çoğunlukla tarihçiler tasnif edip tanımlamıştır. Tarihçilerin eski yazı bilgilerinin diğer disiplinlerden daha iyi olduğunun söylenmesi mümkündür. Bununla beraber, bir arşivin düzenlenmesi ve tanımlanması gibi teknik faaliyetler ancak arşivcilik eğitimi almış profesyoneller tarafından yapılmalıdır. Tarihi belgeleri barındıran arşivlerimiz bu sebeplerle arşivcilik prensiplerine göre düzenlenmemiştir. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde sınıflandırma konu bazında ya da kronolojik olarak yapılmıştır. Fekete'nin arşive uygulamak istediği provenans prensibi ise Osmanlı Arşivi'nde, ancak 1956 yılından sonra gündeme gelmiştir.

Ülkemizde arşivcilerin ve kütüphanecilerin mesleki gelişimleri, özlük haklarının sağlanması, kurumsal ve meslekî kimliklerinin geliştirilmesi gibi amaçlarla kurulmuş çeşitli sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Ancak bu sivil toplum kuruluşları, meslek elemanı olarak çalışacak kişilerin seçiminde veya çalışanların denetiminde müeyyide uygulayacak yasal zemine sahip olmadıklarından, üst meslek kuruluşu (baro) veya oda (tabip odası) gibi örgütlenmediklerinden veya yetki belgesi vermeye hakları olmadığından, arşivcilik eğitimi almamış kişilerin arşivlerde görevlendirilmelerinin önüne geçilememektedir. Aynı sebeplerle, kamu ve özel sektör istihdam politikalarının şekillenmesinde de yetersiz kalmaktadırlar.

Tanımlama çalışmalarında, bugüne kadar, standart üstveriler kullanılmamasının sebebi ancak ihmal, mesleki yetersizliktir. Ama kanaatimce asıl ihmal edilen arşivlerdeki hizmetlerin araştırmacı odaklı planlanmayışıdır. Devlet Arşivleri, “Araştırmacının arşivden beklentisi nedir?” sorusunun cevaplarına göre politikalar ve uygulamalar geliştirmektense, kurum arşivindeki arşivlik malzemenin ve arşiv malzemesinin kullanılmasını kolaylaştırmak ve üzerinde tasarrufta bulunabilmek için envanterler çıkarılmasını, katalogların hazırlanmasını⁵²⁰ ilke edinmiştir. Kaldı ki Devlet Arşivleri’nin yönetmeliğinde “araştırmacı” ve “kullanıcı” kelimelerinin geçmemesi, kullanıcı odaklı hizmet vermediklerinin bir kanıtı olabilir.

Bu çalışmanın yukarıda ifade edilen sonuçlarını şu şekilde vurgulamak mümkündür:

- Osmanlı belgeleri için ilk defa bir üstveri standardı teklifi geliştirilmiştir.
- Geliştirilen standart, Osmanlı Devleti’nde üretilen tüm belge türlerine uygulanabilecek şekilde hazırlanmıştır.
- Bu çalışma kapsamında geliştirilen üstveriler ve tasarlanan veritabanı sayesinde, bilgiye hızlı ve doğru şekilde ulaşılabileceğini kanıtlamıştır.
- Araştırmacının doğru bilgiye, doğru şekilde ve eksiksiz olarak ulaşması, araştırmasındaki verimliliği, bütünlüğü ve tutarlılığı artırır. Bu durum, Osmanlı arşiv belgelerinin tanımlanmasında standart üstveri elemanlarının kullanılmasının şart olduğunu açıkça ortaya koymuştur.
- Farklı kurumlarda bulunan Osmanlı belgeleri, bu çalışma kapsamında geliştirilen standart üstveri elemanlarıyla tanımlandığı takdirde, ileride

⁵²⁰ <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/309/yonetmelik/>

hazırlanacak toplu katalog uygulamalarında sistemlerin birlikte çalışabilirliğine katkı sağlanacaktır.

- Vukuat pusulaları, mestûre varakaları ve şehadetnameler ilk defa diplomatika açısından incelenmiştir

- Bu tez kapsamında geliştirilen üstverilerin, veritabanlarına aktarılarak lisans düzeyindeki Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerine uygulamalı olarak gösterilmesi; bu öğrencilerden beklenen öğrenim çıktılarına bir yenisinin daha ekleyecektir.

Bu çalışmada geliştirilen üstverilerin arşivlerde uygulanarak, arşivcilik standartlarına uygun araştırma hizmetlerin verilmesiyle bu tez nihaî amacına ulaşmış olacaktır. Arşivlerde, araştırmacı odaklı hizmet verilmesi için de bu konuda çalışan akademisyenlerin, sivil toplum örgütlerinin ve arşiv kullanıcılarının bir baskı grubu oluşturarak, birlikte çalışması gerektiğinde inanıyorum.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0013
IST_MFT_MSH_EO_1045_0001_5__1320H_Cemaziyelevvel_18_N_0003
IST_MFT_MSH_EO_1045_0001_5__1320H_Cemaziyelevvel_18_N_0003A
IST_MFT_MSH_EO_1821_0047_1__1311H_Cemaziyelahir_28_N_0001
IST_MFT_MSH_EO_1821_0047_1__1311H_Cemaziyelahir_28_N_0001A
DH_SAİDd_____00092_00209

Üstveri standardının belirlenmesi için tanımlanan belgeler

IST_MFT_MSH_EO_0001_0006_3__1151H_Saban_12_N
IST_MFT_MSH_EO_0002_0020_1__1226H_Zilhicce_03_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0044_1__1214H_Muharrem_07_N
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0028
IST_MFT_MSH_EO_1821_0046_2__1310H_Zilhicce_29_N
IST_MFT_MSH_HUKH_0001_0003_1__1174H_Cemaziyelevvel_30_N
IST_MFT_MSH_HUKH_0001_0004_1__1185H_Saban_14_N
IST_MFT_MSH_HUKH_0001_0005_1__1189H_Zilhicce_21_N
IST_MFT_MSH_HUKT_0113_0041_1__1306H_Ramazan_20_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0002_2__1067H_Zilkade_23_N
IST_MFT_MSH_EO_0002_0042_1__1231H_Zilhicce_29_N
IST_MFT_MSH_EO_1821_0017_1__1249H_Ramazan_05_B
IST_MFT_MSH_EO_0001_0015_1__1172H_Saban_24_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0007_1__1154H_Rebiulevvel_14_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0023_1__1181H_Rebiulevvel_15_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0031_2__1199H_Rebiulahir_03_N
IST_MFT_MSH_EO_0002_0008_1__1221H_Rebiulahir_04_N
IST_MFT_MSH_EO_1044_0075_1__1320H_Cemaziyelevvel_17_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0006_3__1151H_Saban_12_0002
IST_MFT_MSH_EO_0001_0002_2__1067H_Zilkade_23_0002
IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0005

IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0001
IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0002
IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0003
IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0004
IST_MFT_MSH_EO_0001_0034_6__1207H_Saban_19_0006
IST_MFT_MSH_EO_0001_0005_1__1148H_Sevval_20_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0043_1__1213H_Saban_01_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0047_1__1214H_Receb_17_N
IST_MFT_MSH_EO_1821_0056_1__1324H_Receb_16_N
IST_MFT_MSH_EO_0002_0027_6__1229H_Cemaziyelahir_03_0001
IST_MFT_MSH_EO_0002_0027_6__1229H_Cemaziyelahir_03_0004
IST_MFT_MSH_EO_1044_0070_1__1320H_Cemaziyelevvel_17_N
IST_MFT_MSH_EO_1821_0065_4__1329H_Sevval_29_0001
IST_MFT_MSH_EO_1821_0065_4__1329H_Sevval_29_0002
IST_MFT_MSH_EO_1821_0065_4__1329H_Sevval_29_0003
IST_MFT_MSH_THR_0001_0035_1__1301H_Muharrem_05_N
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0007
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0013
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0015
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0016
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0017
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0018
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0019
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0020

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0021

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0022

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0024

IST_MFT_MSH_EO_1045_0001_5__1320H_Cemaziyelevvel_18_N

IST_MFT_MSH_EO_1045_0047_1__1320H_Cemaziyelevvel_20_N

IST_MFT_MSH_EO_1821_0047_1__1311H_Cemaziyelahir_28_N

IST_MFT_MSH_EO_0001_0006_3__1151H_Saban_12_0003

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0008

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0004

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0027

IST_MFT_MSH_THR_0001_0012_1__1299H_Sevval_14_N

IST_MFT_MSH_THR_0001_0015_1__1300H_Muharrem_30_N

IST_MFT_MSH_THR_0001_0031_1__1301H_Muharrem_03_N

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0002

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0009

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0011

IST_MFT_MSH_MEC_0001_0005_1_TETKIKAT_76_1296H_Rebiulahir_18_N
_0001

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0026

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0029

IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0010

IST_MFT_MSH_EO_1045_0013_1__1320H_Cemaziyelevvel_19_N
IST_MFT_MSH_THR_0001_0004_1__1298H_Sevval_29_N
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0005
IST_MFT_MSH_THR_0001_0036_1__1301H_Muharrem_05_N
IST_MFT_MSH_THR_0001_0039_2__1301H_Muharrem_05_N
IST_MFT_MSH_THR_0017_0067_1__1302H_Cemaziyelahir_06_N
IST_MFT_MSH_THR_0400_0177_1_1310_36_171_1312H_Rebiulahir_23_N
IST_MFT_MSH_THR_0810_0073_2__23007_1330H_Rebiulahir_08_N
IST_MFT_MSH_THR_0810_0075_2__23009_1330H_Rebiulahir_08_N
IST_MFT_MSH_THR_1041_0051_1__59985_1341H_Muharrem_03_N
IST_MFT_MSH_THR_1041_0066_1__1341H_Muharrem_19_N
IST_MFT_MSH_EO_0001_0027_1__1191H_Cemaziyelahir_24_N
IST_MFT_MSH_EO_1044_0074_1__1320H_Cemaziyelevvel_17_N
IST_MFT_MSH_THR_0017_0062_1__1302H_Cemaziyelahir_05_N
IST_MFT_MSH_EO_1821_0065_4__1329H_Sevval_29_0004
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0030
IST_MFT_MSH_EO_1821_0068_1__1332H_Rebiulahir_18_N
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0006
IST_MFT_MSH_SAID_0001_0002_30_1B_SEYHULISLAM_MUSTAFA_HA
YRI_EF_1316H_Rebiulevvel_30_N_0001

Yayınlar

- Acar, M. Şinasi, *Türk Hat Sanatı*, Antik A.Ş. İstanbul 1999.
- Adamcıl, Fevziye, *Türkiye'deki Üniversite Kütüphanelerinde Metadata Kullanımı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Afyoncu, Erhan, “Defterhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, s. 100-104.
- , “Defter Emini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, s.91-93.
- , “Nişancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, s.156-158.
- Ahıskalı, Recep, “Reîsülküttâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, s.546-549.
- , “Ruûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXV, s. 272-273.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Aktaş, Necat; Halaçoğlu, Yusuf, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, s. 122-126.
- Akyıldız, Ali, “Hazîne-i Evrâk'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)”, *Prof Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 69-85.
- , *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Alır, Gülten, *e-Türkiye Uygulamaları: Elektronik Belge Yönetimi ve Üst Veri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Altındağ, Ülkü, “Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi”, *Sanat 7 Dergisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 1982.

- Altuntaş, Zeynep, *19.yy'ın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisâdî ve İctimâî Hayatı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- Ataman, Bekir Kemal, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, Librairie de Pera, İstanbul 1995.
- Atar, Fahrettin “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, s. 66-69.
- , "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII, s. 486-496.
- Ayar, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014.
- Aydın Bilgin, Günalan, Rıfat, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 38, İstanbul 2012, s. 27-160.
- Aydın, Bilgin; Yurdakul İlhami; Kurt İsmail; *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam Yayınları, İstanbul 2006
- Aydın, Bilgin, “17-19. yüzyıl tahvil ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail Eriüsal'a Armağan*, C.1, Ülke Yayınları, İstanbul, 2014, s. 101-128.
- , “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tedkikler”, *İstanbul Araştırmaları*, S. VI, İstanbul 1998, s. 71-87.
- , “Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlık'a bağlı olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları*, S. VII, İstanbul 1998, s. 93-109
- , *Osmanlı Yenileşme Döneminde Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

- , XVI. yüzyıl Divân-ı Hümâyûn Ruûs Defterleri, *Arşiv Emektarlarına Armağan*, Timaş, İstanbul 2013.
- Aydın, M. Akif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, s.231-235
- Aydınus, Nuray, *Tarihi Deniz Arşivi'nde bulunan İngiltere ile İlgili Belgeler Kataloğu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler C. III*, S. 5-6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1966, s. 1-479.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2010.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992.
- Bayraktutan, Fidan, *İnternet Üzerindeki Enformasyon Arama ve Erişimi Sorunlarının Çözümünde Enformasyon Arama Stratejilerinin ve Metadatanın Önemi ve Kapsamı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Binark, İsmet, “Arşivlerimizin değeri ve son vak’anüvis Abdurrahman Şeref Bey’in ‘Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz’”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 29, S. 1, 1980, s. 23-38.
- Biol, İnci Ayan, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, s. 61-62.
- Bostan, İdris, “Kapudan Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, s.354.
- Bulgaistan’a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

Carter, Toni M., Levine-Clark, Michael, *ALA Glossary of Library and Information Science*, An Imprint of the American Library Association, Chicago 2013.

Categories for the Description of Works of Art: Describe and catalogue works of art, architecture, and cultural heritage (CDWA), Paul Getty Trust & College Art Association, ed. Murtha Baca and Patricia Harpring, Los Angeles 2014.

Çağatay, Neşet, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, Ankara 1978, s. 105-138.

Çetin, Atilla, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nde Arşiv Çalışmaları”, *Vakıflar Dergisi*, C. 20, Ankara 1988, s. 39-46.

---, Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C. VI, S. 66, İstanbul 1992, s. 35-43.

Çiçek, Niyazi, “Elektronik Belgelerin Diplomatik Analizi ve Arşivsel Bağın Kurulmasındaki Önemi: Türkiye'deki Uygulamalar Işığında Bir İnceleme”, *Bilgi Dünyası*, C. 12, S. 1, Ankara 2011, s. 87-104.

---, *Kamu Yönetiminde Üretilen Belgelerin Form Özelliklerinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003

Cook, Michael; Procter, Margaret, *A Manual of Archival Description 2nd ed.*, Gower Publishing Company, Aldershot 1989.

Dağlı, Yücel; Üçer, Cumhure, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Demiyürek Mehmet; Doğan, Güner, *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699 – 1701)*, Birleşik Yayınları, Ankara 2015.

- Dearstyne, Bruce William, *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, çev. Akbulut, Mustafa, İcimsoy A. Oğuz, 2001.
- Demiray, Gökçe, *Dolmabahçe Sarayı Arşiv Koleksiyonunda Hazine-i Hassa Defterlerinin Yeri ve Bir Katalog*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Derman, F. Çiçek, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, s. 65-68.
- Derman, M. Uğur, “Mürekkep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, s. 46-47.
- Describing Archives A Content Standard (DACS) 2nd Ed*, The Society of American Archivist., Chicago 2013.
- Dobur, Müslüm, *İstanbul Vakıflar Arşivi Arap Harfli Defterler Kataloğu*, Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- Duran, Gülnur, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, s. 63-65.
- Düstur*, Birinci Tertip, C. III, H.1289, s.89
- Erdoğan, A. Teyfur, “Fransız Arşivlerinin Türkiye Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Avrupa Arşivleri 'nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 63-85.
- Erünsal, İsmail E., “Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Karşılaşılan Güçlükler I: Eser ve Müellif Adının Tesbiti”, *Prof Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 233-243.
- Emecen, Feridun, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri” *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991, s. 241-268.

- Eren, Şenay, *MARC AMC ve MAD formatının Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Malzemeye Uyarlanabilirliği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 74-75.
- Findley, Carter V., “Hariciye Nezareti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, s. 178-180.
- , *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîmü's-Sinîn*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1993.
- Girgin, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Dışişleri ve Protokol)*, Okumuş Adam Yayıncılık, Ankara 2004.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- Gür, Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Hensen, Steven L., *Archives, Personal Papers, and Manuscripts (APPM)*, Society of American Archivists, Chicago 1989.
- Işıksel, Güneş, “Tenkidli Olmalayan Yeni Bir Neşrin Tenkidi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 46, İstanbul 2015, s. 303-318.
- İbar, Gazanfer, *Anadolulu Hemşerilerimiz Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- İcimsoy, Oğuz, “Archives of The Ottoman Empire”, *Turkish Libraries in Transaction: New Opportunities and Challenges*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, İstanbul 2008, s. 69-85.
- İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, İstanbul 1954, s.51-57.

- , Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı ve Avrupa”, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s.171-174.
- , Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- , “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, s.1-14.
- , *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki yeri*, Kronik, İstanbul 2017
- , “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-ı Mazhar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. VII-VIII, İstanbul 1988, s.33-54.
- International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families (ISAAR)* 2nd Ed., International Council on Archives, 2004.
- International Standard for Describing Functions (ISDF)*, Committee on Best Practices and Standards, Dresden 2007.
- International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (ISDIAH)*, International Council on Archives, 2008.
- International Standard of Archival Description (General) (ISAD(G))*, International Council on Archives, Second Edition, Ottawa 2000.
- İpşirli, Mehmet, “Arzuhal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, s. 447-448.
- , “Bâbîâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, s. 378-386
- , “Bab-ı Meşîhat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, s.362-363.
- , “Ders Vekaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, s. 183-184.
- , “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 178-191.

- , “Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, s. 140-143.
- , “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, c.1, İstanbul 1994, s.158-197.
- , “Sadrazam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXV, s. 414-419.
- , “Şeyhülislam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s.91-96.
- ISO 23081-1: 2009 Information and Documentation – Records Management Processes – Metadata for records: Part 1: Principles* British Standard International Standard Organisation, 2006.
- ISO 23081-2: 2009 Information and Documentation – Managing metadata for records: Part 2: Conceptual and implementation issues*, British Standard International Standard Organisation, 2009.
- ISO/TR 26122:2008 Information and documentation — Work process analysis for records*, British Standards.
- Kandur, Hamza, *Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli (V.2.0)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.
- Kandur, Hamza Yalçinkaya, Bahattin, Yılmaz, Elif, Arşiv Malzemesinin Tanımlama İlkelerinin Araştırma Hizmetlerine Yansıtılması: Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi (DİAD) Arşiv Sistemi (Yayımlanmamış bildiri), Nisan 2015. (şu tarihe şurada sunulmuş bildiri metnidir)
- Keskin, Alev, Kuruluşunun 100’üncü Yıl Dönümünde ATASE Daire Başkanlığı, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sy. 428, Ankara 2016, s.4-15.
- Koca, Ferhat, “Fetvahâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, s. 496-500.
- Köksal, Yonca; Polatel, Mehmet, “Sunuş: Avrupa Arşivlerinin Osmanlı Çalışmaları için Önemi”, *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 5-14.

- Kurat, Akdes Nimet, “Avrupa Arşivleri ve Kütüphanelerinde Tarihimizi İlgilendiren Bazı Vesikalar ve Kaynaklar”, *III. Türk Tarih Kongresi, 5.Gün Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 661-676
- , “İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S.1, Ankara 1949, s. 1-18.
- , “Polonya Merkez Arşivi’nde Türkiye Tarihine Dair Bazı Vesikalar, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. IX, S. 52, Haziran 1937, s. 299.
- Küçük, Mehmet Emin, Al Umut, *Metadata Kavramı*, Bilgi Dünyası, c. 2, sy. 2, Ankara 2001, s. 169-187.
- Kütükoğlu, Bekir, “Vak‘anüvis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLII, s. 457-461.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Battal Torbası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, s. 206.
- , “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 286, 472-473.
- , “Buyruldu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 478-480.
- , “Defterdar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XI, s.94-96.
- , “Diplomatik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, s. 364-366.
- , “Ferman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII, s. 400-406.
- , “Hatt-ı Hümayûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, s. 485-488.
- , “İlmühaber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, s. 151-152.
- , “Mühür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, s. 530-531.
- , *Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

---, “Paleografya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, s. 153-154.

---, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.

---, “Temessük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 413-414.

Laiou, Sophia N., *Ta othomanika eggrapha tis Monis Varlaam Meteoron, 16os-19os ai.* [Ta othomanika eggrapha tis Monis Varlaam Meteoron, 16os-19os ai.], Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών 2011

Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Mardin, Ebü'lulâ , “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, s. 583-584.

Metadata Resources Guide, Information Management Branch Information Management, Access and Privacy, Alberta Government Services, Canada 2014

Oğuz, Mustafa; Akgündüz, Ahmet, “Hüccet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVIII, s. 446-450.

Önay, Aliye, “Tanzimat Öncesi Merkez Evrakında Belgelerin Bağlı Bulunduğu Dairelerin Tesbiti”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 85-94.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016.

---, “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 153-168

- Osmanlı Arşivi Bülteni*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.
- Osmanlıdan Günümüze Tapu Arşivi*, T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.
- Öz, Mehmet, “Tahrîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, s. 425-429.
- Özdemirci, Fahrettin, Torunlar, Mehmet, Saraç, Selvet, *Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (Beyas) Terimler ve Tanımlar Sözlüğü*, Ankara 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Pearce-Moses, Richard, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, The Society of American Archivists, Chicago 2005.
- Pedani, Maria Pia, *I Documenti Turchi dell'Archivio di Stato di Venezia, Ministero Per I Beni Culturali E Ambientali*, Roma 1994.
- , *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, Brill, Boston 2010
- Reychman, Jan; Zajaczkowski Ananiasz, *Osmanlı – Türk Diplomatikası El Kitabı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 1993.
- , *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, Brill, Boston 2010.
- Radushev, Evgeni, “Bulgaristan’da Osmanlı Arşivi, Arşivcilik, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Türk-Bulgar İlişkileri”, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 55-62.
- Rules of Archival Description (RAD)*, Bureau of Canadian Archivists, Revised Version, Ottawa, 2008, s. D-5, 1-62.

- Sahli, Nancy, *Archival and Manuscripts Control (MARC) The AMC Format*, Society of American Archivist, Chicago, 1990.
- Sakin, Orhan, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu: Hatt-ı Hümâyûn-İrade, Fermân, Berât, Telhîs, Buyuruldu, Tezkire, Takrir, Arz, Arzuhal*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- Samî, Şemsettin, *Kâmûs-i Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Ansiklopedik Yayınlar, İstanbul 1981.
- Sarıkavak, Namık Kemal, *Çağdaş Tipografinin Temelleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.
- Sarıyıldız, Gülden, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.
- , *Sokak Yazıcıları: Osmanlıda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.
- Selamet, Sevim, Türk Grafik Sanatlar Tarihine Alternatif Bir Yaklaşım: Osmanlı'dan Grafik Yansımalar, *Marmara İletişim Dergisi*, İstanbul 2011, s.239-251.
- Sertoğlu, Midhat, "Osmanlı Diplomatîği Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Belgelerin İlmî ve Hukukî Değerleri Hakkında Düşünceler", *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 59-70
- , Türk Sanat Tarihinde Kâğıt ve Mürekkep, *Yeni Tarih Dergisi*, 1957, 6, 181-183.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.

- Schellenberg, Theodore R., *Arşiv İdaresi*, çev. Necla İlemin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayını: 17, Ankara 1993, s. 41.
- Somer, Şekibe Nihal, Reasons Behind The Survival of Ottoman Archival Documents Until Today: Paper, Ink, and Binding Features, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, s.238-262.
- Soykan, Sermet, *Web Tabanlı Dublin Core Metadata Üreticisi Tasarımı*, Başkent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri A.B.D., Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şen, Murat, “Şahitliğin Geçerlilik Şartlarının Önceki Hukukumuzdaki Düzenleniş Biçimi, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Erzincan 1999, s. 89-113.
- Theocharides, Ioannis P., *Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου [Kentro Meleton Ieras Monis Kykkou], Lefkoşa 1993.
- Theocharides, Ioannis P., *Οθωμανικά έγγραφα 1840-1912*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου [Kentro Meleton Ieras Monis Kykkou], Lefkoşa 1999.
- Topaktaş, Hacer; Arslantürk, H. Ahmet, *Kamunî Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2014.
- Topaktaş, Hacer, “Polonya’da Osmanlı Tarihini Aramak: Arşivler, Kütüphaneler, Müzeler”, *Avrupa Arşivleri’nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 155-162.
- TS 13298 Elektronik Belge ve Arşiv Yönetimi Sistemi*, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara 2015.
- TS 15489-1 Enformasyon ve Dokümantasyon – Belge Yönetimi - Bölüm 1: Genel*, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara 2007.

TS 15489-2 Enformasyon ve Dokümantasyon – Belge Yönetimi - Bölüm 1: Kılavuzlar, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara 2007.

Turgut, Atilla Yusuf, “Tuğra Süslemeleri”, *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları El Sanatları Dergisi (İSMEK)*, İstanbul 2009, s. 80-85.

Uçar, Fikret T., *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004.

Ünal, Feyzullah, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 30, Bilecik 2011, s. 241-248.

Unat, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, VII. Dizi, sy, 37e., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Baybura, İbrahim Kemal; Altındağ Ülkü, *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu:1. Fasikül Fermanlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Baybura, İbrahim Kemal; Altındağ Ülkü, *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu: 2. Fasikül Hükümler – Beratlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Buyuruldu”, *Bellekten*, C. 5, S.19, Ankara 1995, s. 298-318.

---, “İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, S. 3, İstanbul1957, s. 25-52.

---, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I- II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

---, “Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı”, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965.

---, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

---, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair", *Belleten*, C. V, S.17-18, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 101-157.

Ünver, Metin, Son Dönem Osmanlı Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi, *Avrupa Arşivleri'nde Osmanlı İmparatorluğu*, Vekam Yayınları, Ankara 2014, s. 105-119.

Vatin, Nicolas; Veinstein, Gilles; Zachariadou, Elizabeth, *Catalogue du fonds ottoman des archives du monastère de Saint-Jean à Patmos. Les vingt-deux premiers dossiers*, Fondation nationale de la recherche scientifique - Institut de recherches byzantines, Atina 2011

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Yalçinkaya, Bahattin, *e-Devlet Üstveri Standardının Oluşturulması ve Türkiye İçin Modellenmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Şeçkin Yayıncılık, 2005.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Web Siteleri

<http://androsdocs.ims.forth.gr/> [Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

<http://www.archiviodistatovenezia.it/divenire/collezione.htm?idColl=24121>
[Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

<http://arxeiomnimon.gak.gr/index.html> [Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/309/yonetmelik/> [Erişim tarihi 25
Mayıs 2017]

<http://discovery.nationalarchives.gov.uk/> [Erişim tarihi 3 Mayıs 2017]

<http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/tr/tarihce> [Erişim tarihi: 2 Ocak 2017]

<http://www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-of-foreign-affairs/archives-and-heritage/colonne-droite/conducting-research/article/access-to-collections>

<http://dublincore.org/documents/dces/> [Erişim tarihi 06 şubat 2017]

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503515x.r=biblioth%C3%A8ques%20de%20Constantinople?rk=214593;2> [Erişim tarihi 15 Nisan 2017]

<http://hazine.info/venetian-state-archives-online-miscellanea-documenti-turchi/>
[Erişim tarihi 25 Nisan 2017]

https://www.loc.gov/standards/iso639-2/php/code_list.php *ISO 639-2, Codes for the Representation of Names of Languages*, 2014. [Erişim tarihi 1 Nisan 2017)

http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=1337 [Erişim tarihi 15 Nisan 2017]

<http://sinanculuk.blogspot.com.tr/2012/06/milli-saraylar-hazine-i-hassa-arsivi.html> [Erişim tarihi: 4 Ocak 2017]

<http://www.tdk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2017]

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2017]